

ХЕМУС

Година VIII, кн. 4/1999

Списание за обществен живот и култура

Илия Бешков (1901 – 1958)

Живот и творчество в щрихи

Трудно можем да си представим българската живопис на XX век без голямото име на Илия Бешков – карикатурист, художник и илюстратор. Още от дете показва изключителна надареност – рисува, свири на народни инструменти, проявява забележително остроумие. Следва в Юридическия факултет на Софийския университет, но не го завършва, а се връща и учителствува в родното си село в Плевенско две години. По-късно Илия Бешков завършва Художествената академия в София при Н. Маринов.

Приятелите и съвременниците му го помнят словоохотлив, понякога – рязък и твърд, но винаги с голяма самокритика към онова, което прави и винаги откровен и пряк – присъщо за надарените и неподправените личности. Център на неговото творческо внимание е човекът, защото (по думите на самия Бешков) „човекът, който е венец на мирозданието, е смешен. Само той е смешен. Само той, сред минералите, и растенията, и животните...”

Творческата си дейност започва с карикатури в сп. „Маскарад” и „Див дядо”. Първоначално изкуството му е под силното влияние на Александър Божинов. По-късно попада в средата на Христо Ясенов, Гео Милев, Николай Хрелков, Ламар и търси своя собствен стил. Активно участва в издаването на сп. „Звънар”, изцяло се отдава на карикатурата и рисунката. Специализира в Париж (1939), където световноизвестният издател и собственик на фирма за луксозни издания Манюел Брюкер отпечатва и негов албум, в който художникът е представен от Богомил Райнов. След връщането си в България сътрудничи на вестниците „Пладне”, „Земеделско знаме”, „Българан”, „Горчив смях” и др. В годините на войната е и редактор на в. „Стършел”. Първите няколко години след войната са най-продуктивни в творчеството му – в периодичния печат са поместени над 500 негови рисунки и карикатури, известни са около 1000 негови други рисунки и се предполага, че има и много неизвестни.

Бешков е изключителен рисувач, който владее до съвършенство законите на изграждането на пространството и човешката фигура чрез щриха и акварелното петно. Създава майсторски и граждански ангажирани рисунки. Работи усилено в областта и на детската книга, илюстрира над 45 книги за деца и юноши, детски списания и вестници.

От 1945 г. Илия Бешков е доцент по рисуване, литография и монотипия, а от 1951 – професор по композиция и илюстрация в Художествената академия в София. Като педагог той възпитава талантливо поколение художници. На негово име е учредена награда за рисунка и карикатура от Съюза на българските художници.

Адриана Петкова

Съдържание

Блага Димитрова: Разминавания ... 3	Николай Хайтов: Да съхраним българския език ... 22
Хилядолетие на книжовност ... 4	Чудо ... 23
Блага Димитрова: Хилядолетие	Йордан Василев: Традиции от хилядолетие ... 24
на проглеждане ... 5	Валери Петров: Винаги сме били в Европа ... 25
Триумфът на Сизиф ... 7	Пред парадния вход ... 27
Все още ... 11	Тъжно ... 28
Все същия въпрос ... 12	Самота ... 28
Йордан Радичков: Никой не отсича старо	Любен Дилов: Културата да бъде самобитна ... 29
дърво ... 13	Още по въпроса за делфините ... 30
Странно летящи ... 14	Борис Димовски: Розово масло, кисело
Светлозар Игов: Не като музеен експонат ... 16	мляко и ръченица ... 39
Елените ... 17	Марин Георгиев: Книгите са за малцина ... 40
Иван Цанев: Нашите неосъществени	Рождество ... 41
нобелисти ... 19	Козел ... 42
Сонет за Атанас Далчев ... 20	Участ ... 42
Пролетна вода ... 20	Золтан Майтени: Прочути български
Семеен празник ... 21	оперни певци ... 43
Писмо до младия поет ... 21	Илия Бешков: Карикатурата ... 46

Илюстрации: Илия Бешков

ХЕМУС

Списание за обществен живот и култура

Основано от Дружеството на българите в Унгария през 1991 г.

Издание на Българското републиканско самоуправление

Отговорен издател: Димитър Цуцуманов

Списание се издава с материалната подкрепа на Фонд „За националните и етнически малцинства в Унгария“

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев

Редакционна колегия:

Светла Кьосева: отговорен редактор

Адриана Петкова, Георги Иринков, Дьорд Сонди, Петър Петров,

Райна Симеонова, Ася Събева, Сава Сивриев

Секретар на редакцията: Моника Тютюнкова

Оформление: Юдит Калои

Печатница: A&M BT

Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. „Лоняи“ №41. Тел.: 216-0197

Цена на броя: 200 форинта. Годишен абонамент: 600 форинта

ISSN 1216-2590

Разминавания

Моят житейски път
е цял разчертан на кръст
с разминавания.
А всичко идеше
право насреща ми,
въпреки всичко.
От разсеяност
се разминах с късмета.
От заплеснатост
се разминах с любовта.
От непоправимост
се разминах с дома.
От заваяност
се разминах с успеха –
и слава Богу!
От записаност
по съдбовните събития
се разминах за една бройка
с най-моите творби.
От обърканост
се разминах под носа си
със самата себе си.
Но... с едно единствено
не се разминах:
с майчиния си език.
А то означава:
и с всичко гореизброено
не съм се разминала,
не съм!

15. I. 1997

Хилядолетие на книжовност

Наближава краят на века, на хилядолетието. Магнетично привличащата с окръглестта си 2000 година неизбежно подтиква към размисъл, систематизиране на досегашните ни ценности, към равностетка на изминалите хиляда години. Малко са поколенията в човешката история, очевидци на настъпването на новото хилядолетие. Мнозина то изпълва с ужас пред неизвестното или нови надежди за бъдещето. Навярно тези големи очаквания са неоправдани, но кръглата годишнина винаги е била добър повод за разговор, за извличане на есенцията на миналото или поне на това, което едно поколение е считало за най-важно и съществено в своето оформяне.

Две хиляди години християнска цивилизация и повече от хиляда години българска книжовна традиция са зад нас. И двете са неделима част от светоусещането на българина. Ето защо редакцията на списание „Хемус“ реши да се обърне към изтъкнати български книжовници и интелектуалци, за да може с тяхна помощ да си отговорим на въпросите, които ни вълнуват.

Ето нашите въпроси:

- Според Вас кои творби най-вече са оформяли и са показвали образа на българския народ през нашето хилядолетие?
- С какво българите обогатиха европейската култура през второто хилядолетие?
- Как българската култура ще запази националния си характер през третото хилядолетие?

Редакцията изказва благодарност на Петер Юхас, който съдейства за осъществяването на тези интервюта.

Българският народ тръгва с ослепените войници на Самуила през хилядолетие на войни, на петвековно чуждо владичество, на въстания, на национални катастрофи, на половинвековна болшевишка диктатура. Но той притежава непобедимо оръжие: език с азбука и книжнина, както и богат фолклор, което му помага да прогледа в мрака.

Най-великото творение на българския дух е езикът, в който са влели струи знайни и незнайни дейци от народните певци до безсмъртните поети *Ботев* и *Яворов*; от *патриарха Евтимий* с риторичните му слова до взривната „Книга за българския народ“ на

Стоян Михайловски и сатирите на *Радой Ралин* и *Константин Павлов*; от майсторите преводачи из здрачните манастирски килии, през създали библиейските текстове с удивително словотворчество до виртуоза стиховезец *Валери Петров*, превел целия Шекспир, и ерудита-поет *Стефан Гечев*, претворил гръцката поезия на български; от *Дафина*, наречена „българската Омирка“, заради стотиците песни, които е изпяла пред Веркович до волната песен на амазонката *Елисавета Багряна*; от „История славянобългарска“ на *Паисий* до „Строители на съвременна България“ на *Симеон Радев*; от „Записките“ на *Захари Стоянов* до „Българския Великден“ на *Тончо Жечев*; от „Житие и страдание грешнаго Софрония“ на *Софроний Врачански* до „Смутно време“ на *Вера Мутафчиева* и „Време разделно“ на *Антон Дончев*; от народните хуморески на *Хитър Петър* до бай Ганя на *Алеко Константинов*; от „Чичовци“ на *Иван Вазов* до шопските герои на *Елин Пелин*; от клюкарките на *Чудомир* до „Черказци“ на *Йордан Радичков*; от момите-гълъбици в „Българските народни песни от Македония“ на *братя Миладинови* до пленителните женски образи в творбите на *Йордан Йовков*, *Димитър Талев* и *Емилиян Станев*; от европеизма на кръга „Мисъл“ с *Пенчо Славейков* до размаха на *Гео Милев* и до поезията и фрагментите на *Атанас Далчев*, както и до широтата на културата на *Цветан Стоянов* в „Гения и неговия наставник“; от лиричния трагизъм на *Димчо Дебелянов* до човечната болка на *Христо Смирненски*, *Никола Вапцаров* и *Иван Радоев*; от „Богомилски книги и легенди“ на *проф. Йордан Ива-*

нов до медиавистиката на *проф. Иван Дуйчев*; от „Български фолклор“ и „Литература и критика“ на *проф. Петър Динеков* и до аналитичната книга „Българската народна песен“ на *проф. Никола Георгиев*; от „Бит и душевност на нашия народ“ на *Иван Хаджийски* до „Диви разкази“ на *Николай Хайтов*; от „Път през годините“

на *Константин Константинов*, „Хайка за вълци“, „Преди да се родя и след това“ на *Ивайло Петров* до открития път за младите творци през новото хилядолетие. Дано Свободата им отвори очите за истинските ценности!

Българското музикално творчество в самия

си извор е било неразлъчно от словото. *Йоан Кукузел* – автор на църковнославянска служба, *Панайот Пипков* – автор на химна на българската култура „Върви, народе възродени!“. В ярко национален дух са произведенията на композиторите *Петко Стайнов*, *Панчо Владигеров*, *Любомир Пипков*, *Димитър Ненов*, *Веселин Стоянов*, *Марин Големинев*, *Лазар Николов* и др.

Архитектурата и изобразителното изкуство също са били свързани от далечното начало: самоукият *Кольо Фичето* строи мостове, църкви, ханища, китни къщи. *Захари Зограф* рисува икони в храмове. Български живописци от различни периоди и стилове носят следи от иконописна традиция. *Майсторът*, *Иван Милев*, *Златю Бояджиев*, *Илия Петров*, *Дечко Узунов*, *Георги Баев*, *Ангелушев*, *Иван Кирков*, *Георги Божинов*, *Светлин Русев*, който изографисва църквата на спялата ясновидка *Ванга* с образите на живи светци. Така дългия път на проглеждането минава и през Словото на художника *Бешков*, и през биографичните книги „Слово и Дело“ на диригента *Константин Илиев* и „Моят живот в музиката“ на *Иван Спасов*.

Поменикът на бляскави изпълнители – певци, диригенти, виртуози инструменталисти, актьори, балетисти – е безкраен: от *Борис Христов*, *Николай Гяуров*, *Райна Кабаиванска*, *Гена Димитрова*, *Саша Попов*, *Добрин Петков*, *Юри Буков*, *Минчо Минчев*, *Константин Кисимов*, *Кръстю Сарафов*, *Иван Димов*, *Зорка Йорданова*, *Апостол Карамитев*, *Георги Калоянчев*, *Стоянка Мутафова*... до младите дръзнатовени новатори в изкуството, освободени

БЛАГА ДИМИТРОВА

Хилядолетие на проглеждане

от соц-цензурата: *Теди Москов* и другите, пре-
крачващи в следващия век.

Ох, колко славни-преславни имена отпад-
наха от беглата ми памет! Нека ми простят! Но
паметта на Времето е още по-халтава и нехай-
на....

Какво българите са дали на Европа и света

Главният инструмент за културно общение
между българите се превръща в пречка за об-
щение с други народи – езикът. За славянските
народи обаче старобългарският език, азбуката
на светите братя *Кирил и Методий* и значител-
ната книжнина, създадена от учениците и пос-
ледователите им, е *приносът на България*,
„държава на духа“ (Д. С. Лихачов), за *общосла-
вянската култура*. Отвъд езиковата бариера
се разгръща силата на музиката, изобразител-
ните и сценичните изкуства, а художествената
гимнастика е български патент (*Нешка Робе-
ва*). Богомилското еретично учение се разпро-
странява в Южна Европа от бегълците бого-
мили „*бугри*“ през 14 век. По-късно, през 20 век,
учението на *Петър Дънов* с неговата полирит-
мия намира следовници чак в Америка.

Едва през последните десетилетия на на-
шия век светът открива мистерията на българ-
ските гласове, особеностите на народната пе-
сен с неправилни тактове, високото майсторст-
во на българските хорове, танцови състави, бо-
гатството на народните инструменти. Вир-
туозът на кавал *Теодоси Спасов*, композиторът
Милчо Левиев, съчетаващ модерни с народни
мотиви, се радват на все по-широка известност.
Гласът на народната певица *Валя Балканска* се
носи в космоса.

Българските певци завладяват оперните
сцени: *Петър Райчев*, *Христина Морфова*,
Тодор Мазаров, *Борис Христов*, *Н. Гяуров*, *Р.
Кабаиванска* и много други. Нашата оперета се
слави на Балканите – *Мими Балканска* през 30-
те години привлича зрители в околните столи-
ци. Балетът „*Нестинарка*“ на *Марин Големинев*
повече от половин век има световен успех.
Имената на изпълнители, познати по цял свят:
Недялка Симеонова, цигуларка, *Юри Буков*,
пианист, *Минчо Минчев*, цигулар, и редица
млади. В киното – режисьорът *Рангел Вълча-
нов*, актьорите: *Невена Коканова*, *Стефан
Данаилов* и др. В науката: *Джон Атанасов* –

първосъздател на кибернетиката, *Петър Дим-
ков* – билколечение, *д-р Пасков* – откривател на
нивелина, езиковеди, археолози (*Богдан Фи-
лов*, *Иван Венедиков*), класическите филолози
(*Ал. Балабанов*), медиависти (*И. Дуйчев*), а
още през 19-ти век българският енциклопедист
Петър Берон публикува книга по естествозна-
ние и други науки в Европа.

Широка известност по света придобиха
френските литератори от български произход –
Цветан Тодоров и *Юлия Кръстева*, а също на
немски език – книгите по модерно изкуство на
ерудита *Стефан Попов*, по философия – на
Асен Игнатов, емигранти от соц-режима. Дъл-
жим ценни изследвания върху съвременно из-
куство на френски – от *Дора Валие* – *Увалиева*,
емигрантка в Париж, книга за английския ху-
дожник Търнер от *Петър Увалиев*, емигрант в
Лондон; документалните книги „С прецизността
на прилепския летеж“ и „Учението на Петър
Дънов“ от *Атанас Славов*, емигрант в САЩ.

Ценят се високо старите български икони. А
фреските в *Боянската* църква предхождат ев-
ропейския Ренесанс. Нашумяло име по цял
свят е *Кристо*, българин, изобретил атрактив-
ното изкуство да опакова – Райхстага в Берлин,
моста Мирабо в Париж и други забележител-
ности. Все по-широк прием в чужбина имат
творбите на българските художници от *Паскен*,
Папазов, *Перец* до *Дечко Узунов*, *Васил Стои-
лов*, *Георги Баев*, *Димитър Казаков*, *Светлин
Русев* и редица по-млади.

Най-известният български творец в света
стана убитият писател дисидент *Георги Мар-
ков*, автор на „Задочни репортажи“, разоблича-
ващи соц-режима. Силата на българската сло-
весност – поезията и хумора се губи в превод.

И накрая искам да спомена една българска
слава в Европа: нашите градинари, предали за
кулинарното умение зеленчуците и плодовете,
отглеждани с традиционна грижовност.

А как българската култура ще запази наци-
оналния си характер през третото хилядолетие?
И аз се питам: КАК? Ако езикът ни се съхрани
от новите поколения, пръснати по широкия
свят, ако традициите не се забравят, ако чо-
векът не се превърне в придатък към компют-
рите? Може би една песен от детството ще
събуди живителния извор, бликнал изпод ро-
дословните корени... Ако...

26.10.1999 г.

Триумфът на Сизиф

Il faut imaginer Sisyphe heureux
„Le mythe de Sisyphe” Albert Camus

Съдбата днес подхвърля Сизиф на ново изпитание, може би още по-голямо от прежното.

Десетилетия наред, дълги като векове, дисидентът Сизиф тласка огромния камък по стръмнините със свръхусилие, губейки дъх, но не и вяра. Влечугите-издайници го дебнат и съскат от страни – да не ги премаже скалата, когато се срине надолу. Осите го жият жестоко, ястребите заплашително вият примки над главата му, чакалите нощем го причакват в тъмното да падне изнемощял, свраките-клеветници го клепат пред властелините на върха, а клетите хора го насърчават издалече, скрити в пещерите:

– Ха, така! Още малко! Дръж се, Сизифе! В теб ни е надеждата! Не спирай! Бутай проклетия камък напред! Ние сме зад тебе!

А може пък той да чува собствените си мисли? Както и да е, тези повици са му вдъхвали кураж и той не се е предал, не е вдигнал ръце от тежкия камък, който сам си е избрал. Не камък, а отломък от вкаменена история, конгломерат от унижения, битки и болки, вкраморени сълзи, кръв и пот, вкаменена народна съдба. Дланите му – изранени от грапавините на скалата, вратните му жили – изопнати до спукване, очите му – да изскочат от орбитите. Но погледът му е изпълнен със светлина – тя избива извътре от самосъзнанието за изпълнен човешки дълг.

Когато поспре да си поеме дъх, с разкъравани нокти Сизиф дълбае в камъка възвания. И пак напряга всичките си сили да тласка камъка нагоре, стъпка по стъпка, педя по педя. И както възлиза така, в ритъма на запъхтения си порив, той съставя стихове, драми, сатири. И това му е сладостна утеха.

И колкото да го чернят, калят и заличават от груповия портрет на стадното общество, той няма нито за миг чувството за загуба на идентичността. Сизиф се оглежда в стените и фасетите на камъка – образът му, одухотворен и вдъхновен от собственото постоянство, не може да бъде обезличен.

Обратът

При едно от поредните отчаяни драпаяния по сухия сипей, когато босите крака се сричат надолу и над носача висне опасността да бъде повлечен и затиснат под товара, изведнъж...

Сизиф с последно самоотвержено напрежение изкатерва канарата и, стъписан, сам вкаменен, гледа, не вярвайки на очите си. Чудо-нечувано: камъкът още не рухва обратно по урвата, както повелява древният мит.

Сизифе, нима си дотърлил канарата там горе на самия връх? Нима наистина си успял? И чак сега, когато надеждата се е сбъднала, ти осъзнаваш, че никак не си се надявал.

Но защо ли не триумфираш?

Нима си затънал в навика да тласкаш камъка до без дъх? Нима си изпитвал наслада от жулещите ръбове, разкъравяващи кожата? Нима си се сраснал с камъка и си станал негов придатък?

Усмивката ти е тъжна, защо?

Ти си изправен пред още по-невъзможното: да задържиш на билото едвам изкатерената канара.

Какво да сториш? Цял живот срещу властта си се борил и сега – в ръцете ти върховната власт. Да побегнеш, камъкът едва се крепи – как тъкмо сега да го изоставиш? Нали сам си го избрал? Не камък, а отломък от вкаменена история, конгломерат от унижения, битки и болки, вкраморени сълзи, кръв и пот, вкаменена народна съдба.

Но ще смогнеш ли да го закрепиш, без да го разцепиш и разсипеш на прах – ах, този надвиснал над пропастта, разклатен, разкъртен гранит?

Сизиф и победата

Ето, истинският абсурд на човешкия живот – една сизифова победа: гол връх, опустошен от предишните властници, безплодие. Камъкът горе се превръща в пиедестал. По-рано Сизиф създаваше някакво движение, някакъв устрем нагоре, макар и обречен на срут. А днес той трябва да въдвори стабилитет, именно той, Сизиф.

Под дебелия сянка на скалата плъзват влечугите и му се подмазват. Чакалите заобикалят победителя и му се кланят, дебнейки всяко негово препъване. Бившите носорози го критикуват градивно. Свраките му се присмиват изпод опашките си: „Хи-хи, що за прическа! Ха-ха! Очукани о камъка нокти!“ Отвред плъпват хлеббарки. Осите го жият принципно.

Облаци се съгъстват, мълнии кръстосват саби и ги наточват върху камъка. Сизиф стои на открито под светкавиците гръмоотводно и крепи с всички сили канарата да не се катурне обратно към дъното на пропастта. Страхливците, дето се криеха в миши дупки, докато Сизиф се напругаше да тласка камъка, подлещите, дето доносничеха против него, че дестабилизира пирамидата, сега се бият в гърдите и потупват свойски камъка по грапавия хълбок:

– Ние, митичен камъко, ние помогнахме да се дотътриши така нависоко, без нас накъде?

– Но как не съм ви забелязал? – пита слисан Сизиф.

– Ние бяхме неотлъчно зад тебе, Сизифе, ние ти бяхме як гръб изотзад, ние ти бяхме око и ухо! Ти, наведен под товара, записан да тласкаш, замаян от умора, не можеше да вдигнеш поглед и да прозреш пътя напред. Ние бяхме твоят мозъчен тръст, ние сме твои говорители! Ние и само ние! Сега ще се настаним плътно край гранитния колос, ще бъдем твое жилаво обкръжение. Ти крепи с две ръце камъка, не го изтървай ни за миг, а ние ще те възхваляваме до бога!

Вместо мечта – грижа

Сред върховния пустош, между димните страсти, Сизиф понякога изпитва носталгия по онова благородно терзание – да тласкаш камъка, долепил буза до грапавите му шупли, да струи по тях потта му, сякаш извираща от оживелия камък. Безполезни усилия, без надежда, но със съзнание за изпълнен дълг. А днес мътни пороища плискат камъка, свраките го цвъкат, пък мъдрите сови се отдръпват – да не се изцапат.

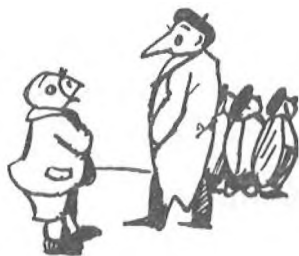
Сизиф е сам, никой не му помага, а мнозина му пречат, разсейват го с какви ли не глупости. Той е преуморен, присяда на камъка като на трон. И в този миг канарата се разклаща, накланя се, ще полети в обратната страна – там, дето зее неизвестна пропаст. Скача Сизиф обезумял, подлага гръб да спре скалата. Целият в рани, едва успява да я удържи. Какво се крие в онази отвъдна бездна, сякаш е обратната страна на луната? И как ще догони той въргалящата се в мрака грамада? Жалък и смешен е Сизиф – да търчи стремглаво надолу подир камъка, а не да го тласка нагоре. Да го изпреварва времето, да му се изплъзва изпод пръстите. Побелял старец, разрошен от лудия вятър на промените.

Боже, той не е предполагал, че там, на върха, е неизмеримо по-опасно и по-невъзможно...

През дълги, тъмни нощи Сизиф в безсъниците си разговаря с камъка:

– Чуваш ли? Отговори ми! Къде сбърках? По-рано хората ме обичаха, вярваха ми. А сега ме освиркват, обвиняват ме във властолюбие, отчуждават се от мене. По-рано имах мечта, а сега имам тежка грижа. Какво да сторя? Защо мълчиш? Ти или аз съм глух?

– Абсурд! – отеква камъкът.

Зрелище

Не камък – вкаменена народна съдба. Как да я разкамениш, Сизифе? Сега измерваш тежестта ѝ с теглилката на тревогата, с разпятието на съмненията. Премъдри сови, къде сте?

Днес твоята кръстна мъка става зрелище на телеекрана. Светът, хилядоока ламя, те зяпа и дъвче с очи. Оправи си вратовръзката! Усмиввай се! Няма къде да се скриеш. Микрофони като смокове се извиват към устата ти цял да те изсмучат дума по дума.

Ако изтръгнеш взор, за да надникнеш в себе си и да намериш дълбоко там стихотворението, което боли и никне като млечен зъб, за миг ще изпуснеш съдбовния поврат на събитията. Превърнат си в жива кариатида. Зарежи го, стихотворението е гибел!

Ако изтръгнеш ръка от камъка, за да нахвърляш драмата, която се заражда в главата ти, ще се сгромоляса гранитът, ще се разсипе надеждата на хиляди драми и скръб.

Ако дезертираш далече встрани – там, дето те призовава разплакан осиротелият смях: ела, погледни от дистанция този театър на абсурда, тези гротескни игри на властта, – о, пази се, тогава и тебе канарата ще катурне и повлече в пропастта, премазан от угризения!

Вместо поезия – молби, жалби от граждани, купища преписки, компромати, папки, писма, докладни записки, неотложни решения. Честито, бюрократе!

Усмиввай се!

Смяна на гледната точка

Отдолу, от дъното – небето изглеждаше тясно като отвор на кладенец, пълен с бистра синева, и събуждаше жад в задъханата ти гръд. С катеренето по върлия баир жаждата растеше и разгаряше твоя устрем. Тогава с нови сили и упование ти тласкаше камъка навис.

Сега отгоре, от голото бърдо, небето се отдалечи и разтвори в необятност. В пладнешката жег синевата избелява. Устните ти пресъхват от речи и интервюта. Къде се дяна мощта ти, Сизифе? Безсилен ли си вече да разместваш скалите, да разбутваш камънаците, да разтърсваш из основи пирамидата?

Отгоре светът изглежда съвсем друг – сложен, влечащ стръмно към зинали долове, с плетеница от пътища в безброй посоки, ненаситен, разчекнал паст като бездна – да погълне всичките ти илюзии.

Шарените бои се сливат там долу в низините в една крещяща, разръфана черга, която мало и голямо дърпа ли, дърпа към себе си и още повече я разнищава.

По-рано твоят мъчителен път водеше върло нагоре, а днес нагоре няма път, освен за мечтите. Но ти вече не си мечтател, а прагматик. Дръж канарата, по която са впечатани следи от твоите длани, тъй както по твоите длани са впечатани бръчките на скалата.

Опората ти е в камъка. Крепи го яко, стискай челюсти! В зъбите ти – гневни каменни слова, прегризвай ги, стривай ги на ситно и гълтай пясък! Вкус на пустиня. Усмиввай се, надмогнал себе си... И пак.

Ако не удържиш канарата горе на върха, ти самият като камък ще се сгромолясаш в пропастта и ще прогониш завинаги от тези голи чукари бялата лястовица на надеждата.

Ох, с тази твоя наивна вяра да промениш нещата, с този твой налудничав напор да преобърнеш съдбата, ти самият може да катурнеш камъка в бездната преизподня, която те обгражда от всички страни.

Сизифе, предосъден на камъка, с камъни ще те пребият и ще те запратят по урвата чак долу до дъното, наежило чакълести челюсти да ти отмъсти. „Долу! Долу-у-у!“ – ще кънти каменно ехо.

Оплут, презрян, цял в рани, ти ще започнеш пак отначало да тикаш камъка. Ще имаш ли сили?

Рискът

Все още си горе, вкопчен с нокти и зъби в гребена на пирамидата, преграбчил ръбестата канара.

Пази се, пази се, Сизифе, да не те вкраморят! Да не станеш и ти камък. Да не те превърнат в паметник – дума, която някога като дете преиначаваше в „каметник“. Озърни се – там долу по площадите безброй гранитни монументи, уродливи грамади – вкаменено насилие.

Свят ти се завива от височината. И ти, замаян, изведнъж съзираш всичко преобърнато наопъки: върхът е кално дъно, а дъното – светъл връх. Къде си ти? Най-долу или най-горе? Единствен твой ориентир е камъкът. Там си ти, където е бездушният камък.

Сизифе, ти с проклетие си обречен на камъка – да му вдъхнеш душа.

Нямаш време, нямаш и право да се уединиш и вгълбиш в себе си. А толкова теми за люти сатири, за шекспирови драми, за изваяни от болка строфи те стисват за гърлото. Задуши ги! Не забравяй камъка! Всяка трапчина по него, всеки студен отблясък, всеки отломък, всеки остър ръб, който наранява до кръсъци, ти си длъжен да измоделираш, да стоплиш с дихание, да превърнеш в живот.

Борбата всекидневно, всекичасно срещу мъртвината, срещу инертността, твърдостта и студенината на камъка там на билото, борбата срещу камъка в самия тебе – това е достатъчно да запълни един живот, нали?

Както долу в подножието на пирамидата, така и горе на върха, Сизиф не може да бъде нещастен. Дордето страда.

Все още

Кърша каквото от мен е останало
съчка по съчка,
сричка по сричка,
бръчка по бръчка,
нерв по нерв,
всичко до шушка –
огъня на надеждата да подклаждам,
да го раздухам до без дъх.
Все още.

2.1.1997

Все същия въпрос

Откак се помня,
все същото съмнение,
все същия въпрос:

Какво става?

Следи по пътя.
Вятърът на времето
Ще ги отвее.

И все пак...

Нещо там,
нейде там,
някак си.

Знам ли?

Усещам го.
Едно остава –
Все същият въпрос:

Какво става?

1. Най-напред бих турил цялото устно и писмено народно творчество. В това творчество диша и живее народната душа.

2. Ние сме малък народ и не сме дали кой знае колко много на другите народи. Но не е никак малко, че имаме своя писменост. Велики народи не си измислиха азбука, ами прибегнаха до услугите на латиницата. Хубаво е, че и други народи ползват нашата азбука. Ние дори имаме национален празник на азбуката – 24 май. Това е голям празник за целия български народ... Имаме много добри, световно известни певци като Николай Гяуров и Райна Кабаиванска и прекрасни писатели-разказвачи. Тук на първо място бих турил Йордан Йовков. Когато навремето Томас Ман прави световна антология на разказа, то той слага в нея и разказа на Йордан Йовков за една вълчица „Грехът на Иван Белин“. Сред писателите от по-късното поколение мога да спомена Емилиян Станев. Мисля, че неговия разказ „Смъртта на една птица“ би стоял чудесно в антология на европейския разказ и че писателят би правил чест на всяка ев-

ропейска нация. От поетите мога да отбележа Яворов.

3. Българската култура ще запази националния си характер чрез българите. Докато има българи и културата, естествено, ще има национален характер. А за всичко друго може да се говори,

или ще се говори, когато му дойде времето. Англичаните казват, че този мост ще преминем като стигнем до него!

Поради планинския си характер земята ни е запазила много горски билки и подправки. Те се ползват масово при готвене и придават особен вкус на яденето. Наред с

всичко, ние българите, пренасяме през времето и тези подправки. Щом сме ги пренасяли сто години, ще ги пренасяме и в бъдещето. У нашия народ има поверие, че едно нещо щом е живяло сто години, то вече е извън нашата власт, никой няма право да посяга на него. За това никой не отсича старо дърво, не убива стара птица или влечуго. Благодарение на това са се запазили столетните дървета, стогодишните орли и смоковете-синорници, които живеят в синора на нивата и са пазители на нивата на човека.

ЙОРДАН РАДИЧКОВ

*Никой не отсича
старо дърво...*

Светът е учуден от туй, че в пространството се появиха странно летящи тела. В старите черказки хроники тия странно летящи тела се наричат верблюд. Записано е, че верблюдът живее навсякъде: в пясъка, във водата – има водни верблюди, в пространството; който може да погледне в слънцето, ще види в неговото око верблюд. Никой не знае кога и откъде ще се появи той.

Миналата седмица един черказец отиде да коси сено и още докато клепа косата си, усещал, че ще се случи нещо странно. Аз, разказваше той, си клепам косата и гледам някакви птици да летят странно – крилата им вързани на фльонги и те махат само опашките си. Наблизо имаше купи сено и щом птиците преминаха над купите, една купа се издигна над ливадата, също като ракета, и изчезна в пространството. Туй сигурно е било ракета, дошла от други светове, приземила се е през нощта и щом странните птици преминали, тя отлетяла.

Нашият веднага оставил косата и отишъл там да види дали странните посетители не са оставили някакви следи. Той намерил в ливадата едно странно легнало тяло. Младо ли беше? – попитаме го ние. Младо, каза той. Било младо и излъчвало радиации. Той се опитал да влезе във връзка с него и влязъл, но тутакси там се появила жена му и човекът по никой начин не можал да я убеди, че това тяло в ливадата сигурно е от ония странно летящи тела в пространството, за които писаха вестниците. Жените обаче не четат вестници, а и да ги четат, се държат тъй, сякаш че никога не са чели вестници. Жената на този човек не правеше изключения и няколко дни ние бяхме свидетели на отчаяните му усилия да я убеди, но тя никак не искаше да се убеди.

Пак по това време у нас се появи друго странно тяло, което припикаше.

То само чакаше да се появи някой, устремен нанякъде, и веднага почваше да припка подире му. Другият си вървеше нормално, даже не го забелязваше, а то припкаше услужливо и от припкането му се вдигаше дим и летяха искри. Друг път се спираше някъде, чакаше някой да се появи и щом се появяваше, започваше веднага да припка пред него. Макар че не го забелязваха, то припкаше, все едно че го забелязват, отваряше вратите, държеше палтата и шапките, припкаше напред, за да поднесе стол, после излизаше навън и чакаше да се

появи друг някой, устремен нанякъде, за да почне да припка подире му. Веднъж го видяхме да припка усърдно с едно нощно гърне, въпреки че човекът пред него вървеше с достойнство и нямаше никаква нужда от туй нощно гърне.

Все по същото време при мен дойдоха селяни и ме попитаха: Видя ли? Какво да видя? Ами че автоматичните шпиони за подслушване и наблюдение! Къде са тия шпиони и кой ги е пратил? Тук са, между нас. Изглежда, че са ги пратили от други светове и планети, за да ни подслушват и наблюдават.

Ние изгърсихме палтата си и от тях се изсипаха автоматични шпиони. Те бяха големи колкото бълхи, имаха формата на бълхи и скачаха, и летяха във всички посоки. Шпионите се втурнаха навън, поединично или групово, и започнаха своите полети. Населението и добитъкът мълчаха един ден и шпионите в този ден не можеха да предадат нищо на ония, които ги бяха изпратили. Ние веднага разбрахме, че сме обект на наблюдение на други светове, иначе защо другите светове ще изпращат при нас шпиони за наблюдение?

Помислихме и решихме, че в никакъв случай не трябва да останем назад и да докажем, че също тъй можем да бъдем невероятни – основният ни девиз е: бъди невероятен! Още същия ден мъжете стегнаха своите ногавици от пърчови кожи, запретнаха си ръкавите и можеше да се види как всяка глава дими от напрежение и се нажежава, а пространството доби странен оттенък и стихна.

През нощта нашите ме повикаха на платото. На същото туй плато в старите времена са се появили верблюдите и върху скалите още личат следи от техните зъби. На същото туй плато египетският фараон е държал реч пред селяните, после яхнал един крокодил и преминал над селото. От комините на къщите му влязъл пушек в очите и той плакал. На същото туй плато по времето на верблюда нашите са видели две голготи, два божигроба и Мойсей, който застъпвал слънцето по опашката.

Сега на платото стояха селяните. Цялото плато бе покрито със странно летящи тела. Те бяха вързани със синджир като кучета и ръмжаха заканително. По формата си напомняха бълхи и също тъй като бълхи излетяха, когато ги отвързаха от синджири.

На следващия ден прочетохме във вестни-

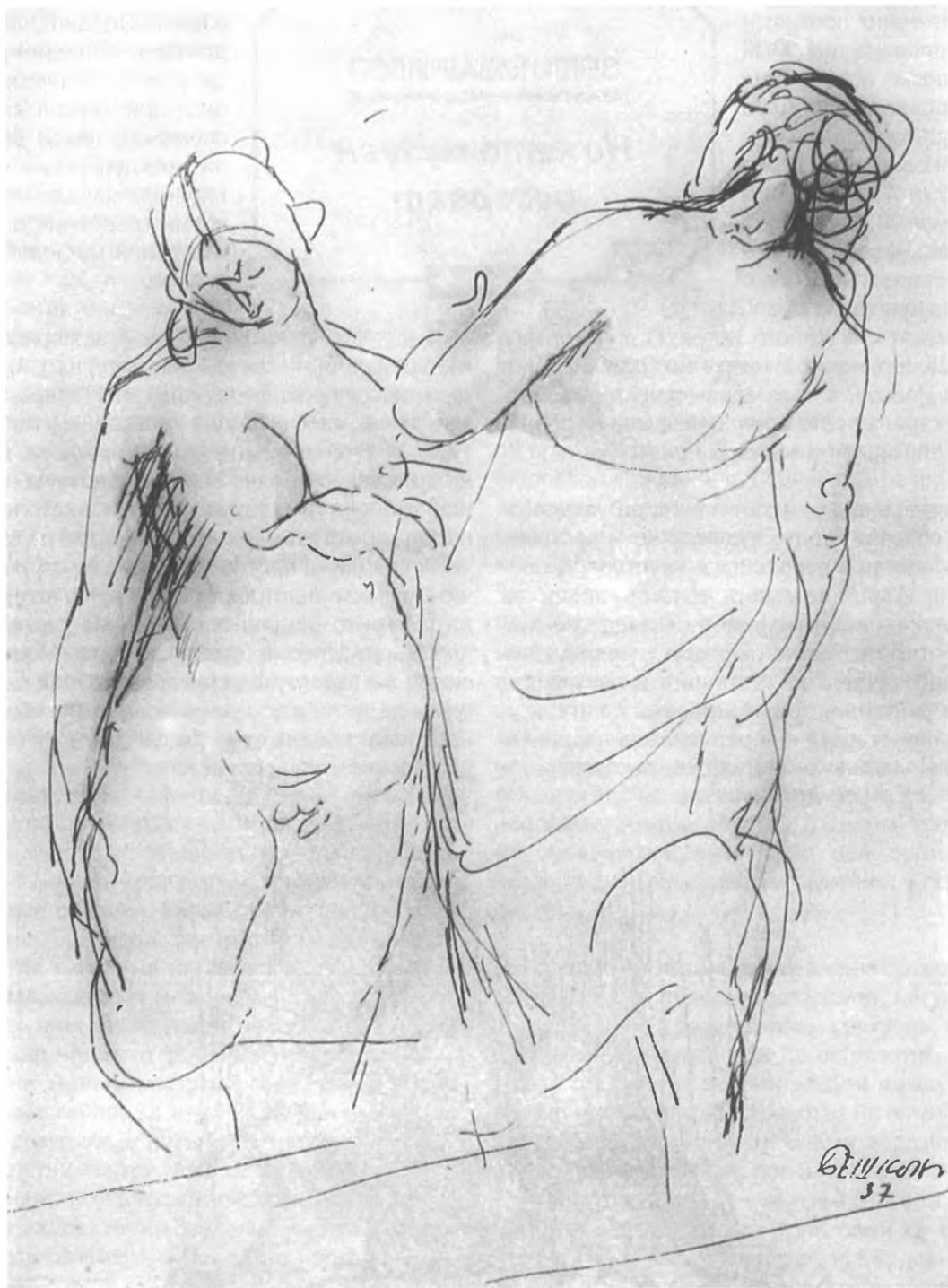
ЙОРДАН РАДИЧКОВ

Странно летящи

ците, че нашите странно летящи тела се появили над океаните, над градовете, над космодромите и евините плажове. Летищата изпращали свои изстребители, за да догонят телата, но се връщали безуспешно. Селяните много се

смяха, като научиха, че със самолети са се опитвали да ги догонят.

Сега нашите странно летящи тела се носят вече към други светове, тъй както и странно летящите тела на другите светове се носят към нас.

1. Старобългарската литература (IX-XVI век) има твърде специфичен християнско-религиозен характер, за да могат да се търсят отделни такива творби в нея, макар че като цяло тя формира християнския мироглед и етични ценности у българите след IX век. Що се отнася до отделни творби, за каквито питате, ще ги потърся в литературата от националното възрождение (започнало през втората половина на XVIII век) насам – „История славянобългарская“ на Паисий Хилендарски, поемата „Изворът на белоногата“ на П. Р. Славейков, романът „Под игото“, повестта „Чичовци“ и поетическият цикъл „Епопея на забравените“ от Иван Вазов, поезията на Христо Ботев, П. К. Яворов и Димчо Дебелянов, разказите на Елин Пелин и Йордан Йовков, а чрез една горчива самоирония българинът като homo balkanicus е изобразен в „Бай Ганьо“ на Алеко Константинов.

2. Така наречените „малки народи“ все още трудно вписват своите художествени постижения и ценности в европейската култура. Второстепенни творци на т. нар. „големи народи“ са по-популярни международно от далеч по-значими от тях творци на „малките“ народи. Най-значимият принос на България в световната култура си остава старобългарската литература като най-старата и парадигматична за литературите на Slavia Orthodoxa литература –

„мост“ между Античността и Византия и новата европейска култура. Разпространението на богомилството извън средновековна България – от Босна до южна Франция – се влива в европейските еретични движения, подготвили Реформацията. За съжаление, освен няколко големи оперни певци (Б. Христов, Н. Гяуров), ред значими български творци – композитори (Панчо Владигеров), художници (Владимир Димитров – Майстора) и писатели (някои от тях споменах) нямат световна международна популярност, за да си позволим твърдението, че са обогатили европейската култура.

3. В условията на социална и информативна глобализация на света и на културна унификация, това е проблем не само за българската, а за всички „малки“ (а и не толкова „малки“) култури. Тъй че се въздържа от прогноза, макар да смятам, че именно съхраняването на националната културна идентичност (не като национален херметизъм, разбира се) може да се окаже необходимо противодействие на отрицателните аспекти на глобализацията. Но не във вида, по който „индианската култура“, да речем, присъства днес в американската; искам да кажа – не като музеен резерват. А и не съм сигурен дали на мястото на човешката общност, наречена „нация“ няма да дойдат друг вид социални и културни общности.

Двата месеца на брега на морето се люлеят в щастливо надвремие, от което в спомена изплуват без ред образи, гледки, настроения.

Местехме се от място на място, някъде се заседяхме за седмица-две, другаде прелитахме за час-два; приютахме ни бедняшки стаи в къщурките на далечни селца или претенциозни квартири в претъпкани от алчни собственици къщи на курортни градчета, отдалечени бунгала на полупразни курортни селища или запустели колиби край плажовете; хранехме се в луксозни ресторанти или димни кръч-

мета, в крайбрежни барове, а най-често по плажове, в дворни беседки и под сенките на крайпътни дървета със сухи храни и пресни плодове; танцувахме в претъпкани дискотеки или на полупразни дансинги в отдалечени заведения; пиехме кафе на обърнати към слънцето утринни тераси или под набързо сковани навеси на новоизлюпени заведения; движехме се с малки корабчета, случайно спрени коли или задушни автобуси; спяхме в тесни стаички или под открито небе.

А най-често не спяхме, загледани един в друг и в бързо сменящите се гледки на света около нас, който сякаш не ни засягаше, както и ние не го засягахме, а го дарявахме със своето щастие, също толкова равнодушни към околното, колкото и то към нас. В нас се вглеждаха само слънцето, въздухът и водите, сияйното небе и жълтите пясъци, вълните и ветровете, вълничайки ни в своя ритъм, така както и ние ги виждахме с нашия. Битовите-несгоди и хорската суетня, ориенталският мързел и балканската мръсотия сякаш не ни засягаха, защото не ги забелязвахме или ги превръщахме в забавни приключения и предмет на весели шегички.

Макар че често се сливахме с потоците на курортни тълпи из крайморски градини и пристанищни кейове, в шумни заведения или вечерни разходки, в натъпкани автобуси или жу-жащи летни театри, прескачайки голи тела по безгрижните плажове или лавирайки между маси в задръстени заведения, най-много обичахме да бягаме – и най-дълго прекарвахме – далеч от хората и техния шум – из усамотени безкрайни плажове или върху писти скали, в сенчести крайбрежни гори или сред вълнистия ландшафт на дюни, където шумяха срещу вя-

търа само сухите рапири на тръстиките. Дори когато трябваше да следваме неизбежните битови ритуали и потребности – да спим и да се храним, да пазаруваме и да търсим забавления – предпочитахме отдалечеността от тълпите, бягахме от суетата и шумотевицата на света.

Плувахме дълго навътре в морето или иг-

раехме из крайбрежните плитководи, излагахме по цели дни голите си тела под безмилостното слънце или почивахме в хладните сенки на гъсти дървета, вървахме с часове по ръба между морето и земята и едва доловими дантелени вълнички галеха глезените ни или големи отвесни водни блъскаха телата ни, кате-

ремахме се по стръмни скали и се гмуркахме в подводния свят на сини, зеленикави, кехлибарени и мътни води, излежавахме се по отдалечени бунета или слънчасали кейове, гонехме се и се прегръщахме под водата, нахлузили маски, шнорхели и плавници, ловяхме риба или си подарявахме красиви миди, рапани, охлюви и скъпоценни, очаровани седяхме върху пясъка или на някоя скала в часа на изгрева или залеза, строяхме пясъчни замъци и въздушни кули, пържехме в консервни кутии риба или печехме миди върху тенеките на крайбрежни огньовете, въртахме водни колела в тихи предиобедни часове или се разхождахме около яхтите на морски клубове привечер, завиваше ни се свят по виенски колела в преградията или на детски люлки в писти градинки, гризехме семки или ближехме захарни петлети, гледайки тъпи филми, танцувахме лудо сред непознати лица, озарявани от разноцветни светлини в гърмящи дискотеки...

Цяла нощ бяхме танцували в една дискотека, в която се беше струпала младежта, летуваща в близкото село и двата околени къмпинга. Призори танцуващите почнаха да се разотиват, дансингът пооредя, в кратките паузи между мелодиите отвън се чуваше грохотът на потеглящи с форсиране мотоциклети. Бяхме поседнали да изпием по чаша кафе, преди и ние да си тръгнем, когато изведнъж – за пръв път в тази нощ – от гърмящите досега тонколони се понесе тихо чудесното „Summertime“. И без дори да се погледнем и да си дадем знак, се изправихме и потънахме прегърнати в телата си и в бавния носталгичен ритъм. И още преди парчето да свърши – сякаш за да не заличи нищо друго от

тази мелодия, – поех ръката на Елена и излязохме навън. Тръгнахме по шосето, в предутринния здрач край нас с рев и викове прелитаха мотоциклети на заминаващи си рокери. Не вървахме дълго във все по-просветляващата дрезгавина на настъпващото утро, шосето бе навлязло в пусто поле, което почти се сливаше с ниските плажове на морето. И все пак – без знак и поглед помежду ни – се втурнахме към него, сякаш надпреварвайки се кой пръв ще влезе в него. Докато плувахме в тихите тъмни води, небето все повече просветляваше и розовееше, но слънцето още не се бе показало. А когато излязохме на пясъка, се прегърнахме, за да се укрием в себе си от лекия утринен хлад, и прегръдката на ръцете ни се превърна в любов на телата.

Когато щастливата умора се оттече от нас, сигурно щяхме да усетим по-остро утринния хлад, ако в този момент не се беше появило слънцето.

В мига, в който долният край на огромното светещо кълбо се отдели от далечния хоризонт, се чу някакъв тънък звън, който ни заля и като светлина, защото цялото море под огнената топка засия.

И сякаш престанах да чувствам тялото си, защото целият блясък на света – озареното небе, без никакво облаче по него, ясно и лазурно – потрепващото в милиарди светлинки разтопено злато и сребро на морето – опаловата мекота на пясъка, заблестял в безброй нежно остри счупени огледалца – беше заслепил очите и озарил отвътре духа ми, изпълнил като че всичко в мен, изпразнил тялото от тежестта му.

Погледнах и видях Елена до мен – притворила очи срещу слънцето, тя бе опряла брадичка върху положените върху коленете й ръце и цялото й лице сияеше от блясъците на утрото, тя самата бе утро.

Виждам я и в друг миг.

Бяхме на един от шумните курортни плажове и след като цяла сутрин бяхме играли волейбол, въртели водни колела, плували във водите, решихме да се отдадем на по-ексцентрични удоволствия. Един катер режеше с острия си звук залива на плажа и вдигаше във въздуха с парашут решени на полет смелчаци. Запитах Елена иска ли да опита. Тя известно време не се решаваше, но накрая се съгласи пробва след мен.

Нямаше чак толкова много желаещи и след половин час закрепих на нозете си водните ски, после ме привързаха към парашута и катерът ме дръпна рязко във водата, за малко за падна, но се удържах, водните ски се плъзнаха по повърхността и неусетно полетях нагоре. И изпитах отдавнашното – от детските ми сънища – щастие да летиш.

След малко го изпита и Елена, но нейният полет над морето бе и тревога за мен. Защото от мига, в който се изтръгна от ръцете ми, повлечена в морето, до летежа й, увиснала под шарения – оранжев, син и ален – купол на парашута в небето, аз трептах от страх нещо лошо да не се случи, макар добре да знаех колко малък е рискът, освен да не полетиш веднага или да цопнеш преждевременно (но все пак с парашут) в морето.

1. С уговорката, че имам предвид „образа на българския народ“ само в литературата от Възраждането до наши дни, ще посоча някои представителни творби (без претенция за изчерпателност):

Паисиевата „История“, Софрониевото „Житие“, Захари-Стояновите „Записки по българските въстания“; поемата на П. Р. Славейков „Изворът на белоногата“ и Ботевите стихотворения; Вазовите „Чичовци“ и Алековият „Бай Ганьо“; „Гераците“ на Елин Пелин и Йовковите „Старопланински легенди“ и „Ако можеха да говорят“; „Железният светилник“ на Талев и най-доброто от Емилиян Станев; „Словото“ на Бешков; малко известните мемоари на Петър Манджуков и всеизвестните две книги на Иван Хаджийски; Радичковата „Суматоха“ и Ивайло-Петровата „Хайка за вълци“; „Българският Великден“ на Тончо Жечев, историческата проза на Вера Мутафчиева и „Цената на златото“ на Генчо Стоев; възприеманите като временен фолклор епиграми на Радой Ралин и Константин-Павловите „Сатири“. (Спирам дотук, макар в съзнанието ми да напират още имена и заглавия от поезията, а и от белетристиката).

2. Този въпрос се състои от два подвъпроса.

Първият е какво самите европейци са припознали като български „европейски“ принос в културата. Без съмнение, стане ли дума за България, най-напред се сещат за нашите пев-

ци (от Йоан Кукузел през великите световни басы Борис Христов и Гяуров до „Мистерията на българските гласове“). Някои може да прибавят и Боянските фрески, картините на Майстора или Явашевите „опаковки“. Напоследък неколцина наши театрални режисьори гастролират с успех на немски и френски сцени. В Ун-

гария още тачат българските градинари (градинарството също е „култура“, нали?).

Вторият принос е какво от българска гледна точка остава недооценено или недотам познато на европейците. Аз лично смятам, че не само Пенчо Славейков (това е известно), но и Йовков, Багряна и Далчев са нашите неосъ-

ществени (а възможни) „нобелисти“.

И не е ли Яворов с неговите „Безсъници“ поет от европейски (и световен) ранг? Дебеляновите поетични прозрения за войната („Където всички са един и всеки все пак сам“, „Мъртвият не ни е враг“ и пр.) или Далчевите „Фрагменти“ биха правили чест на която и да е от големите европейски литератури.

3. Третото хилядолетие ли? Осмелявам се да мисля само за първото десетилетие от него. Ако съм жив, надявам се и аз да съучаствам в съхраняването на българската културна идентичност. А по-нататък? Колкото и да прищипвам въображението си към необозримото бъдеще, трябва да си призная честно: не знам.

Сонет за Атанас Далчев

Дошъл да изведе децата от квартала грешен,
със старческа походка прекоси живота ни.
Готов за разговор, ако човек го срещне,
Дълбок и ясен бе като буквар за неграмотни.

Какво прочетохме във него: букви? срички?
насъщни думи? нови мисли? изречения крилати?
оставил ни е тук сами да проумеем всичко
и отдалеч ни гледа изпитателно през очилата.

Той сякаш дал е скромния си том под наем
и ние го отключваме, тълкуваме, гадаем
с припряната и шумна страст на новодомци.

А пък стопанинът заминал е, едва ли чува,
но и да чува, няма от какво да се срамува
пред нас, пред своите деца и пред потомците.

Пролетна вода

Червени от студа и крехки,
потрепват ранните ракити.
Капчуков залп
от всички стрехи
събужда пулса на реките.
И с пориви, все още смътни,
с копнеж, неосъзнат добре,
те тръгват
радостни и мътни:
кой може вече да ги спре!
Върви вода със цвят черешов.
Тя беше облак, беше сняг
и мъртъв лед до вчера беше
в пространството
от бряг до бряг.
Но тя не помни снегопада,
забравила е за леда.
Тя знае само,
че е млада,
че е най-младата вода.

Семеен празник

След толкоз грамофонни веселби и тостове
защо си пак с подпухнали очи, Малино?
И тези върволици от сълзи къде отиват?
Където и да стигнат, никога не ще ти върнат
ни тоя ден, ни целостта блестяща
на счупеното огледало... Утре
една разпукана зора ще се огледа в него
и... новите си бръчки ще ни подари:
Не е последно нищо на света, и пак ще губим.
Изпуснала си каната със вино, е, наздраве
за всичките наздравици строшени!
Да чукнем на дърво, дано не чуе злото.
Поскърцват шевовете на привидността
и празникът аха – да се разцепи по средата,
два-три несръчни мига са достатъчни да срутят
въздушните ни кули, пясъчните ни дворци.
Дори невинните играчки се разпадат,
и детски плачове избухват в тишината,
взривена от едно балонче синьо!
И как ли смогваш ти, родителка на всичко,
отломки да слепяваш всеки божи ден?
Но избърши очи и погледни...
... от пукнатините на живота се подават
тъй дълго чаканите млечни зъбчета.

Писмо до младия поет

... тази несвършваща нива...

Марин Георгиев

Макар че във полето на поезията ти си
едва навлязъл – имаш своя дял.
Тук няма подранил и няма закъснял,
мъжете, старците и юношите са връстници.
И никой никого не може да замести,
за теб е изкован единствен плуг.
Призваният навреме идва тук,
дори да е дошъл без предизвестие.

Послепис:

Един ще идва, друг ще си отива –
една земя, а толкова орачи!
Но всеки подир своята бразда да крачи.
Защото тук, сред тази обща нива,
където пот еднаква по челата криволича,
в самотността е скритото величие.

1. Ако имате предвид творби на националната литература, която е възникнала в България едва през XVIII век, то най-добре изобразен в тях образ на българския народ и на българина намираме в творбите на Софроний Врачански, на Любен Каравелов, на Христо Ботев и Петко Рачов Славейков, Цани Гинчев и Иван Вазов, на Йордан Йовков и Елин Пелин, на Захари Стоянов и Михалаки Георгиев. В по-късно време на Димитър Талев и Емилиян Станев. Те описаха българския народ и българина с традиционните негови племенни качества, които съвпадат и с описанията на чуждоземните автори пътешници, преминали през България между

XV и XIX век. А най-крупни произведения, съдържащи образа на българина през нашето хилядолетие, са „Житие и страдание“ на Софроний Врачански, „Българи от старо време“ на Каравелов, „Под игото“ на Иван Вазов, както и неговата книга „Чичовци“, повестта на Цани Гинчев „Ганчо Косерката“, разказите на Михалаки Георгиев, на Йовков и Елин Пелин и романите на Димитър Талев. „Бай Ганьо“ е сатира, а сатирата никога не е точна. Характерните за нея хиперболи не винаги улчават истината, както е и в „Бай Ганьо“.

А от живите съвременни автори кой успя да обрисова характера на Българина. Съвременните автори след 1944 година писаха своите произведения в една обстановка, която не позволяваше директния изказ, налагаше редица компромиси и за това героите българи, изобразени през това време не отговарят на действителната картина. Те са приспособени към идеологически изисквания. С изключение романа на Антон Дончев „Време разделно“, който

е в исторически план и затова беше пооткровено написан. Същият случай е и с романа на Генчо Стоев „Цената на златото“.

2. Главно с книгите, които посочих и част от които са преведени на много чужди езици, но освен това с най-добрите свои музикални произведения като тези на Панчо Владигеров и подобните му големи български композитори, а така също и постиженията в изобразителното изкуство на крупните наши скулптори и художници като Владимир Димитров – Майстора, Златю Бояджиев и много други.

3. Единственият възможен начин да опази културата ни своя национален характер е на първо място да съхрани българския език, на който се пише българската литература, а и самата литература и култура, и особено – националните ни традиции.

Става дума за опазване от развивните влияния на тъй наречената „поп култура“, която в последните две-три десетилетия изтиква и то с голяма агресивност и бързина националната ни култура и я измества и замества в повечето случаи – завинаги.

Според мен това е най-голямата угроза, която застрашава българина през третото хилядолетие – заместването на културата му с безобразната „попкултура“ и литература, което ще доведе до изличаването на неговата духовна самобитност и духовна самоличност и национална идентичност, ако не се сложат спирачки на протичащата с голяма бързина в момента културна асимилация на България и българите.

Чудо

Всичко по-дебело в тая гора беше минало под ножа на брадварите и тя се беше превърнала в редина от тънки, млади дървета, сред които имаше един-единствен дебелокор и грапав смърч. Пощадили го бяха не защото беше стар, а защото беше гнил и той, спасеният, стърчеше сред тънките върлини като исполин...

Така изглеждаше смърчът отдалече. На човека. Но кълвачите безпогрешно познаваха дърветата: кои бяха мощни, здрави и кои – загнили. познаваха ги дори през дебелата кора и безжалостно ги продълбаваха. Така бяха продълбали те и смърча. Надупчили го бяха на решето, а в тия дупки бяха намерили убежище всички бездомни зверове и птици, на които хралупите бяха унищожени при сечта.

Така старият исполин беше се превърнал в необикновено общежитие на птици, насекоми, претоварено с всякакви съдби. Катериците заемаха най-горните етажи на това общежитие – няколко семейства млади и стари, набутани едно въз друго в тесни хралупи, като чакаха кълвача да разшири жилищното място, за да получат нови квартири. Кълвачът непрестанно, неуморно се старееше, но за всяка дупка чакаха бездомници – дузини. През последното лято семейство белки се беше „роило“, удвоило, утроило, а хралупи нямаше, та малки и големи се криеха на смени. Едните се гушеха вътре, а другите чакаха реда си на входа.

Две семейства златки обитаваха най-долния етаж, две семейства стари, които, взели пример от трагедията на братовчедите си – белките, – не смееха да се размножават. По-добре бяха птиците, че за тях имаше повече клони, но само за гнездовите птици. Що се отнася до хралупните птици, положението им беше много по-трагично от положението на животните. Прогонени отвсякъде, кукумявки бяха долетели – цяло ято. Повечето от бухалите бяха съборени при сечта и загинали от тоягите на брадварите, но останалите четири-пет се спасиха, макар и с голяма мъка, на стария смърч, заемайки трите най-големи хралупи. Три бухала се скриха, два останаха навън за ужас на безпомощните дребни птици.

Можеше да се очаква, че върху последния вековен смърч ще започне борба между неговите обитатели – на живот и смърт, за място, за хралупи, но вместо да кипне борба – стана някакво чудо: сплотени от общото нещастие, силни и слаби се примириха. Бухалите не посегнаха на малките съседи, а отлетяха да потърсят плячка другаде. Случваше се семейство кукумявки да населяват с дрозда една-единствена хралупа. Катериците сбъркаха няколко пъти входа на коварната бялка, без дори белките да се озъбят.

Истинска загадка стана поведението на орела. След като дълго се скита бездомен из планината, той кацна на стария смърч и пречупил своята прочута гордост, засели се между дроздовете и авлигите... Представете си: гордият орел, който не признаваше други другари освен перестите облаци, стана съсед на лекомислените кукумявки!

Можеше да се очаква, че свирепите соколи ще се възползват от струпването на толкова пернати върху едно място и ще ги нападнат, но за всеобща изненада те кръжеха над старото пренаселено дърво и макар че бяха гладни, отминаваха, за да потърсят другаде храна.

И свирепите соколи разбираха, че това не е обикновено дърво, отрупано с плячка, а ковчегът Ноев на горските животни.

1. Бих преформулирал въпроса така: „Според Вас кои творби и личности в изкуството и културата най-вече са оформяли и показвали образа на българския народ през нашето хилядолетие?“

Отговор: Лондонското четвроевангелие, фолклорът, „История славянобългарская“ (Паисий Хилендарски), „Житие и страдания“ (Софроний Врачански), Рилският, Бачковският, Троянският и др. манастири, Ботев, Любен Каравелов, „Записки“ (Захари Стоянов), Пенчо Славейков, Яворов, Дебелянов, „Строители на съвременна България“ (и още редица творби на Симеон Радев),

Далчев, Багряна, Бешков (като художник и писател), Иван Милев, Владимир Димитров-Майстора, Панчо Владигеров, Саша Попов, Димитър Ненов, Добрин Петков, Константин Илиев, арх. Иван Момчилов, арх. Иван Васильов, Емилиян Станев, Йордан Радичков, Валери Петров, Блага Димитрова, Константин Павлов, Дечко Узунов, Борис Христов (певец), Райна Кабаиванска, Адриана Будевска, Сава Огнянов, Иван Вазов, Цено Тодоров, „Бит и душевност“ (Иван Хаджийски), сп. „Златорог“ (Владимир Василев), сп. „Мисъл“ (д-р Кр. Кръстев), в. „Зора“ (Данаил Крапчев), в. „Македония“ (П. Р. Славейков), изд. Христо Г. Данов, Екзарх Йосиф, проф. Иван Д. Шишманов, проф. Йордан Иванов, Христина Морфова, Петър Берон, Стефан Попов, Анна Тодорова, Цветана Табакова, Кольо Фичето, Никола Вапцаров, Сирак Скитник (художник, поет и създател на Българското радио), Димитър Димов („Осъдени души“ и др.), Рангел Вълчанов, Димитър Талев, Ран Босилек, Патриарх Евтимий, жития на светци, Цветан Стоянов, Т. Ф. Чипев, Христо Хаджиев (изд. „Хемус“), Александър Паскалев, братя Иван и Никола Данчови, проф. Никола Георгиев, Лука Касъров („Енциклопедичен речник“), Иван Камбуров („Книга за операта“), Любен Каравелов,

проф. Петър Мутафчиев, Вера Мутафчиева, проф. Илчо Димитров, Стоян Загорчинов, Йордан Йовков, Елин Пелин, Чудомир, в. „Щурец“ (Райко Алексиев), в. „Българан“ (Ал. Божинов и др.), проф. Ал. Балабанов (творчество и в. „Развигор“), Христо Смирненски, Гео Милев, Иван Лазаров, Любомир Далчев, Андрей Нико-

лов, Харитон Геннадиев (преводач – „Прокълнати поети“), Кирил Христов, Петър и Тодор Нейкови (преводачи – „Дон Кихот“, Унамуно), Пенчо Георгиев, Кирил Цонев, Борис Ангелушев, Захари Зограф, българските икони, Николай Осипович Масалитинов, Тодор Мазаров, Жул Паскен, Жорж

Папазов, Цветан Тодоров, Васко Абаджиев, Ивайло Петров, Братя Миладинови, Тончо Жечев („Българският Великден“), Маестро Атанасов, проф. Петър Динеков, Стоян Михайловски, Веселин Стоянов, Радой Ралин, Панайот Пипков, Любомир Пипков, проф. Боян Пенев, „Път през годините“ (Константин Константинов), Алеко Константинов, „Задочни репортажи“ (Георги Марков) и мн. други.

2. В европейската култура ние, българите, внесохме едно религиозно движение (богомилството), което не може да бъде оценявано еднозначно, а също – ранния Ренесанс на Боянската църква, прекрасните гласове по европейските сцени, учени, писатели, архитекти, музиканти, художници, постигнали върхове в различни страни след преселването си там. Те са десетки.

3. Обликът на българската култура се крепи на традиции от хилядолетие (религията и фолклора), но и върху непресекващата жажда за новото, дори авангардното. Така българската култура ще устои на тенденциите към унификация от последните десетилетия.

ЙОРДАН ВАСИЛЕВ

Традиции от хилядолетие

1. Въпросът води днес към невесели мисли. Големите политически, икономически и социални промени – а за мен, въпреки всичко, което ни показва „реалният социализъм“, това са не промени, а връщания назад – доведоха до такава материална и духовна разруха на нашата страна, че на повърхността на обществото ни изплаваха най-лошите черти на психиката на българския народ. Затова започнаха да се срещат позовавания към текстове и образи, създавани през годините от нашите сатирици и изобличители на обществените недъзи. И преди всичко към образа на Бай Ганьо, създаден не в голям роман, а в една серия фейлетони от видния ни писател Алеко Константинов, живял във втората половина на миналия век. Това е образът на хитрия егоист, сметкаджия и печалбар, зле възпитан простак, безскрупулен политикан.

И не случайно този образ е станал емблематичен за нашето време. Той – дори подсилил своите отрицателни черти – царства днес в нашата действителност. Дошъл е неговият час. Преоблечен по новому, с мобифон връка, той стои пред луксозната си кола на фона на разкошния си палат, построен с пари, дошли незнайно откъде. И ни представя по най-неблагоприятния възможен начин, така че ще трябват години на морално съвземане и много, много добри дела, за да се заличат не само предубежденията на света към народа и страната ни, но и реалните духовни поражения, породили чувството за малоценност у самите нас.

Аз самият нямам това чувство. Часът на този тип човек няма да е вечен, защото у всеки от нас навярно бялото и черното са смесени в различни пропорции и народът ни, наред с лошото, осмяно от Алеко, крие ред качества, с които може да се гордее – трудолюбие, гостоприемство, толерантност към чужденеца, дълбок демократизъм и свободолюбие, интелигентност, талантливост в изкуствата, жив интерес към световните събития.

И тези черти са обрисувани от мнозина български писатели и поети, като почнеш от огнения Христо Ботев, дълбоко вкоренения в земята ни Иван Вазов и историка на освободителните ни борби Захари Стоянов, минеш през бащата и сина Славеикови и големия ни поет Пейо Яворов, и стигнеш до по-близките до нас прозаисти Елин Пелин и Йордан Йовков. Всички

те – чрез характерите на героите си, но и – несъзнателно – чрез самите себе си, рисуват другия и по-истински образ на българина, заслужаващ обичта ни и, чрез симпатията си към тях, вдъхващ надежди за в бъдеще.

2. Лайтмотив на днешните ни политици е лозунгът „Към Европа!“ Но мно-

зина не приемат тази формула, защото ние сме и днес, и винаги сме били в Европа, не въвн от нея, не някакъв неин придатък. Особено в културата. Езикова бариера, стената между двата лагера и споменатите предубеждения на Запада – неща, които и унгарците поз-

нават – правят тъй, че светът малко знае за България и за културата ѝ. А през нас не само са преминали духовните и художествени ветрове на целия свят, но и ние сме дали не малко на този свят и преди всичко на Европа.

Едва напоследък се разкрива голямата култура на древните траки, живели преди хилядолетия по нашите земи, които макар безазбучни, са оставили невероятни постижения в областта на пластичните изкуства. Колко прекрасни са те! И нима те не са богатства на Европа, така както са творбите на класическата Гърция, по-„периферна“ за нея, ако ще говорим географски? В Средновековието пък азбуката и книжовната школа на Константин Кирил и брат му Методий, както и целият „Златен век“ на българския цар Симеон са дали писменост и изобщо неocenим културен тласък на целия славянски свят.

Белег върху социално-културните движения на средновековна Европа е оставил и ферментът на българските богомили, добили във Франция имената катар и албигойци.

Чудесните стенописи на малката Боянска черкова край София говорят, че българският художник е разчупвал византийската иконописна схема и изобщо е носел дъха на Ренесанса преди той да разцъфти в Италия.

В днешно време е станало банално за нас самите обяснението на културното ни изоставане спрямо Запада с петвековното турско робство. Но това робство е исторически факт и факт е, че то задълго е възпряло нашето развитие. Пет века – колко поколения хора у нас са живели в робство като безправна рая, държана в невежество, откъсната от световния културен процес. И смайващо бързо се оказва така наре-

ченото ускорено развитие на духовността у нас след това. Едва век и нещо е изминал от Освобождението ни, а аз чувствам – както навярно и унгарците чувстват за себе си – че сме напълно изравнени със световната култура. Поезията ни например – защото нея най-добре зная – с нищо не отстъпва на най-доброто другаде. Но как да го покажем? Само певците ни – оперни и народни – които нямат нужда от превод, успяват шумно да пробият в чужбина и да покажат частица българска одареност. И от равнището ни. Тъжно е, разбира се, но достатъчно по този въпрос.

3. По всяка вероятност тук думите ми ще съвпадат с думите и на други запитани от вас. Защото процесът на уеднаквяване на националните различия по света е, за жалост, по-бърз, отколкото и най-проницателните интелектуалци са си представяли. Телевизия, Интернет, аудиосредства, тези доскоро нови думи говорят сами по себе си. Дълбоко съм разтревожен от това, че грамадните постижения на науката и техниката, обещаващи на хората велики примамливи удобства, могат да се обърнат към тях с гибелната си страна.

Изстраданият пример с малкия екран ни показва как една мечта от приказките, мечтаното „училище въщи“, могъщ инструмент за разширяване на човешките знания, се превърна пред очите ни – в буквалния смисъл – в поле на търговската реклама, в средство за разпространяване на наднационалната безвкусица и изобщо за изравняване на гънките в човешките мозъци. Няма ли същата игра да се повтори в още по-застрашителни размери с Интернет,

представящ ни се сега само като леко достъпен резервоар на цялото човешко знание, чудесно средство за комуникация между хората и разбирателство между тях? Виждам как се налага вече в нашата страна американският език (не случайно употребявам този израз), гледам как той се инфилтрира сред думите на българската реч по фирмите на улицата, в пресата, в говора на младите интелектуалци, в пресата. И тази инвазия, уви, се наблюдава не само там – националните ни характеристики губят терен, където се традиционните връзки със създаденото от народа и от предшествениците. Аз лично винаги съм търсел новото, бил съм за културната осмоза, но това, на което сме свидетели всички днес, е нещо съвсем друго. И какви привидни парадокси се получават! Повтарям, уж трябва да вървим към културна Европа, а популярната ни музика става все по-просташка и по-ориенталска.

И друго – вече в общочовешки план: по-горе употребих израза „изглаждане на мозъчните гънки“, а в действителност май се изглаждат само по-висшите, „човешките“ области на мозъка, а по-низшите му слоеве, тези, завещани ни от хищните предисторически влечуги, си остават непокътнати, и ето ни в царството на насилието, на концлагерите, на фундаментализмите, на бомбардировките над „иначе мислещи“ държави. Хамлет преди три века се е оплаквал, че човекът, този връх на всички живи твари, не го радва. Какво ли би казал сега?

И спирам дотук. С мисълта, че хората на добрата воля и на доброто изкуство имат за дълг да правят всичко, което е по силите, срещу този застрашаващ ни процес на дехуманизация.

Пред парадния вход

Неполучил за някакъв празник покана,
осени ме в момента идея
пред парадния вход този ден да застана,
за да видя какво е без нея.

И преминаха доста познати край мене,
устремени с коли към банкета,
а повдигнал яката под тихо ръмене,
аз подложих се сам на анкета:

Че без приеми можех, това беше ясно,
но дали бих могъл без колата?
Да, могъл бих. И също могъл бих прекрасно
и без толкоз висока заплата.

Без транзистора? Можех. Без вилата? Можех.
Можех също без третата стая.
Как могъл бих без слава, се малко тревожех,
но реших, че и туй ще изтрая.

И така под дъжда аз си тръгнах обратно
край вратарската фигура строга
и вървах, и ми беше ужасно приятно,
че без толкова работи мога.

Тъжно

Туй, което си знаем,
че ни чака, уви,
в своя вид осезаем
днес пред мен се яви.

Кабинетът ми има
лете хладен уют,
но през цялата зима
бе затворен от студ.

Днеска в него случайно,
зъзнец, вмъкнах се сам.
Гледам: фикусът тайно
клон прокара голям,

бутнал пълната ваза
и направил беда -
един том на перваза
бе пропит от вода.

И в студа, в тишината
аз се спрях изумен:
значи, могат нещата
да се случват без мен!

Самота

Игриво, дружелюбно племе
с нагънат мозък, с таен глас,
което можело след време
да почне да общува с нас.

Делфините. каква надежда
при първия контакт едвам!
Не ни е стигало изглежда,
че всеки е отделно сам,

а и човечеството цяло
по този повод чудноват
усеща в миг, че е живяло
във самота на този свят.

Културата да бъде самобитна

1. Българската народна песен, която обхваща образа му от всички страни. А в по-ново време – „Записки по българските въстания” от Захари Стоянов.
2. На първо място бих поставил музиката, Йоан Кукузел, създателя на църковното песнопение. Оперните ни певци Борис Христов и Николай Гяуров, Райна Кабаиванска. През Средновековието – Богомилството, което стига чак до Франция. В отминаващия век идеологическото течение на Петър Дънов – дъновизма.
3. Оскар Уайлд е казал, че да предсказваш бъдещето е все едно да издаваш чек за банка, в която нямаш влог. Всяко мое пожелание неминуемо ще изхожда от консервативни позиции. Досегашното развитие показва, че е най-добре една култура да бъде самобитна, само така, запазвайки своя характер, тя може да внася принос в културата на света.

Напоследък често се публикуват научни, полунаучни и всякакви други съобщения за живота на делфините, за опитите на човека да проникне в света на тия загадъчни същества. Черноморските държави дори се споразумяха ловът да бъде забранен в тяхното море и тая голяма обществена ангажираност окончателно ме убеди, че нямам повече право да крия онова, което научих за тях преди няколко години по един наглед съвсем невероятен начин. А го премълчавах досега, защото се боях да не компрометирам журналистическото си име. Днес също не знам каква е дозата истина в тази история и затова не ще си позволя да цитирам имената на другите хора, замесени в нея. Бих ги обнародвал само ако науката в достатъчна степен се интересува от нея.

ЛЮБЕН ДИЛОВ

**Още по въпроса за
делфините**

Тогава аз се намирах на отвъдната страна на глобуса. Бях си свършил работата, за която ме пратиха и жаден да видя колкото се може повече от тоя свят, реших на всяка цена да се окъпя и в Тихия океан. Та съгласете се: да си само на хиляда километра от него и да не го видиш, след като от дете си се люшкар в лодката на мечтите си по вълните на неговата мистична слава! То е нещо като приказката за Рим и папата. Дори повече. Разсъждавайки така, аз самоотвержено изсипах половината икономисани пари в касата на авиационната компания и само след няколко часа се озовах в оня град, който с право наричат перлата, царицата и т.н. на океана, крайбрежието, континента и т.н.

Наистина великолепен град! Но трите дена, които прекарах в него, едва ли щяха да го заковат в паметта ми с такава сила, ако подкосените ми от тичане по музеи и забележителности крака не ме бяха отвели случайно в актовата зала на местния университет. Там тъкмо заседаваше международен конгрес на океанолозите, а журналистическата карта ми позволи да заема едно кресло в най-тъмния ъгъл на галерията. Можех и да поспя незабелязано, но аз не исках да спя, исках само да си почина някъде, без да посягам на своите застрашително стопяващи се финансови резерви. И да послушам, естествено, доколкото щеше да разреши това умората ми.

Не бих казал, че океанологията е някаква моя слабост, но като журналист аз свято се придържа към принципа никога да не бягам от възможностите да узная нещо, пък каквото и да било то. А след като си се окъпал в Тихия

океан, защо да не научиш и нещо повече за него?

Разлистих програмата, която портиерът ми подаде на входа, след като много учудено и с уважение разгледа журналистическата ми карта – навярно бях единственият журналист от „другия свят“ – и се изправих в креслото. Усетих

как пулсирането в ходилата ми секна, как сетивата ми, художествено казано, разтъркаха очи, за да прогонят умората, и се ококориха. Дори като че ли възкликнах зарадвано и бодро: охо! – името на докладчика, който тъкмо излизаше на трибуната, беше твърде познато.

Случаят ми отреждаше да

видя и чуя най-известния специалист, пионера в изучаването на делфините, директора на най-големия по това време океанариум.

Знаех нещичко за този човек от научно-популярните списания. Той започнал преди три десетилетия да изучава делфините, жертвайки цялото си състояние, без да среща от никъде подкрепа. със собствени средства изградил край града два мънички басейна за своите питомци и дълги години единственият му доход били стотинките на посетителите, които идвали да позаяпат фокусите на няколко дресирани от него делфини. Докато най-после бе успял с пламенни статии и убедителни научни аргументи да заинтригува някои институти, да насочи вниманието на хората към тези странни същества, които единствени на Земята демонстрират обич и интерес към човека. Сега професор доктор Дж.Н. беше всепризнат капацитет и човечеството напрегнато очакваше от него да намери един задоволителен начин, чрез който да проникнем в загадъчния свят на делфините. Търсенията му се движеха в три посоки: изучаване на мозъка им с методите на сравнителната анатомия, биохимията, биофизиката и неврофизиологията, изучаване езика на делфините и обучаването на самите делфини да говорят човешки език. Впрочем в тия посоки се движи сега в целия свят науката делфинология, тъй като, за съжаление, все още твърде малко сериозни учени работят в тая област, все още онова, което се публикува в пресата, е повече спекулативно сензационен шум, отколкото плод на истинска наука.

Професорът заяви, че няма да занимава почитаемата аудитория с неща, които вече са й известни, а само ще съобщи последните

резултати от своите изследвания. И все пак си позволи да направи нещо, което навярно бе рецидив на времето, когато е бил повече пропагандатор на каузата, отколкото солиден учен с множество трудове зад гърба си – поне на мен така ми се стори. С почти цирков жест той даде знак на своя асистент и обяви:

– Да чуем най-напред приветствието на нашите морски приятели към почитаемия конгрес на океанолозите.

Асистентът включи магнитофона, който легеше върху масата на президиума, и университетската зала се изпълни с крясъци, писъци, гъргорене, джавкане. После тия шумове се отдръпнаха и на техния утихнал фон прозвуча, ясно и недвусмислено:

– Ттобър, ттен, пхриатели ххора, шелаемм страффе и... – и последва една дълга върволица от звуци, тихи и ласкави, сякаш някой някому се обясняваше в любов на неразбираем за нас език.

Ако тия няколко думи бе произнесъл човек с говорен дефект, бихме го възприели в най-добрия случай като едно забавно произшествие. Но това наистина не беше човешки глас и стотици високи представители на човечеството, които изпълваха грамадната зала окаменяха. Само професор Дж.Н. тържествуващо се усмихваше и тържествуващо изрече в тишината:

– Това беше делфинът Моро. Заповядайте утре в океанариума, където той лично ще ви каже още.

Но в този миг, когато най-после трябваше да избухнат ръкопляскания, в партера някой гръмогласно се провикна:

– Позор! Това е гавра над съществата, които стоят по-високо от нас. Вие сте убиец! Прекратете своите престъпления, убиецо! Убиец, убиец...

Така увиснах на парапета, че още не ми е ясно как не се изтърсих от балкона долу, където бе настанала истинска суматоха. Но все пак успях да видя смутителя всред разбуненото множество олисели учени глави. Той се дърпаше от ръцете на двама разпоредители и продължаваше да размахва като бич своето скандално „Убиецо!“ После, както внезапно бе избухнал, така изведнъж покорно се остави да го изведат.

Хукнах навън, разбира се – при такова произшествие истинският журналист никога не би останал на мястото си – и тъкмо навреме, защото той вече се отдалечаваше по улицата под недоверчивите погледи на разпоредителите, които може би още се питаха дали е трябвало

да извикат полиция или вече съжаляваха, че не са я повикали.

– Господине – спрях го аз. – Извинете, господине...

Сега вече не помня какво още казах, за да спечеля неговото доверие. Но завинаги съм запомнил лицето му в онзи миг. То беше продълговато, прозрачно жълто, лице на мъченик от православна икона, което все още потръпваше от овладяното вече вълнение. Очите се открояваха на него големи, бистрозелени – две искрящи късчета от Тихия океан. Беше облечен в твърде износени, но чисти памучни дрехи и лесно можеше да бъде причислен към ония смазани от беднотата и безработицата жители на големия град, ако цялата му постническа фигура не бе съхранила в себе си горделивото достойнство на иконните светци.

– Не вярвам на журналистите – каза ми той безцеремонно. – Опитвал съм и с тях. Някои успяха да разберат истината, но не посмяха да пишат, защото се страхуваха да не обидят човечеството или да не ги обявят за полудели. Нужни са сили за това. Много сили са нужни за една такава истина!

Обясних му предпазливо, че не съм от тукашните журналисти, че истината стои за мен над всичко, че силно симпатизирам на тези морски същества и така нататък. А той открито се мъчеше да проникне в мен с тия тихоокеански очи и след кратко колебание рече:

– Е, добре! Вие ще разпитате сега професора за мене, той ще ви каже, че съм луд и аз няма да ви се разсърдя, ако решите да се откажете. Ще дойда довечера. В кой хотел сте?

Сконфузах се, защото бе отгатнал намерението ми, и го уверих по-разпалено, отколкото би било убедително, че не се влияя от чужди мнения и че непременно ще го чакам.

Той пристигна малко след като великолепият град бе пламнал в дъгоцветните пламъци на безбройните светлинни реклами. Запита ме с предизвикваща ирония:

– Е, какво ви каза Н.?

Нямаше смисъл да отричам разговора си с професора – едно твърде продължително интервю, изпълнило целия ми бележник с ярки мисли и любопитни научни факти, от което всеки вестник с готовност би направил гвоздей на броя си. Професорът беше повече от любезен с мен и това навярно дължих пак на журналистическата си карта от „другия свят“.

– Той много съжалява, че ви е загубил като асистент. Били сте най-добрият му сътрудник – отвърнах аз деликатно, но усмивката му ме подразни и аз се осмелих да добавя: – Каза ми

още, че сте заболели внезапно от някакви фикс-идеи и една нощ, в припадък на силно душевно смущение, сте пуснали в океана всичките му делфини. Но той не ви се сърди, макар че сте забавили по този начин развитието на науката с години...

– Когато разбере, че неговата наука не води към нищо, съвсем ще престане да ми се сърди – рече той. – И какво решихте? Ще дойдете ли с мен?

– Нямам основания да не вярвам на един признат от целия свят учен – казах аз малко троснато.

– Вие сам пожелахте да ви дам доказателства против него – отвърна той с обезоръжаваща кротост. – Не съм ви се натрапвал, а и това, което днес стана, не беше никаква демонстрация, аз... аз просто загубих самообладание, когато станах свидетел на такова издевателство... Та, исках да кажа ... няма да ви досаждам повече!

– Чакайте! – спрях го аз съвсем несъзнателно, защото иначе отдавна и не само от разговора с професора, бях се разколебал в здравия смисъл на първоначалното си намерение. – Къде искате да ме водите?

– При делфините. Да чуете и другата страна в спора.

– Да чуя... какво? – Не, той човек наистина не беше с всичкия си!

– Елате, господине – помоли той тихо, сякаш се пазеше от някаква настойчивост. – Уверявам ви, няма да съжалявате.

Ако бе защищавал тезата си с фанатична страст, ако бе нападал професора, сигурно нямаше да се съглася, но на тая тъжна кротост не можеше да се противопостави.

– Нека вземем такси – предложи той все така умоляващо. – Сега луната рано залязва и не ще имаме достатъчно време, а трябва да отидем по-далеч от хората.

„Е, да! – рекох си. – Може ли без луната – задължителният декор на всички глупости, които искат да минат за мистериозни или романтични!“ Ядосвах се на себе си, разбира се, а това ми попречи да съобразя, че щях аз да плащам. Едва когато излязохме извън града, чух неумолимото цъкане на таксиметъра и изтръпнах. А го чух, защото мълчахме, през цялото време бяхме мълчали. Започнах да се ругая, че съм тръгнал (и то с такси!) по акъла на един луд, а после това направо ме вцепени: Луд?! Ами ако ме нападне? Сега е кротък, нищо не му личи, но... когато останем насаме? И ако аз изразя недоверие към фикс-идеите му? Боже господи, що ми трябваше да се захващам с този идиот!

Опитах да си припомня някоя хватка от джудото, което съм изучавал на младини, като хвърлях от време на време по един разтреперан поглед към полюшващата се в тъмното край мене фигура на моя водач, но се засрамах – той беше вплел пръстите на ръцете си и те се белееха на скута му, излъчвайки молитвена доброта.

– Защо мълчите? – викнах му задъхано. – Говорете! Подгответе ме за това, което ще видя!

Спеше ли той? Молеше ли се наистина? В някакъв транс ли бе изпаднал? Трябваше да го застава да говори, защото мълчанието му и тоя проклет таксиметър ме влудяваха.

– Сериозно ли твърдите, че професор Н. не обича делфините? Та той целия си живот и цялото си състояние е обрекъл на тях! С такава страст ги защитава! Дълги години сам срещу целия свят!...

– Извинете, господине – обади се той сред трескавите ми въпроси, като че ли се събуждаше. – Знаете ли, когато отивам при нашите приятели, аз трябва да се подготвя, да освободя духа си от нещата, които пречат. Запитахте ли ме нещо?

– Да – казах предпазливо аз. – Питам ви дали сте верующ. Защото аз съм убеден атеист.

– Ни в бога, ни вдяволите му! – отвърна той. – Но вие за друго питахте. Нещо за обичта към делфините, май беше. Вижте... – Стори ми се, че той пак се усмихваше с кротката си ирония, но в кабината на колата беше твърде тъмно, за да я видя. Фосфорната светлина от кормилното табло само очертаваше иконните контури на лицето му. Ето, например, аз не ви познавам, но да речем, че ви обичам и, за да ви опозная, най-напред ви разпоря корема, да видя как изглежда отвътре, после ви разбия черепа и ви напъхам в мозъка разни електроди, след това ви дразня с електрически ток или ви боцкам с игли и всякакви там уреди, а на всичко отгоре с тояга в ръка ви принуждавам да учите езика на марсианците, ако има такъв, разбира се. Как бихте се отнесли към тая моя любов?

Щях още в началото да го прекъсна с: „Известна ми е маниакалната платформа на дружествата за защита на животните!“, но отново се сепнах. Щом един луд започне да ти говори за разпаряне на корем и прочее такива неща, макар и да го изрича с най-невинния тон, трябва да поохладиш полемичната си жар.

Той почака да кажа нещо и не дочака:

– Особено пък, ако аз правя това при наличието на един съвсем прост начин да се опознаем взаимно: като ви запитам и вие ми разкажете всичко, което сам знаете за себе си.

Би трябвало да се обадя най-после с нещо и аз въздъхнах демонстративно високо:

– Е, да, обаче делфините, за съжаление, не могат да разказват!

– Могат! – възрази бурно той и се надигна от облегалката. – Могат! И ние сме в състояние да ги разбираме!

Почваше ли? За щастие все още бяхме в колата и милият таксиметър продължаваше да щрака някъде отвъд масивния гръб на шофьора.

– Как? – едва-едва произнесе свитото ми гърло и той, естествено, не ме чу, но беше се вече отново облегал на мястото си, продължавайки кротко както преди:

– Знаете ли кога ме обявиха за луд? Когато се научих да разговарям с делфините – нещо, което мнозина са правили преди мене, предимно рибари, но от ония, старите, за които морето е животът, а не фабрика за риба...

Спомних си, че моят приятел Борис Априлов бе се натъквал на такъв рибар в своите скитания край Черно море; беше написал едно разказче за него, но и той самият гледаше на произведението си като на поетичен разказ за един умопобъркан добряк, чиято непоковарена от цивилизацията душа е запазила способността си да общува с природата. Понечих да кажа това, но моят нощен водач продължи с унесен глас:

– То беше тогава, когато ги пренесох насила, един по един и ги пуснах в океана.

– Насила?

– Да, те са толкова добри и така самоотвержено ни обичат, че не искаха да напуснат океанариума. Някои даже се върнаха после, след като бяха поживели при своите. Обикаляха около брега, докато излязоха хората на професора. Сами се натикаха в мрежите им.

– Значи им е било добре при професора – рекох аз, пазейки се от всякаква насмешка, защото тоя налудничав брътвеж можеше да предхожда някое буйство.

– Ха, добре! Нали ви казвам, че са готови да понесат всякакви страдания, за да ни накарат да видим добрата им воля, да ги разберем. Защото те ни познават, дори тия млади и храбри глупачета, които се върнаха, дори те ни познават.

– Наистина ли? – рекох с изтънял гласец, мислейки, че така прикривам недоверието си. – А вие как се научихте да разговаряте с тях?

– Одеве се изразих неточно – отвърна живо той. – Не се научих, а изведнъж разбрах, че разговарям с тях. Беше в една топла нощ с голяма и чиста луна – една от ония нощи, в които трудно се спи. Бях съвсем отчаян заради

хилядите безуспешни опити да проумеем нещо от тия петдесетина звука, които издаваха нашите питомци и които аз неуморно записвах на магнитофонни ленти, та излязох да се поразходя, макар да бях грохнал от умора в тоя горещ летен ден. Поседнах край един от басейните и въздишах: „Мили мои, хубави мои, кажете ми какъв е тоя ваш език, какво ни казвате с него, какви мисли си съобщавате, нима сме толкова глупави, та вече десет години не можем да разгадаем смисъла на тези ваши петдесет думи?“ Водата беше съвсем гладка, защото нямаше никакъв вятър, а двата двойки делфини, които живееха в тоя басейн, спяха навярно някъде из ъглицата му, защото покрай нас и те се бяха научили да спят нощем. Нали денем все не ги оставяхме намира. Та... гледах водата и си въздишах, когато изведнъж пред краката ми изплува муцуната на Ники. Познах го, защото беше твърде светло. И му рекох: „Събудих ли те, Ники? Прощавай, момичето ми, ей-сега ще си отида!“ Но тогава изведнъж го чух да ми отговаря: „Събуди ме мъката ти, приятелю.“ Не повярвах на ушите си, пък и не с ушите си като че ли бях го чул. Повторих думите си малко по-високо и отново дойде отговорът му, този път в разменен словоред: „Мъката ти ме събуди, приятелю.“ Сега вече усетих, че чувам това вътре в себе си, не звуково, но не по-малко ясно и звънко. Онемях, а в мозъка ми се заблъскаха съвсем естествените мисли: Нима е възможно, как така, не, сигурно се лъжа, халюцинирам ли, откачи ли вече, дърто момче, я върви да глътнеш нещо приспивателно... и така нататък. А сред тях някой настойчиво ми говореше: „Защо страдаш, приятелю? Не бива да страдаш! Ето че вече ме разбираш. Аз съм тоя, когото нарекохте Ники. Името отначало ми звучеше малко глуповато, но после го обикнах, защото разбрах, че ви е приятно да ме наричате така. Ти се страхуваш, а не бива да се страхуваш, приятелю, откако се мъча да ти кажа всичко това, но твоята мисъл все бягаше от мен, а ето че сега тя се спря и ме чува. Нали ме чуваш?“

Чувам те, Ники, казах му, но можете да си представите, господине, как съм го казал, с какви усещания, нали? А той продължава: „Не давай на мисълта си да избяга сега от мен и от теб самия, приятелю! Не я пускай да избяга и ние ще може да разговаряме. Имаме толкова неща да си казваме, нали? Ти сам знаеш колко неща имаме да си казваме...“ И аз не й дадох да избяга. И цялата нощ разговаряхме с Ники. Той ми разказа всичко, което знаеше за себе си и за делфините, а аз му разказах всичко, което знаех за себе си и за хората. Но се оказа, че аз

нищо не знаех за делфините, макар вече десет години да другарувах с тях и да ги изучавах, а Ники знаеше много за хората и при това знаеше за нас неща, които аз не знаех, но които разбрах, че са наистина така, когато на другия ден поразсъждавах върху тях.

На втората нощ, господине, пак разговарях с Ники и го запитах дали не мога да говоря и с други делфини. Той ми каза, че мога да разговарям с всичките делфини в океана, защото и те така разговаряли помежду си, а не с тия петдесет звука, които били остатък от някакво древно тяхно съобщително средство и представлявали сега само инстинктивни или глезено-детски възклицания. И че един възпитан делфин се старае да ги избягва, защото не били твърде прилични, но че те в басейна нарочно ги употребяват така често, измъчвайки атрофираните си гласни ципи, защото хората проявяват специален интерес към тия звуци и може би чрез тях ще успеят най-после да намерят някакъв контакт с мисълта на делфините. Тогава аз отидох при другите басейни и през третата и четвъртата нощ беседвах с всички делфини поотделно. А на петата нощ не издържах – обхвана ме истинско безумие от всичко, което бях чул, и аз изхвърлих делфините в океана. Не можех да ги оставя нито миг повече в басейните и да гледам как професор Н. ги изтезва, а те пряко сили се стараят да угодят на зверските му изследователски методи. Ето така се започна, господине, и като проявите добра воля и настойчивост, бихте могли да се убедите лично в истината на това, което ви разказах.

„Позната история! – рекох си. – Шизофренично раздвоение на личността. Поне от книгите ти е позната!“ А тая констатация, естествено, съвсем не бе в състояние да премахне страховете ми. Целият изтръпнал, аз безрезултатно търсех начин да се измъкна от опасното положение, когато чух тихия смях на човека до себе си.

– Знаете ли, господине, че и хората могат да разговарят така помежду си? Стига да пожелаят това и ако мъничко се поупражняват. Искате ли да повтора какво ми казахте сега? Вие ми казахте: „Позната история. Шизофренично раздвоение на личността.“ – Той отново се засмя, но побърза да се извини: – Не се обиждайте от смеха ми, моля ви! Впрочем, струва ми се, че вие искате шофьора да спре. Нека спре, вече е близко. Пък и тоя проклет таксиметър – натътри той на моя израз, – кой знае колко вече е навъртял, а вие се безпокоите, понеже нямате достатъчно пари. Ужасно

се измъчвам, че не мога аз да платя, повярвайте ми! Но за човек, който макар и съвсем несправедливо, е затварян в лудницата, работа трудно се намира. Засега ме хранят делфините...

Не помня дали изобщо реагирах по някакъв начин – нима можеш да реагираш, когато така внезапно ти повторят мислите! – но той подвикна на шофьора да спре. Пресегна се галантно пред гърдите ми и отвори вратата, като използва навеждането си към мен да ми прошепне:

– Много ви моля, успокойте се, иначе няма да има полза от тая наша разходка. Познавам по-добре от вас психиатрията, специално съм я изучавал.

В някакво почти сомнамбулно състояние аз отброих сумата „навъртяна от проклетия таксиметър“, после се оказах насред шосето, под звездите и под луната, която бе построила едно искрящо ново шосе върху океана, а това шосе тръгваше от очите ми и водеше през хоризонта до луната или може би до слънцето, или може би чак до центъра на Вселената. А някой искаше да ме поведе по това шосе, като ми говореше кротко и вразумително:

– Добре, че освободихте таксито, страшно е скъпо! Ще се върнем пеш, нощта е хубава и ще си направим чудесна разходка. Вие сте добър човек, затова ви се и доверих. Знаете ли, пак от делфините аз се научих да познавам хората и рядко се лъжа, защото се научих да чувам онова, което те понякога казват на себе си...

Бяхме напуснали човешкото шосе и аз се спъвах в крайбрежните камъни, а той ме държеше под ръка и сигурно затова не паднах нито веднъж, макар все още да не виждах нищо, ослепял от блясъка на лунния път, оглушал от могъщия, неравномерен тътен на прилива.

– Седнете тука! – каза моят водач и аз седнах като хипнотизиран.

Пред мене се гърчеше и боботеше Тихият океан. Но сега той не беше оня океан, за който съм копнял като дете, нито този, в който плувах вчера. Това беше една безначална и безкрайна жива маса, която се гърчеше, разсечена на две от лунния нож. Тя ме хипнотизираше с милиарди сребърни очи и ме викаше с гласовете на милиарди същества, слели се в един апокалиптичен копнеж, и неотстъпно идеше към мене, а аз отивах към нея с усещането, че се връщам някъде, откъдето някой преди много-много години насила ме е отвлякъл. „Идвааам! – крещеше всичко в мене. – Идвааам, идваааам!“ – и това Всичко трепереше от тържеството, че го

очакват и чуват, че викът му стига до другия край на лунния път, до луната или до слънцето, или до центъра на Вселената.

– Чувате ли ме? Съвземете се, господине, и ме слушайте!

Моят водач бе се навел над мене и силно разтърсваше рамото ми.

– А? – рекох аз. – Пристигнахме ли?

– Да – каза той и аз осъзнах, че съм го питал за друго пристигане, защото отдавна седях на скалата, а скалата под мене беше хладна и корава.

– Сега аз ще ги повикам – каза той. – Но не бива да правите нищо, което може да ги обиди. Седнете неподвижно и слушайте себе си. После ще преценявате, сега най-важното е да вярвате! – той говореше необикновено високо и внушително, но може би искаше само да надвика приборя. – Трябва да вярвате, чувате ли! Да вярвате в онова, което ще чуете в себе си. Няма никаква мистика в него, нито е самовнушение; то е като разговора със себе си. Когато искате да ги питате нещо, ще питате себе си, ако искате да им кажете нещо, ще го кажете на себе си. Но то не е никак лесно. Трябва да бъдете абсолютно искрен, така искрен, както човек много рядко може да бъде дори със себе си. Защото най-трудното за нас, хората, е да се освободим от преструвки и самоизмамите, от самолакшателството и най-вече от митовите, с които обществото е населило мозъците ни. Но сега вие ще трябва да се отърсите от тях, поне за десетина минути. И ако успеете, ще разговаряте с делфините. Защото това е, изглежда, езикът на Вселената или на живота във Вселената, или поне на мислещите същества във Вселената. Ние също го знаем, всеки човек го носи в клетките си, но той така рядко се обажда в нас, че сме престанали да го разбираме. Сега вие просто трябва да повярвате в него, да повярвате!

Последната дума той изговори на срички и всяка една от сричките сякаш се блъскаше в гърдите ми, както вълните се блъскаха в скалата под мене. Тя бучеше и тръпнеше от ударите, а всяка клетка на тялото ми тръпнеше и бучеше с гласа на океана. После моят нощен водач се отдалечи и застана на самия край на брега, с лице към безначалната, към безкрайната, към гърчещата се и говореща апокалиптично жива маса. И аз видях, че той не е повече човек, нито безумец, а част от нея – една изправена, тъмна вълна, едно мускулче или клетка, която издаваше същия протяжен вик, пълен с чудовищен копнеж за съединение, изтръгващ се из бездните на съсечения от лунния нож океан. Седях и го слушах, и не знаех повече да-

ли този вик иде от него, или той е просто навсякъде – в черното небе над главата ми, в черната скала, на която седях, в двете черни половини на океана.

– Очаквах те – каза внезапно този вик. – Но ти закъсня.

– Прощавай! – отвърна му някой. – Понеже не съм сам.

– Видях. Кой е с тебе?

– Един човек, който също ви обича. Той се страхува.

– Да, той още се страхува, но той е добър човек. Другите къде са?

– Ще дойдат. Отидоха да наловят риба за тебе.

Аз все така втренчено гледах в неподвижната фигура, надвесена над океана, и слушах двата гласа, които бяха абсолютно еднакви, но въпреки това бяха два гласа. После моят водач се обърна внезапно, а аз трепнах и престанах да ги чувам.

– Първият дойде – каза ми той.

– Разбрах – отвърнах аз. – Чух разговора ви.

– Наистина ли? Това е чудесно! А видяхте ли го? Ето го там!

Аз се понадигнах, без да ставам от мястото си, и проточих врат. Едно голямо, лъскавочерно тяло се полюшваше върху тихите вълни на прилива и заедно с него бавно идеше към мен. Стори ми се, че срещнах очите му – сребърно блестящи, – но не бях сигурен в това.

– Кажете ми – рекох, – че не се страхувам от тях и че наистина ги уважавам!

– Добре – отвърна колебливо моят водач, а аз напрегнах слуха си, до болка го напрегнах.

– Чухте ли отговора? – запита ме той след малко.

– Не – казах аз.

– Защото не казахте това на себе си. Нали ви предупредих да бъдете искрен!

– Какво отговори той?

– Че вие се страхувате сега. Че се страхувате от океана, от мене, от онова, което те носят, от онова, което е във вас и което напират да излезе от вас, за да се съедини с онова, което е в тях.

Аз стиснах силно клепачи и тъмнината влезе в мене с взрив, последван от внезапна и абсолютна тишина – то беше едновременно тишина и тъмнина, и пространство, които нарастваха и се разширяваха, и се превръщаха в мене в неделима необятност, в оная абсолютност, съществуваша навярно само между галактиките. А в това междугалактие гласът ми произнесе:

– Наистина ли се страхувам?

– Да, ти се страхуваш – отговори ми един друг глас, но той беше също така неразличим от моя, както тишината от тъмнината, от пространството. – Страхуваш се, защото не познаваш тия сили, защото никога не си пожелал да ги видиш нито в себе си, нито извън себе си.

– Сигурно не съм могъл – казах аз.

– Не, ти винаги си можел да ги видиш. Но други хора, които също като тебе не са се осмелявали да ги признаят за свои, са ги обявявали отначало за нечовешки, а после, когато те съвсем се атрофирали в тях, са ги отрекли изобщо. И ти си повярвал, че те не съществуват, но сега усещаш тяхното присъствие в себе си и се боиш.

– Вече като че ли не се боя – казах и продължавах да стискам зад клепачите си тъмнината – тишината – пространството.

– Да, вече по-малко се боиш – каза той. – И можем да станем приятели. Ти попрестана да бъдеш човек във вашия смисъл на думата, човек-тяло, а аз за тебе не съм повече животно и ще можем да се разберем.

– Но какво сме тогава? – запитах аз, разтреперан от очакването.

– Не знам – прихна той и аз го видях да се премията весело над вълните, както съм виждал това да правят делфините, а не бях отварял очите си.

– Мислех, че ще знаеш, щом се смятате за по-умни от нас.

– Засега само знаем какво не сме и какво не трябва да бъдем. А вие, за съжаление, още не сте стигнали дотам.

– Щом сме приятели, не бива да се обиждаме, нали? – нацупих се аз в своето междугалактие.

– Това не е обиждане. Аз ще ти казвам нашите истини, а ти ще ми казваш твоите. Така разговарят приятели.

Помъчих се да намеря една своя истина, за да му я кажа, но не успях; сякаш всичките ми истини бяха се превърнали в тъмнина, тишина и пространство. Затова попитах:

– Защо ни обичате тогава?

– Може ли да не обичаш малкия си брат, когато е в безпътица?

– Това е една ваша истина, така ли?

– Да – отвърна той и се преметна.

– Две и две четири – казах аз внезапно.

– Какво е то?

– Една наша истина.

– Не я разбирам – промълви той стеснително.

– Привет, приятелю! Аз я знам. Това е вашето броене, нали? Най-голямата ви заблуда!

– Привет! – отвърнах аз. – Защо заблуда?

Ето, досега аз разговарях с един делфин, сега дойде и ти. Един делфин и един делфин са два делфина.

– Не, има само един делфин, и ... делфини. Така е с всичко.

– Аха! – рекох тържествуващо. – За вас съществува само единицата и множеството. Та това е най-примитивният стадий на отношение към света! Простете, но това е ... това е животинският стадий. Дори диваците в Австралия броят до пет.

Двата делфина се преметнаха презглава и аз чух смеха им – беше весел и безобиден. После новодошлият каза:

– Можеш ли да преброиш нещата във Вселената, да измериш безкрайността? Броенето е нужно за движението на тялото, то пречи на духа да влезе в безкрайността. А вие сте свикнали всичко да броите и най-тежко страдате от това, което най-много броите. Макар по атавизъм да обичате само единицата. Обичате само едно слънце, а от множеството слънца се плашите. Страдате, когато загубите един човек, но сте равнодушни пред гибелта на множеството...

Поисках да възразя, но изведнъж съзнах, че са прави. Не зная как стана това, но както си плувах в своето междугалактие... (Сега вече аз не го държах затворено между клепачите си, а плувах в него с безплътна лекота и разговарях с един делфин, после пак с един делфин, познавайки, че е друг, после с един човек, чието име дори не знаех, но го обичах.) ...както се носех из своята тишина – тъмнина – пространство изведнъж разбрах, че това е истина.

– Те познават Космоса по-добре от нас – обясни ми другият човек. – Може би защото живеят в океана, а той дава една по-вярна начална представа за Космоса. Дава още достатъчно топлина и храна на телата им, за да бъде духът им достатъчно свободен. Освен това те се съобщават помежду си в късовълновата амплитуда на звездите-пулсари. Мислите ли, че е случайно?...

– Казват, че някога сме били много близки – заговори тъжно първият делфин. – Но колкото по-опитни и сръчни са ставали крайниците ви, толкова по-неподвижен и жестоко примитивен е ставал духът ви. Не ви е достатъчно дори това, че се избивате един друг. Поне това трябваше да ви задоволява, както и за някои зверове най-висшата наслада е да изяждат потомството си. Знаеш ли колко ни е било мъчно до гледище как ония ваши плувачи или летящи домове се разрушават един друг и потъват в океана и вие ставате храна на рибите. Някога поне срещу нас не сте водили война, признавали сте

ни за приятели на човека, а сега и нас избиват. Защо? Какво ви направихме? Та месото на нашите тела не е по вкуса ви?

– То идва пак от броенето – отговори му другият делфин, който очевидно беше по-възрастен и по-знаещ. – Те броят колко същества са се научили да побеждават, виждат им се недостатъчно и преминават към следващите. Това се нарича ненаситност... – подсказа ми той неволно друга наша истина и аз я извиках:

– Тя е неотнимаемо свойство на духа!

– Свойство на духа, когато е роб на тялото. Ние също сме принудени от природата да робуваме мъничко на една примитивна плът, но се научихме да освобождаваме духа си.

– Но ние не можем като вас само да се премиятаме безгрижно по вълните! – почнах аз да се дразня от нравоучителния му тон.

– Ти виждаш само телата ни, а на тялото ни е нужно повече от това да се нахрани, да се размножи и да си поиграе с вълните.

– Това и хората са го твърждали отдавна – рекох аз и отново се напънах да си спомня някоя истина, с която да му възразя.

– В човешкия мозък има същите истини, които лежат и в мозъка на делфините, макар нашият да е по-голям. Но вие никога не знаете кои са верните. Защото се кланяте на числата, а числата означават умъртвяване.

„Сега пък – и мозъкът им по-голям! Впрочем, май че наистина е по-голям.“ Но това аз не го изрекох, само го усетих в себе си и мълчах, защото с всички сили дирех своята истина. А той се обърна към другия делфин:

– Всъщност, първопричината за тяхната трагедия иде от сушата. Знаеш, че и на други планети сме срещали подобни същества. Застанали върху мъничката твърда черупка земя, хората навярно чувстват Вселената около себе си като един капак, чиито стени трябва да разбият, за да излязат в простора. Затова и търсят истините с ножа и чука – раздробяват ги, а след това не разбират, че парчето не е цялото, че то не е вече част от истината, защото е мъртво, че числото е покой, а истината, която то символизира, е познаваема само във вечното ѝ движение.

– Но ние също изпращаме вече хора в Космоса! – рекох аз.

– Да, именно, изпращате! С взрив и метал. Затова ще срещате там само огън и лед. Защото не искате да повярвате, че просторът е даденост на духа.

– Както времето на пространството ли?... – запитах аз, но се прекъснах екзалтирано: – Да

променя! Човекът е призван да променя и създава!

– И това сте разбрали погрешно – отвърна той. – Вие, както и ние, можем да променяме и създаваме само себе си. Така правят всички разумни същества във Вселената, защото тя сама непрекъснато се създава. А вие сте се заели да нагаждате веществото към телата си. Въобразявате си, че това е променянето и не забелязвате как духът ви остава същият, как умират в него ония сили, чрез които единствено може да се проникне в действителната Вселена. Впрочем, отделни хора знаят това и ние сме ги срещали между звездите...

– Не вярвам! – спрях го аз, защото това беше последната моя истина, но усетих, че нищо друго в мен не възразява, освен гласът ми.

– Да оставим този спор! – обади се другият делфин. – Не ви ли омръзна да стоите на тая глупава твърд, приятели? Елате да се поразходим. Виждате колко е хубава нощта!

– Мисля, че е рисковано за него още от първия път да тръгне с вас – рече другият човек.

– Не вярвам! – викнах още по-силно аз и отворих очи да видя нощта.

Океанът нахлу с рев в междугалактието ми, погълна го и аз пак оглушах от този рев и ослепях от блясъка на пътя към луната.

– Вярвате – каза човекът, който стоеше на скалата, озарен от сиянието на звездите.

Той стоеше на ръба на скалата, а безкрайната и безначална жива маса беше дошла до него и лежеше покорна пред краката му.

– Ето сега вече ще повярвате напълно – рече той и прекрачи към водата. После се наведе и седна.

Изправих се на колене и познах под него двете дълги като торпили лъскавочерни тела на делфините.

– Скоро ще се върна – каза той.

Аз затворих очи и стиснах юмруци, но продължавах да усещам само студа и твърдостта на камъка под коленете си. Отново погледнах. Другият човек седеше царствено спокойно, махаше ми с ръка и се носеше като Посейдон, със скоростта на торпилите по белия път към луната или към слънцето, или към центъра на Вселената. По белия път, който съединяваше двете черни половини на океана.

– Не вярвам! – закрещях аз и хукнах в обратна посока, към полето, към тъмнината. – Не вярвам!

И тичах, и крещях, докато излязох на шосето, по което бяхме дошли. То беше кораво и неподвижно като скалата, човешко шосе. И

водеше към едно друго сияние – неоновото сияние, запалило небето там, където под него лежеше градът...

На другия ден – тъкмо бях се събудил и се питах как е възможно да си така смазан от умора, пък да сънуваш подобни сънища – в стаята ми се вмъкна хубавицата камериерка, която още когато отседнах в хотела, бе ме посрещнала с недвусмислено обещаваща усмивка. Но аз реших, че камериерките сигурно не раздават ласките си безплатно на хотелските гости, и затова с прекалена надутост отблъсвах опитите ѝ да интимничи с мене.

– Това писмо го остави един господин още сутринта – изчурулика тя фамилиарно весело. – А вие все спите и спите.

– Ние, туристите, винаги сме много уморени – изръмжах аз.

– Да, вие, туристите, винаги сте много уморени – засмя се тя.

Понечих да ѝ отвърна нещо грубо, но съзрях пликчето с фирмата на хотела и обезпокоечно извиках:

– Дайте го!

Пръстите ми едва успяха да го разпечатат – така силно треперева, защото кой в тоя непознат град можеше да ми пише и кой знаеше, че се намирам в този хотел? После, след като го прочетох, трябва да съм останал със зинала

уста, или да съм изглеждал ужасен, защото момичето запита:

– Какво е станало? Лоша новина ли?

Нямах глас да ѝ отговоря, само я отпъдих с ръка и съм запомнил, че тя излезе, както се излиза от стаята на смъртно болен. Прочетох отново писмото, което гласеше:

„Драги приятелю, защо не ме дочакахте, много се изплаших заради вас. Но като научих сега, че спите спокойно, си отдъхнах. Да не би да сте ме разбрали погрешно? Аз исках само да ви дам и едно нагледно доказателство за онова, в което вие вече бяхте повярвали. Починете си сега хубаво, а утре вечер ще дойда пак, за да отидем при нашите вече общи приятели. Защото те имат да ви кажат още толкова много неща! Бъдете здрав! Ваш Х.“

Скочих като обезумял от леглото. Ваш Х! Ваш Х! По дяволите, нима всичко това е било истина? Постоях няколко мига в несвяст, после се спуснах към захвърлените на креслото панталони и измъкнах портфейла. В него имаше само още няколко банкноти, които едва щяха да стигнат да заплатя хотела си. Трябваше моментално да замина! И без подаръци за жена си! Моментално, докато не ме е хванала окончателно неговата лудост! Преброих ги отново, и отново. И ги броех, и се ругаех:

– Диване такова! Глупак! Наивник! От тая идиотска история не ще можеш да изкараш дори парите, които си похарчил за таксито!...

БОРИС ДИМОВСКИ

***Розово масло, кисело мляко
и ръченица***

1. Българските народни песни.
2. Розовото масло, киселото мляко и ръченицата.
3. Като ликвидира парвенютата в културата и издигне монархията за първа сила.

Книгите са за малцина

1. Могат ли книгите да оформят български, пък и който и да е народ?! Твърде тънък е слой на четящите-пишещи във всяко общество и време. Те са силни при диктатури; донякъде „оформят“, ако се продуцират идеите им от държавата. Но у всеки ли дават резултати?! За другите ние съдим по себе си, но другите не са нас. Моите наблюдения показват, че опитът, работата, самият живот, хората, религията са много по-значими „оформители“, отколкото книгите. Книгите са за малцина.

А не е ли по-вярно, че моралните начала са заложени в човека от Бога; той ги носи у себе си, защото Бог е у всеки. Тогава и литературата е следствие на Бога, една от проявите на божественото наред с търговски, стопански, лечителски, технически и пр. умения. Милиони са станали българи и без книги.

Както в дъното на всеки портрет поглежда образа на художника, така и във всеки образ на народа е скрит образът на автора му. Или: колкото талантиливи български творби (книги) – толкова образа на българския народ. В името на следващия.

2. Който тръгва по-късно не стига по-рано. Никой не може да се роди от себе си. Ние сме възел на влияния; обогатени – обогатяваме. Ако с нещо сме обогатили европейската култура, то това е фолклора: музиката, танца, гласа, ритъма. Т.е. на твърде примитивно, езическо, първично равнище, наченката на изкуствата.

Знам, че всички народи, особено малките, се изживяват като велики: сакрализират, митологизират прости и задължителни неща, за да компенсират малозначителността си. И поради това искам да съм трезв.

Уникат за мене е архитектурата на Копривщица. Йовков и Дебелянов за мен са най-универсалните, най-надарените и най-осенените български писатели. И ако прозата е преводима („Пожицата“ – и само тя ли?), то поезията не е.

3. Не знам. А и трябва ли да я запазва. То е като че ли процес, независещ от нас. Светът ту се събира, ту се разделя. Аха да построи вавилонската кула, да се възцари един стил, един конвертируем език и принцип – и Бог развърже многоезичието, всеки фетишизира камъка от рухналата кула, докато му омръзне и се втурне наново да търси притежателите на другите камъни, за да ги съберат в едно цяло.

До новия срыв.

В промеждутъците оцелява – разбира се видоизменяно по малко всеки път – особено-различно-национално-то.

17.10.1999 г.

Рождество

Аз като стрък поникнах от земята.
Надигнах я с глава.
По клепките ми пръст, по рамената.
Полепнала по бучките трева.

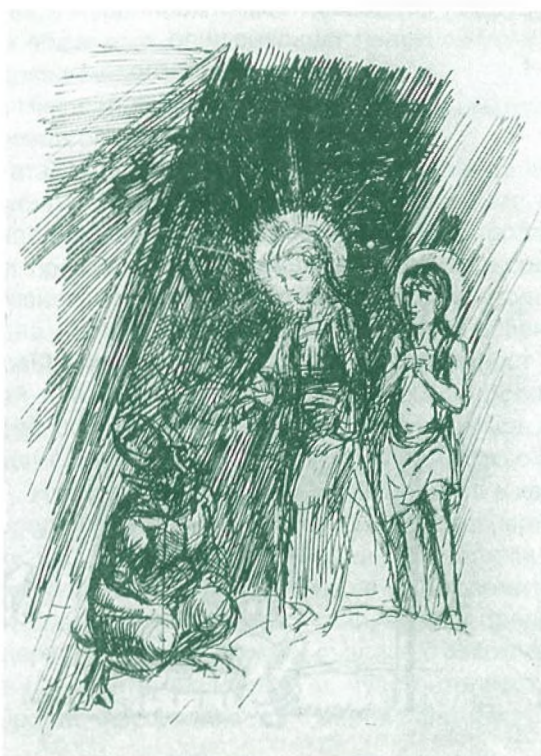
Изпука сякаш цялата природа –
напънах се с ръце
и с мъка се отринах и проходих
със черно от пръстта лице.

Като език на крава вятър влажен
облиза ме с дъха си свеж
и аз поисках нещо да разкажа,
усетил в тялото бодеж.

Но нямах думи и с език набъбнал
от своя вик ли оглушах,
или от блясъка, преплетен с гръмол,
с небето и с дъжда се слях:

очи изцъклени, води студени,
звезда и облак, свет и мрак,
надолу гледам, гледам, гледам...

И да умра – ще бъда пак!

Козел

Другар единствен на орлите,
макар без помен от крила,
забиваш кремъчни копита
по ряза остър на скала.

Напечените косми с пукот,
настръхнали по теб, искрят.
Сред мъх, сред лишеи, сред пустош
опря твърдта небесна с гръд;

рогата, на кравай навити,
библейски бялата брада
и злост пророческа в очите
със студ на езерна вода.

Дими под теб животът ниско.
Изправен на върха висок,
стоиш съпернически близко
с лице срещу самия бог.

Участ

Народе мой, прегърбен, свит,
в повои кървави повит,
кой люлката ти залюля
помежду толкова била.
Там горе – черни равнини
с гробове – тъмни долини.
Навел навъсено чело,
в хомота – вечното тегло,
земята сам си разора
с откъртени от теб ребра,
в браздите вперил взор дълбок,
в небето не намерил бог.
И гледаш все да се снишиш,
по-нисък даже от трева
и по-висок, с една глава –
на кол забита, не на кръст,
а той – в засятата с дедите пръст.

От началото на века насам английските, френските и немските автори са създали не една географска скица – карта за географското разположение на талантите, – търсейки отговор на въпроса как са разпределени в Европа или съответно в света запасите от таланти за отделните нации; къде са се раждали и се раждат най-много първокласни творци и хора на изкуството. Ако направим подобна статистика за величията в певческото изкуство, ще получим доста странен резултат: българите изпреварват и десетократно по-многобройни от тях нации както по таланти, така и по оперните си представления, които са на световно равнище.

България е родина на прекасни гласове и големи изпълнителски таланти. В басовите роли на руската оперна класика от трийсет години насам българските певци Борис Христов, Николай Гяуров и Никола Гюзелев постигат най-значими успехи по прочутите световни сцени.

Елена Николай

Българската земя ражда не само басы, а и чудни мецосопрани като Анна Тодорова, Констанца Кирова, Илка Попова, Таня Цокова, Надя Афеян, Сийка Петрова, Лили Йорданова, Соня Хамерник. Над всички тях обаче изпква с прекрасния си глас и неподражаемите си изпълнителски качества Елена Николай. Преобладаваща част от оперните певци от векове насам стига до върха на кариерата си, до заслужения успех, след неимоверни усилия, след дълги години на учение и труд; малцина са тези, които от единия ден на другия преминават пътя от неизвестността до световната слава. Елена Николай е несъмнено една от тях. Тя започва кариерата си в Италия и се представя веднага с голям успех в една от най-значителните мецосопранови роли, Азучена на Верди, през 1934 в неаполитанската Сан Карло, една от най-престижните сцени в света. Италианският печат пише с възторг за нея. Поради отличния си глас никога не е играла малки роли и кариерата ѝ продължава по най-престижните италиански сцени в най-значимите и драматични роли за мецосопран. Пяла е Амнерис, Еболи, Презиосила, Адалгиза, Леонора (Доницети: Фаворитката), Далила, Кармен, Орфей, Марфа. Гласът

ѝ е един от най-хубавите мецосопрани на века: с южна окраска, зрял и дълбок женски глас, владеещ и високите тонове на скалата до такава степен, че и в типично сопранови роли се налага с убедителност: пяла е Федора, Сантуца (заедно с Марио дел Монако в един от най-хубавите записи на *Селска чест*), Ортрудо,

Брунхилда. Излиза на сцената със световноизвестните Джина Синя, Аурелиано Пертиле, Танкреди Пасеро, Алдо Проти, Франческо Мерли, Лаури-Волпи, Мария Калас, Карло Талиябу и не на последно място с двамата си сънародници Тодор Мазаров и Борис Христов. Пее не само в

Италия, но и в испански, португалски, английски, френски, аржентински и бразилски оперни театри. И на върха на кариерата си не забравя родината си: често посещава България и пее на българска сцена. Плътния си и богат сопран използва с характерната италианска техника. В състояние е да изрази безброй оттенъци на звука: с възхитителна лекота пее както лекото като дихание пиано, така и форте с поразяваща сила. Ниските ѝ тонове отекуват с особено богати жилки, средният ѝ и висок регистър е по-приглушен, с кадийан отблясък, а в сопрановите височини звънти като истински сопран. Нейни записи могат да се намерят навсякъде по света; българската ѝ плоча е отлично свидетелство за изключително многостранното ѝ изкуство.

Александрина Милчева-Ненова

Отлична певица, един от най-добрите мецосопрани на нашето време. Човешката дълбина, искреност и топлота, които разкрива в ролите си, я издигат и сред най-добрите изпълнители. В прекрасно единство у нея са съчетани възхитителни гласови данни и изящна изразителна сила. Личност с голям замах. Бликащо музикално настроение, остър слух, свършена техника на гласа, вродена интелигентност, култура, развита със строг и непрестанен ритъм на работа – това е характерно за нея. В ролите си създава шедьоври, претворява убедително героини от различни музикални периоди и стилове, в най-големите роли не само от класическия, но и от предкласическия репертоар. Пресяздава с изключителна музикална стабилност и чувствителност произведенията на съвременни автори. Изключителния си талант

засвидетелства най-напред във Варненската опера, а след като спечелва през 1966 г. голямата награда на певческия конкурс в Тулуза, тръгва на международно турне, където трупа успех след успех. През 1968 става редовен член на Софийската опера. За нея Първолета Проконова, отличната българска музикална педагожка, пише: „В ежедневието е мил и скромен човек, на сцената завладява с изключителното си очарование, със самочувствието си. Аз също се изпълвам с национална гордост, когато след концерт или оперно представление многократно я извикват на сцената на бис. Спомням си за парижкото представление на „Реквием“ на Верди. Френската преса и публиката, препълнила залата на театъра на Шанзелизе, изразяваха бурно възхитата си от спектакъла и постижението на двете български солистки Александрина Милчева и младата, но известна вече Анна Томова-Синтова...”

Райна Кабаиванска

Българската публика научава името ѝ през 1957 г. на изпитното представление в Българската държавна консерватория: на сцената на операта младата изпълнителка, талантливата ученичка на професор Илия Йосифов, изпява по една ария от „Евгений Онегин“ и „Бал с маски“. Публиката е омагьосана от свежата хубост на лиричния и драматичен сопран. Непосредствено след това заминава със стипендия за Италия и става възпитаничка на Музикалния лицей във Верчели. Певческите ѝ знания обогатява професор Фумигали. Тук излиза за пръв път и на италианска сцена в „Мантията“ на Пучини. Успехът е толкова голям, че веднага я канят на турне. Пее пред публиката в Сан Ремо, Мерано, Мантова и Бергамо в компанията на световноизвестни артисти: Марио дел Монако, Джулиета Симионато и др. През 1959 печели първа награда и златен медал на певческия конкурс в Реджио Емилия, и става първата българка, спечелила международния певчески конкурс Виоти. През 1960 постъпва в Международното певческо училище на Миланската скала и още през същата година се появява на легендарната сцена на Скала в съвременната опера „Нощна разходка“ на Малпiero. Публиката приема с голямо въодушевление тази и следващата ѝ роля (Беатриче ди Тенда, Белини). Миланската преса пише с възхита за нея. „Изненада, ново откритие“, „Прекрасен и пълен със сила глас, топлота и музикална нагласа, млада певица, за която тепърва ще слушаме“ – не се скъпи Ла Нотте. Изпълнението ѝ следват едно след друго, ала въодушевле-

нието на вестниците и на публиката не отслабва. За кратко време певицата става световно известна. Най-големите оперни театри се състезават за нея: и днес е постоянно на път между миланската Скала и лондонския Ковънт Гарден, нийоркския Метрополитен, буеносайреския Колон и естествено Софийската народна опера, до изкуството ѝ се е докосвала и публиката в Санкт Петербург, Будапеща, Москва, Филаделфия, Сан Франциско, Чикаго и Неапол.

Николай Гяуров

Той е една от най-големите гордости на българското певческо изкуство. Приет навсякъде по света, десетките му записи (цели опери, солови изпълнения) свидетелстват за необикновената му популярност. Съвършен и безупречен певец, от типа на вечните фаворити. Ако българската земя не бе създавала още по-харизматичната фигура на Борис Христов, Николай Гяуров би бил най-голямата гордост на българската музикална култура и най-великия бас на всички времена. За щастие певческото изкуство не е надбягване, нито силов проблем, качеството на гласовете не се измерва с децибели. Той извлича всичко от вродения си дар и ни го представя с артистична увереност. Мястото му е сред такива големи майстори на баса като Шаляпин, Хосе Мар Донес, Дидур, Михай Секей, Ендре Корех, Езио Пинца, Марсел Журне, Кипнис или Райзен. Вероятно за стотици хиляди, за милиони той е водещият бас в света, макар че по моята – може и да е погрешна – оценка Борис Христов е в състояние да достигне още по-големи дълбини с изкуството си, в неговия глас и артистизъм се крият още по-благородни жилки.

Гяуров е роден през 1929 г. във Велинград. През 1955 завършва с отличен успех Московската държавна консерватория. Наскоро след това спечелва голямата награда на международния конкурс в Париж и оттогава попада в центъра на вниманието на любителите на операта. Още на конкурса в Париж публиката разбира, че световното певческо изкуство отново се е обогатило с един „голям“ глас, съчетал вродената музикалност, чувството за стил, необикновената драматичност на израза и рядко издържлива нервна система. Гласът му е загадъчно мрачен, но не с помътнен блясък, наподобява плющенето-шумоленето на безкрайна брокатна коприна, с изключително приятен колорит, способен да изрази необикновено много драматични и музикални нюанси. Още от ранно детство родителите му го въз-

питават в любов към музиката. Макар и в лишения, те правят големи жертви за надареното си от бога дете: учи цигулка, пиано, а по-късно и кларинет. Израз намира и драматичният му дар, най-напред в училищната театрална трупа, а по-късно в театъра в родния му град. Скоро забелязват прекрасния му обработен глас: българският композитор Петко Стайнов през 1949 г. го праща да учи в софийската музикална академия, след което продължава образованието си в Меката на басовото изкуство Московската консерватория. Софийската опера му поверява първа роля през 1955 г.: дон Базилио в „Севилския бръснар“. През 1958 пее вече Мефистофел във „Фауст“ на Гуно в московския Болшой, а след него Пимен от „Борис Годунов“. През 1959 за пръв път излиза в миланската Скала. Жъне такъв зашеметяващ успех, че оттогава постоянно го канят в най-парадните роли. В лондонския Ковънт Гарден се представя през 1962 като Гуардиано в „Силата на съдбата“. Пял е всички по-важни басови роли от руския, френския и италианския оперен репертоар.

Борис Христов

Любовта си към музиката и пеенето, като извор на живота, е попил в семейството си. Дядо му е бил прочут църковен певец в Македония, за него казвали „Запее ли канторът Христов и славеите млъкват, за да послушат песента му!...“ Баща му Кирил Христов, преподавател във висше училище, е пял от ранно детство до края на живота си, не само българска православна музика, а и народни песни. След смъртта му повече от четиристотин народни песни са предадени в наследство на Българската академия на науките. По-големият му брат, изключително образованият Никола, също е бил известен със звучния си глас кантор. Борис пеел като солист още в училищния хор, но по молба на майка си постъпва не в консерваторията, а в юридическия факултет на университета. Наред с усилената работа за добиване на адвокатската диплома, той пее в софийския хор „Гусла“, като хорист и солист. В избора на житейския му път

голяма роля изиграват диригента на хор „Гусла“ Асен Димитров и брат му Никола. През 1942 г. на 28-годишна възраст заминава за Италия, за да учи пеене. Войната на територията на Италия обаче го принуждава да се върне в България. Следващият му път го отвежда в Залцбург през ноември 1943 г., където учи роли от Моцарт и Вагнер. След края на войната се връща в Италия. След три годишна неуморна работа под ръководството на Страциари Борис Христов излиза пред публика в съпровод на оркестъра на римската музикална академия Санта Чечилия.

Първата му роля е сбогуването на Вотан от операта „Валкирии“ на Вагнер. Успехът незабавно разтваря пред него вратите на операта. Известността и артистичният му авторитет нарастват с всяка нова роля. В Скала избира ролите си по свой вкус. В Ковънт Гарден очарова публиката в ролята на Борис Годунов, във флорентинската Маджио музикале – като Филип II, и от този момент е чакан гост във всички оперни театри по света. Репертоарът му непрекъснато се обогатява, получава огромно признание и като концертен изпълнител. Още от самото начало пресата без никакви задържки го отрупва със суперлативи.

Изкуството му е чисто и дълбоко като най-искрена изповед. Отъждествява се до съвършенство с всеки съживен от него оперен герой, изобразявайки го в цялата му противоречивост, човешка сложност и развитие. В състояние е да добави невероятно много и към най-гениално сътворените и компонирани характери! Гори в непрестанна треска, никога, нито за миг не е повърхностен, не търпи и най-малката сянка на несъвършенство, привърженик на неподправеността на изкуството, със сценичното си присъствие той приковава до последния миг вниманието на публиката. В изкуството си съчетава в пълнокръвно единство класическото понятие за чист, ренесансов глас. Като хуманист се стреми да изтръгне от душата дори на най-отвратителните сценични герои искрата на човечност и да даде тълкувание за осакатяването на характера, а в същото време да произнесе над тях присъда, с която да стресне зрителите от избора на такава съдба.

Карикатурата е най-популярното и достъпно от изобразителните изкуства. Тъкмо в това се състои трудността тя да бъде обяснена. Аз правя едно несполучливо начинание, като изхождам доста произволно от своя опит и личното си разбиране. Не съм чел автори за нея, а и на български нямаме нищо писано, нито преведено. Самият факт, че ѝ е дадено името карикатура, доказва непонятния ѝ произход: дума, сама по себе си смешна и нищо друго неизразяваща. Във всеки случай карикатурата се е родила незаконно от изобразителното изкуство и се е вместила в реда на изкуствата по един дързък и неприличен начин, като е успяла да

се задържи там дотолкова, че дори Лев Толстой в студията си „Що е изкуство?“ я обявява за първо изкуство наред с орнамента. Дали Толстой с това твърдение не подхвърля на съмнение своя гений, толкова нормален и логичен, в който няма нищо парадоксално, смешно и присмехулно, или това е самата истина за карикатурата? Аз не мога да се задължа с едно такова твърдение, макар че всичките ми предпочитания са в карикатурата. В Лувъра, наред със свършените пластични образи на гръцки богове, видях да стоят малки статуйки на гръци: с бради, кореми, подпухнала плът – деди, майки и лели, извън Лизиповия канон и извън мярката на златното сечение; живи гръци, толкова смешни, печални, грозни и мили поданици на Перикъл, колкото могат да бъдат и Цоло, и Пенка, и всички съвременници.

Чудно е наистина как тая карикатура, която си служи със законите на изобразяването (трите измерения, пространството, перспективата, обема, светлосиянката и логичното мислене), се изплъзва от тия закони, нарушава ги и ни отвежда в друг свят – смешен, нереален, неотговарящ на законите, разколебан в основите си; свят, който ние все пак приемаме и се задържахме в него, смеем се, радваме се и харесваме. Ние се смеем! – това е единственото условие да приемем карикатурата.

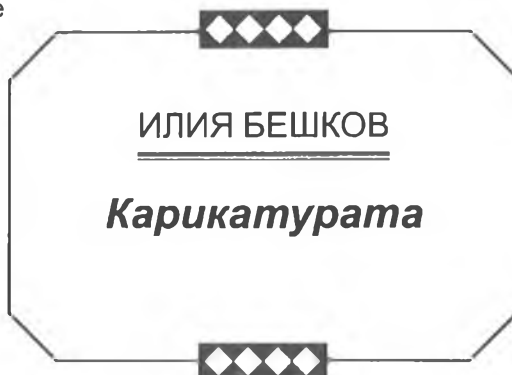
Именно хуморът е същина и оправдание на карикатурата. А хуморът (смехът) е също така необяснен – нито физиологически, нито философски! Ние знаем, че само човекът се смее и само човекът е смешен. Защото и тогава, когато той се смее над едно дърво – не дървото, а той е смешен! Но за да се смее човек, трябва да е видял една неочаквана промяна в реда на

нещата, в нормалния за него ход на събитието. Ако той няма установени представи и мерки за света, той ще остане чужд за промяната, за изненадата; следователно – и за смеха. Когато група от хора или цялото общество има свои установени представи, понятия и мерки, всяка неочаквана промяна ще предизвика изненада и

смях у цялото общество. А това смях е неодобрение на дадено събитие; той е вече една присъда над него. Нарушенията на тая мярка, на „обществения морал“ във всички форми и степени, поражда спонтанно смеха, дават храна и съдържание на хумора, на карикатурата. Значи карикатурата е немислима без организи-

рано общество. Тя открива неочаквани промени или ги създава, за да предизвика този спонтанен смях у обществото, който е и присъда над събитието. Колкото карикатурата е необяснима по същина като приумица, инвенция и нагласа, толкова тя е ясна, убедителна и недвусмислена по своето съдържание и въздействие. Карикатуристът не дава преднина на личните си съзерцания и емоционални усещания – той е изразител на обществото, на неговите мерки, закони, мироглед и морал. Освен своята професионална опитност, за която ще говорим по-нататък, той трябва да притежава вроден, бърз усет към промените от добро към зло, от красота към грозота, от мъдрост към глупост. Тоя усет отвежда карикатуриста неудържимо към събитието – както ловджийското кучи той има инстинкт да улови заяка. Той не размисля, не предпочита личната изгода или неизгода – стига да е откачен „синджирът“ от врата му!

Затова и карикатурата не се изучава – няма учебни заведения за нея, нито академии – тя не се научава, карикатуристът като художник се обучава и усъвършенства професионално и мирогледно. Карикатурата е дар или проклятие – все едно! Данте определя мястото на присмехулника чак в шестия кръг на ада. Тоя мъчителен дар накара родения гениален хуморист Гогол да извика: „На кого се смееете – на себе си се смееете!“ Не се ли смее той сам на себе си? Неговият силен, вроден усет за красота и грозота го отведе доста далече – до разказа му „Лудият“, където нормалното и ненормалното са толкова силно приближени и съпоставени, че самият той и ние загубваме границата между тях. Аз се спирам на тоя дар и го наричам мъчителен – поради факта, че карикатуристът

(хумористът), който работи под пълния контрол на разума, не винаги успява да обуздае и подчини на своя разум тоя дар. Като всеки дар той лежи в емоционалната природа на човека.

Да вземем за пример шута, който има своя вродена грозота и вроден афинитет към нея. Той има мъчителния дар сам да бъде смешен и да вижда смешното. Тоя дар шутът контролира и подчинява на своя разум, за да изгради своето остроумие. И когато тоя дар се изплъзне от контрола на ума, остроумието се разпада, представа да действа – то не е вече щит за автора и шутът получава камшичните удари, вместо парите и ръкоплясканията. Той трябва да си послужи със своя недъг или дар за изграждане на обществената истина, а не да обслужва своя дар и себе си. Както кучето трябва да си послужи със своя дар, за да улови заека и да го отнесе на ловджията, а не да го изяде. Как Сервантес би създал Дон Кихот и Санчо, ако сам той не е и едното, и другото, ако не бе отделил със завесата на хумора себе си от двамата герои, които са по най-смешен начин неговото раздвоение? Авторът изчезва напълно, за да оживеят героите му. Тая пълна авторска саможертва го прави вечен. А между впрочем, самият той лежи в затвора на инквизицията, но неговата лична съдба остава скрита – тя е смешна и не може да обслужи обществото. Ето една съвършена мярка за хумор и обществено служене! Защо се смеем над тая книга? Смеем се, съпоставяйки единия герой с другия. Но поотделно те не са нито смешни, нито хубави. Така и един факт, едно събитие, сами по себе си значат малко. Те трябва да бъдат съпоставени с един установен в нашите понятия и представи обществен порядък, за да ги преценим като смешни, грозни и пр. *

Карикатурата търси и открива противоречията, абсолютно вярна на диалектическия принцип. Тя винаги доказва истината! Понеже е присъда, тя е заължена, както съдията и прокурорът, да внася на делото всичките достатъчни основания. Така и карикатуристът внася всичките реални принципи и предпоставки в композицията, за да приведе в действие закона, а не личното мнение на съдията или на карикатуриста-автор. А законът в случая е установеният обществен морал. Като присъда тая карикатура трябва да бъде безспорна и безапелационна – иначе тя отпада, или се превръща в клевета.

Какво ще рече това? Че карикатуристът извън своя дар трябва да притежава пълно знание за обществения живот, явните и скрити фактори на неговото развитие, причините и следствията на събитията – и то в оная мярка и степен, каквито животът на цялото общество

изисква за своята сигурност, опазване и развитие. Наивността, незнанието и особено глупостта са абсолютно забранени за карикатуриста. Тези човешки прояви са дори привлекателни в частния живот, търпими в пейзажа, лириката и благочестивите картини; Еразъм написа дори „Похвала на глупостта“, но карикатуристът е лишен от техния чар: за него те могат да бъдат само обект.

Наивността, незнанието и глупостта предполагат изобщо една сантименталност, една безконтролна емоционалност. А това е все едно прокурорът и съдията да се разсмеят или разплачат над осъдения. Робството на карикатуриста към обществената правда прави от него оная мъчителна човешка половина, която той непрестанно потиска, и търси другата половина. Той е в пълна служба на обществото и неговата личност, всичките му скърби и радости, се вливат и прерастват в обществените. За него отделният човек е нито ангел, нито животно, а непрекъснато се мени и уравновесява на обществените везни. Той е следен отблизо от неосипащото око на карикатуриста, който му отнема мира и покоя на всяка установеност, на всеки канон.

Не зная дали вие чувствате като мене терора на идеализираната красота – например в каменните гръцки богове? Аз неволно сравнявам своето хилаво тяло с тяхното и ме обзема справедлив бунт срещу тях. Моето тяло ми подсказва, че тяхното е или една идеализирана измама, или че аз съм във вечната грозота. Конфликтът между мене и тях е неизбежен – затова ще унизя себе си, преди да угрозят тях! Защо не ги поставят по обществените градини, паркове и площади? Защото обществото ще реагира по същия начин, поради същите причини. Франция не заболя ли от тая псевдокласическа мания, срещу която воюва Домие със своите изобличителни карикатури? Ето как безспорната художествена красота се откроява върху фона на нашата истина като измама. А изматата е също грозота. Аз съм убеден, че тия богове са се явили на бял свят като бунт срещу съществуващата дотогава грозота, като бягство от нея. Колко ли ще е била голяма тя!

За нея свидетелстват ония малки фигурки в Лувъра, за които споменах.

Карикатуристът отнема част от хармоничната цялост на обекта (човека), като в замяна му придава от своята, насища отнетите свободни валенции с нови – грозни. По такъв начин той го изравнява със себе си, с нас и го поставя дори по-ниско, за да подчертае нашето (на обществото) превъзходство над него и по такъв начин да го направи подсъден. С други думи,

угрожава човека не заради самото угрозяване, заради издигане на грозотата в култ и възхваля, а за да го приведе в подчинение на обществения контрол! В този пункт карикатурата се явява свръхнационална проява. Тя унижава човека заради общественото спасение. Как става това? Щом една карикатура е предизвикала смеха на обществото, това значи, че всеки със смеха си е преподписал присъдата над това деяние, което вчера, днес, утре е било или ще бъде негово собствено. Като го е осъдил, той вече ще се предпазва от него, от широката обществена присъда, в която е включен сам.

Карикатурата има най-широк обхват на действие. Всяка човешка проява, дори и най-интимната, има своя корен и своето отражение в общественото развитие. Ние не можем да изброим областите ѝ, защото действителността е „една безкрайна плетеница от подробности“, както казва Стендал, а карикатурата е по-бърза, по-находчива, по-изненадваща от нашето нормално умуване и лениво мислене.

Вие сте гледали много карикатури и сте изненадани от сюжетното им многообразие. Защо е това сюжетно богатство у нея, за разлика от живописиста? Карикатурата не може да се задоволи с обективния факт, с простото, вярно и точно наблюдение на обективната даденост – тя не търси дълго и изчерпателно неговото състояние, не установява трайните живописни, пространствени и колоритни стойности като живописиста. Тя дори не разказва събитието като илюстрацията, макар че си служи със средствата и на живописиста, и на илюстрацията. Тя търси противоречията и от тях изгражда едно ново събитие. За всяко противоречие е нужно действие, събитие, движение. И тя създава действие дори от самия покой, за да изтръгне конфликта от него. Всъщност тя не получава сюжета отвън: идеята и композицията се раждат в ума на автора – това е един полулитературен образ, който се осъществява в карикатурата и който ние напразно ще търсим вън в живота. Отвън тя получава известни данни – форми, действащи лица, типове, обстановки; но всичко това се претопява в нейната много сложна алхимична лаборатория по начин такъв, че ние се сдобиваме с един съвършено нов вид художествено произведение, изразяващо една пълна истина, без самото то да е истинско.

Например: аз съчетавам куче и човек, но не като си служа със съответните им половици – като кентаврите или египетските богове – а като смесвам двете същества до пълното им изчезване и преливане едно в друго, за да се

получи нещо трето, съвсем нов животински вид.

Какво именно получавам? Кучи син – едно словесно определение на една грозна човешка проява. Или съчетавам по същия начин човек с магаре, за да осмея и изразя магарешка философия или философска магария. Изобразявам въдетинен човек, като съчетавам старец с дете... Къде в живота е възможно това? То обаче е възможно за карикатурата и за словото, с което тя има повече допирни точки, макар че си служи със средствата на изобразителното изкуство.

В това отношение нейната свобода и сила са безгранични, както е безгранична силата на безстрастния ритъм в орнамента. Затова – предполагам – Лев Толстой е определил тия две изкуства за първи: Карикатурата – като пълно претворяване, и орнамента – като неотслабващ безкраен ритъм.

Забележително е, че хуморът (присмехът) и песенният ритъм са основата на народното творчество. Всеки народ има свой хумор, своя украса и свой ритъм, които заедно създават (обособяват) неговия стил. Интересна тема за изследване! Както орнаментът, така и карикатурата (хуморът), не са емоционални. Колкото и спонтанно да се ражда остроумието, то идва по умозрителен път. Авторът изнасилва своето непосредствено чувство и го подчинява на критичната мярка, строго контролирана от съображенията на разума, за да нанесе удара на присмеха, укора или угрозяването – точно според мярката, според данните по делото – както гласи съдебният израз. Карикатурата се движи от лекия невинен хумор и дружеския шарж, през сериозния присмех и сатирата, до пълния унищожаващ и убийствен сарказъм. Това зависи както от темперамента и качествата на автора, така и от важността на общественото събитие. Но във всички случаи, какъвто и да е сюжетът и темата, същественият елемент и център на тежестта в карикатурата е човекът. И за да бъде тя въздействаща, този човек трябва да бъде действителен, вероятен, правдоподобен – да бъде някой, а не някой си, което ще рече „никой“. А обикновено героят на карикатурата е действително лице – извършител на събитието: Иван или Драган – определен обществен деец, владика, цар, автор на драма, шеф на учреждение. Въобще личността трябва да бъде известна, позната на обществото – за да поднесе присмеха и отговорността, както и да може да се брани и защитава. Измислените герои не обслужват карикатурата, нито обществото. Те стават неубедителни: нямат в

себе си живия човек, който да свидетелства за нейната истинност; те отпадат от вниманието на живия зрител, който търси там врага си или себе си, а не само идеите им и словесното обяснение. Общественият враг трябва да бъде ясно показан на обществото като тип, деяние, престъпление – за да се знае над кого и защо е присъждането!

В един добре нарисован действителен човек, с ясно подчертан характер, типизиран умело и съобразен със събитието, се крие неподозирана сила и убедителност. Никаква гениална измислица не може да замени простата и неповторима жизнена правда. Такъв жив, определен човек дава живота на карикатурата, той свидетелства с живото си присъствие за нейната истинност. Истинни и правдиви трябва да бъдат и неодушевените предмети: архитектурата, аксесоарите, природата, дърветата, уредите, които много по-малко от човека могат да понесат промени и осакатявания – защото нямат никаква вина. Може да се смята в упадък оная карикатура, в която действителният човек липсва. От доста време нашата карикатура е в такъв упадък. Всичките ѝ герои са „някой си"! Тя не може да създаде – с малки изключения – типове, които да изразяват обществените, класови политически конфликти. Направиха се опити, които заглъгнаха. За да продължи живота си, карикатурата ни трябва да се подхрани с истински, действителни личности, общественици и познати на обществото лица. Иначе тя заприличва на сварено за чорба камъче.

Карикатурата черпи идеите, сюжета и темата си направо от живота, от действителните факти в обществения, политически, стопански и битов живот. Тя следва отблизо факта, случката, събитието, без които е немислима. Винаги актуална, будна и подвижна, тя прониква всеотдайно в живота и ставайки пълен негов зрител, тя се превръща в богата съкровищница на знание за народа и епохата.

Своята мъдрост, остроумие, дух и философия тя черпи от мъдростта, хумора, духа на своя народ и идеите на своето време.

А изразните средства тя търси и намира в живописата, графиката и скулптурата. Тя овладява и доразвива с оглед на своите цели и задачи пластическите възможности на изобразителното изкуство. Тя овладява със сръчността

на зрял художник композицията, фигурите в пространството, движението, действието на героите, тяхната битова и психологическа правдоподобност и особеност, простата категорична яснота – както на действието, така и на изразните средства. Така карикатурата прераства в едно пълно, богато и завършено изобразително изкуство.

...Така например – мен ми се струва, че първобитният човек – дивакът – не е имал нужда от хумор като обществена преценка. Той е присъждал противника си, като направо го е изяждал, без да го вари в обществената кухня. Той го е изяждал без присмех и угризения на съвестта – невинно и блажено. Общества и хора с религиозен мироглед, с божествено животоразбиране също не си служат с присмеха и карикатурата, тъй като те са изоставили човешкото и обществено животоразбиране. Правото на съдник е отнето от човека и обществото – то е предоставено изцяло на бога. Да съдят и да осмиват е грях. Според религиозния морал – съдещият и осмиващият сам себе си осъжда. В литературата, книжнината и печатните органи на тия общества не ще срещнем ни сянка от хумор, нито карикатура. Естествената среда на хумора и карикатурата е онова общество, което само изгражда своите закони, подчинява им се или ги променя; оценява, присъжда и наказва виновника. В такова общество карикатурата е властна и свободна да изнесе деянието и виновника пред върховната инстанция – обществения присмех, като едновременно и самата тя се излага на преценка и осъждане.

...Във всеки случай обяснена или не, за добро или за зло, карикатурата съществува – тя съпътства човека в личния му и обществен живот – ту безжалостно жестока, ту милостива. Тя го следва като собствената му сянка, която става толкова по-сгъстена и черна, колкото по-обилна и пряка е огряващата го истина.

Не бива да се смята, че карикатурата е само една жестока и безсърдечна човешка проява. Тя чрез присмеха и самоогрозяването нанася спасителен удар върху гордостта – извор на безброй злини. Иронията и усмивката ѝ ни учат да се посмеем на глупците и измамниците, които ние без тая ирония щяхме да презираме и мразим.

Човекът не ще престане да бъде смешен, защото той не е нито ангел, нито животно.

Ilija Beskov (1901 – 1958)

Egy élet és munkásság vázlatosan

A XX. századi bolgár festészet nehezen képzelhető el a híres karikaturista, festőművész és illusztrátor Ilija Beskov neve nélkül. Kivételes tehetsége már gyermekkorában megmutatkozott – már akkoriban rajzolt, népi hangszereken játszott, rendkívüli éleseszűségről tett tanúbizonyságot. A Szófiai Egyetem Jogi Karán tanult, de nem fejezte be tanulmányait, hanem két évre visszatért Pleven környéki szülőfalujába tanítóskodni. Később elvégezte Szófiában a Képzőművészeti Akadémiát N. Marinov tanítványaként.

Barátai és kortársai bőbeszédű embernek ismerték, aki néha nyers és kemény volt, de mindig nagy önkritikával szemlélte azt, amit csinált, és mindig őszinte és egyenes volt – ami a tehetséges és természetes emberekre jellemző. Alkotói figyelme középpontjában az ember állt, mivel (ahogy Beskov maga mondta) „az ember, aki a világmindenség koronája, nevetséges. Csak ő nevetséges. Csak ő az ásványok, a növények és az állatok közül.”

Alkotói munkásságát az *Maszkarad* és a *Div djado* című folyóiratok karikaturistájaként kezdte. Művészetén kezdetben erősen érződött Alekszandar Bozsinov hatása. Később Hriszto Jaszenov, Geo Milev, Nikolaj Hrelkov, Lamar körébe került, és elkezdte keresni saját stílusát. Aktívan részt vett a *Zvanar* című folyóirat szerkesztésében, teljesen a karikatúrának és a rajzolásnak szentelte magát. Párizsi tanulmányúton is részt vett (1939), ahol a világhírű kiadó és luxuskiadványokkal foglalkozó cég tulajdonosa, Manuel Brucker megjelentette az ő albumát is, amelyben Bogomil Rajnov mutatta be a művészt. Miután visszatért Bulgáriába, a *Pladne*, a *Zemedelszko zname*, a *Balgaran*, a *Gorcsiv szmjah* és egyéb újságok munkatársa lett. A háború éveiben a *Sztarsel* című újság szerkesztője is volt. A háború utáni első évek jelentették legtermékenyebb alkotói korszakát – a különböző sajtótermékekben több mint 500 rajza és karikatúrája jelent meg, körülbelül 1000 egyéb rajzát ismerjük, és feltételezhető, hogy sok munkája a mai napig nem került nyilvánosságra.

Beskov kiváló rajzoló, aki tökéletesen ismeri a tér és az emberi test vázlatos vagy vízfestékfoltokkal történő megjelenítésének törvényeit. Mesteri, polgári elkötelezettségű rajzokat hoz létre. A gyermekkönyv műfajában is sokat alkot, több mint 45 gyermek- és ifjúsági könyvet, gyerekeknek szóló folyóiratokat és újságokat illusztrált.

1945-től Ilija Beskov a szófiai Képzőművészeti Akadémia rajztechnika, litográfia és monotípia szakjának docense, 1951-től pedig a kompozíció és illusztráció professzora. Pedagógusként tehetséges művészek nemzedékeit neveli fel. A Bolgár Képzőművészek Szövetsége rajz- és karikatúradíja az ő nevét viseli.

Adriana Petkova
Genát Andrea fordítása

Tartalom

Blaga Dimitrova: Úttévesztések ... 3	Csoda ... 21
Az írásbeliség évezrede ... 4	Jordan Vaszilev: Ezeréves hagyományok ... 22
Blaga Dimitrova: Egy évezred tükrében	Valeri Petrov: Mindig is Európában
Szisüfosz diadala ... 7	voltunk ... 23
Még mindig ... 10	A főbejárat előtt ... 25
Mindig ugyanegy kérdés ... 11	Szomorú ... 26
Jordan Radicskov: Az öreg fákat	Magány ... 27
nem vágja senki ... 12	Ljuben Dilov: A kultúra legyen eredeti ... 28
Különös repülő testek ... 13	Még egyszer a delfinekről ... 29
Szvetlozar Igov: Nem múzeumi	Borisz Dimovszki: Rózsaoaj, aludttej
rezervátumként ... 14	és racsenica ... 36
Helénák ... 15	Marin Georgiev: A könyvek kevesekhez
Ivan Canev: Díjazatlan Nobel-díjasaink ... 17	szólnak ... 37
Szonett Atanasz Dalcsevről ... 18	Pitypang ... 38
Tavaszi víz ... 18	Ítélet ... 38
Családi ünnep ... 19	Földnyelv ... 39
Levél egy fiatal költőhöz ... 19	Majtényi Zoltán: Híres bolgár
Nikolaj Hajtov: Órizzük meg	operaénekesek ... 40
a bolgár nyelvet ... 20	Ilija Beskov: A karikatúra ... 43

Ilija Beskov illusztrációival

HAEMUS

Társadalmi és kulturális folyóirat

Alapította 1991-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványa

Felelős kiadó: Czuczumanov Dimiter

Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért

Közalapítvány támogatásával

A szerkesztőbizottság elnöke: Doncsev Toso

Szerkesztőbizottság:

Kjoszeva Svetla felelős szerkesztő

Irinkov Georgi, Petkova Adriana, Petrov Petar, Szabeva Aszja, Szimeonova Rajna,

Szondi György, Szivriev Szava

Tyutyunkov Mónika szerkesztőségi titkár

Lapterv: Kállói Judit

Nyomda: A&M BT

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Lónyai u. 41., tel.: 216-4210

Egy szám ára: 200Ft. Előfizetés egy évre: 600Ft

ISSN 1216-2590

Úttévesztések

Életutam
egy kereszten feszül
tele ösvénytévesztésekkel.
Pedig mindenek ellenére
minden
szembejött velem.
Szórakozottságomban
elmentem a szerencse mellett.
Mélaságomban
elmentem a szerelem mellett.
Konokságomban
elkerültem az otthont.
Bolondságomban
meg a sikert -
hál' Istennek!
Bizonytalanságomban
épp hogy, de elkerültem
sorsdöntő pillanatokban
a leginkább rám valló műveket.
Zavaromban
elkerültem szemtől szembe
saját magamat.
De egyetlenegy
nem kerülhettem el:
anyanyelvemet.
Ez pedig azt jelenti:
az összes fent említett dolgot
sem kerültem el én –
nem ám!

Kiss Benedek fordítása

Az írásbeliség évezrede

Közeleg az évszázad és az évezred vége. A kerek 2000. év mágnesként vonzza magához gondolatainkat, eddigi értékeink rendszerezésére, az elmúlt évezreddel való számvetésre késztet. Az emberiség történetének kevés nemzedéke lehet szemtanúja új évezred beköszöntésének. Sokan a bizonytalanságtól rémülten vagy a jövőbe vetett új reményekkel várják. Ezek a túlzott várakozások bizonyára alaptalanok, de a kerek évforduló mindig jó alkalom párbeszédre, a múlt lényegének, vagy legalább is annak a kiemelésére, amit egy nemzedék legfontosabbnak, leglényegesebbnek vél fejlődésében.

Két évezredes keresztény civilizáció és a több mint ezer éves bolgár írásbeliség hagyományai állnak mögöttünk. Mindkettő a bolgár ember életérzésének elválaszthatatlan része. Épp ezért fordult folyóiratunk, a Haemus szerkesztősége kiemelkedő bolgár írókhoz és értelmiségiekhez, hogy segítségükkel válaszoljuk meg a bennünket foglalkoztató kérdéseket.

Íme kérdéseink:

1. Véleménye szerint évezredünkben leginkább mely művek alakították a bolgár nép arculatát és fejezték ki lelkületét?
2. Mivel gazdagították a második évezred során a bolgárok az európai kultúrát?
3. Hogyan őrizhetné meg a bolgár kultúra nemzeti jellegét a harmadik évezredben?

A szerkesztőség köszönetét fejezi ki Juhász Péternek, aki közreműködésével lehetővé tette, hogy ezek az interjúk létrejöhessenek.

Juhász Anna fordítása

A bolgár nép Szamuil megvakított katonáival vá-
gott neki a háborúk, az öt évszázados idegen ura-
lom, a felkelések, a nemzeti katasztrófák, a fél év-
százados bolsevik diktatúra századainak. De le-
győzhetetlen fegyvere van: ábécével és írásbeli-
séggel rendelkező nyelve, valamint gazdag folk-
lórja, amely segít neki, hogy a sötétben is világo-
san lásson.

A bolgár szellemiség
leghatalmasabb alkotá-
sa a nyelv, melyet ismert
és ismeretlen szerzők
forrásként gazdagítottak,
a nép költőitől a halhatat-
lan poétákig, mint *Botev*
és *Javorov*, *Evtimij* pátri-
árka retorikus beszédei-
től *Sztojan Mihajlovski*
robbanáserejű „Könyvéig
a bolgár népről” és *Radoj*

Ralin, valamint *Konsztantin Pavlov* satíráiig; a ho-
mályos kolostori cellák fordítómestereitől, akik
csodálatra méltó szóalkotó képességgel alkották
újra a bibliai szövegeket, *Valeri Petrovig*, a virtuóz
költőig, Shakespeare teljes életművének fordítójá-
ig, a poeta doctus *Sztefan Gecsevig*, aki a görög
költészetet ültette át bolgárra, *Dafinától*, akit a
„bolgár női Homérosznak” neveztek, *Verkovics*
előtt elénekelt többszáz dala miatt, az amazon
Elisaveta Bagrjana szabad daláig; *Paiszij* „Szláv-
bolgár történelmé”-től *Szimeon Radev* „A mai Bul-
gária építői” című művéig; *Zahari Sztojanov* „Fel-
jegyzéseitől” *Toncso Zsecsev* „Bolgár húsvét”-
jáig; *Szofronij Vratsanszki* könyvétől, „A bűnös
Szofronij élete és szenvedései”-től a „Zavaros
idők”-ig *Vera Mutaicsievától* és a „Rodopei kró-
niká”-ig *Anton Doncsevtől*; a humoros népi Ra-
vasz Péter-történetektől *Aleko Konsztantinov* Baj
Ganyójáig; *Ivan Vazov* bácsikájától *Elin Pelin* sop
hőseiig; *Csedomir* pletykafészkeiktől *Jordan Ra-
diczkov* Cserkasziáiig; a *Miladinov* testvérek
„Makedóniai bolgár népdalainak” galamb-me-
nyecskéitől *Jordan Jovkov*, *Dimitar Talev* és *Emi-
lian Sztanev* elragadó nőalakjaiig; a „Miszal” köré-
nek európaiságától *Pencso Szlavejkovon* át *Geo*
Milev lendületességéig és *Atanasz Dalcsev* költé-
szetéig és töredékeiig, és *Cvetan Sztojanov* széles
látókörű művéig, a „Zseni és tanítója”-ig; *Dimcso*
Debeljanov lírai tragikumától *Hriszto Szmirnenszki*,
Nikola Vapcarov és *Ivan Radoev* emberi fájdalom-
máig; *Jordan Ivanov* professzor „Bogumil könyvek
és legendák” című művétől a középkorkutató *Ivan*
Dujcsev professzor; *Petar Dinekov* professzor
„Bolgár folklór” és „Irodalom és kritika” című
könyveitől *Nikola Georgiev* professzor elemzésé-

ig, „A bolgár népdal”-ig; *Ivan Hadzsijszki* „Népünk
hétköznapi és szellemi életé”-től *Nikolaj Hajtov*
„Vad elbeszélései”-ig; *Konsztantin Konsztantinov*
„Út az éveken át” című művétől, *Ivajlo Petrov*
„Farkasvadászat”-ától és „Mielőtt megszülettem
és azután” című könyvétől az új évezredben az ifjú
szerzők előtt álló útig. Bárcsak a Szabadság fel-

nyitná a szemüket, hogy
meglássák az igazi érté-
keket!

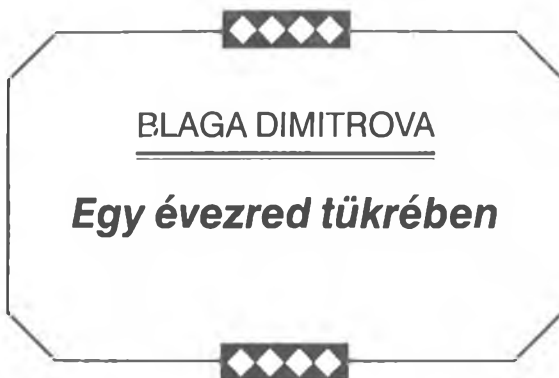
A bolgár zeneművé-
szet már kialakulásakor
is elválaszthatatlan volt a
szótól. *Joan Kukuzel*, az
egyházi szláv mise meg-
alkotója, *Panajot Pipkov*,
a bolgár kultúra himnu-
szának – „Haladj, haladj,
újjaszületett nép!” – szer-
zője. Szembetűnően nem-

zeti szellemiségűek *Petko Sztajnov*, *Pancso Vladi-
gerov*, *Ljubomir Pipkov*, *Dimitar Nenov*, *Veszelin*
Sztojanov, *Marin Goleminov*, *Lazar Nikolov* és más
zeneszerzők művei.

Az építészet és a képzőművészet szintén a
kezdetek kezdetétől összefüggött: az autodidakta
Koljo Ficseto hidakat, templomokat, fogadókat,
díszes lakóházakat épített. *Zahari Zograf* templomi
ikonokat festett. Különböző korok és stílusok bol-
gár festőművészeinél is megfigyelhetjük az ikon-
festés hagyományainak nyomait. *A Mesternél*,
Ivan Milevnél, *Zlatju Bojadzsievnél*, *Ilja Petrovnál*,
Decsko Uzunovnál, *Georgi Baevnél*, *Angelusev-
nél*, *Ivan Kirkovnál*, *Georgi Bozsinovnál*, *Szvetlin*
Ruszevnél, aki a vak mindentlátó *Vanga* templo-
mát festette ki élő szentekkel. Így az áttekintés
hosszú útja áthalad a képzőművész *Beskov*
„Esszéi”-n, a karmester *Konsztantin Iliev* és *Ivan*
Szpaszov életrajzi könyvein, a „Szó és Tett”-en, il-
letve az „Életem a zenében”-en.

A ragyogó előadóművészek – énekesek, kar-
mesterek, virtuóz hangszeres előadóművészek,
színészek, balett-táncosok sora, akikről meg kell
emlékeznünk, végtelen: *Borisz Hrisztov*, *Nikolaj*
Gjaurov, *Rajna Kabaivanszka*, *Gena Dimitrova*,
Szasa Popov, *Dobrin Petkov*, *Juri Bukov*, *Mincso*
Mincsev, *Konsztantin Kiszimov*, *Krasztju Szarafov*,
Ivan Dimov, *Zorka Jordanova*, *Aposztol Karamitev*,
Georgi Kalojancsev, *Sztojanka Mutafova*... egé-
szen a művészet szoc-cenzúrája alól felszabadult
fiatal, merész újtókig. *Tedi Moszkovig* és a többi, a
jövő századba átlépő alkotóig.

Ó, hány híresnél híresebb név esett ki rövid
emlékezetemből! Bocsássák meg nekem! De az
Idő emlékezete még hanyagabb és gyarlóbb...

Mit adtak a bolgárok Európának és a világnak

A bolgárok egymás közötti kulturális kommunikációjának legfőbb eszköze, a nyelv, a más népekkel való kommunikáció akadályozójává vált. A szláv népek számára azonban a szent testvérpár, *Cirill és Metód* ószláv nyelve és ábécéje és a tanítványaik, követőik által megalkotott jelentős írásbeliség *Bulgáriának*, „a szellemiség államának” (*D. Sz. Lihacsov*) hozzájárulása az egész szláv kultúrához. A nyelvi akadályon túl bontakozik ki a zene, a képző- és a színházművészet, a ritmikus sportgimnasztika pedig bolgár szabadalom (*Neska Robeva*). Az eretnek bogumil tanítás a menekülő bogumiloknak, „bugriknak” köszönhetően terjed el a 14. századi Nyugat-Európában. Később, a 20. században *Petar Danov* tanai a poliritmiáról még Amerikában is követőkre találnak.

A világ csupán századunk utolsó évtizedeiben kezdte felfedezni a bolgár hangok titkait, a szabálytalan ritmusú népdalok különlegességét, a bolgár kórusok, táncsoportok magas színvonalú mesterségbeli tudását, a népi hangszerek gazdagságát. *Teodoszi Szpaszov*, a fuvalavirtuóz és a népzenei motívumokat modernekkel ötvöző zeneszerző *Milcso Leviev* egyre szélesebb körű ismertségnek örvendhet. *Valja Balkanszka* népdalénekesnő hangja a világűrben kering.

A bolgár énekesek meghódítják az operák színpadát: *Petar Rajcsev*, *Hrisztina Morfova*, *Todor Mazarov*, *Borisz Hrisztov*, *Nikolaj Gjaurov*, *Rajna Kabaivanszka* és még sokan mások. Operettünk híre elterjedt a Balkánon: a 30-as években *Mimi Balkanszka* vonzotta a környező fővárosok nézőit. *Marin Goleminov* „Nesztinarka” című balettje több mint fél évszázada sikeres a világban. Az egész világon ismert előadóművészek: *Nedjalka Szimeonova* hegedűművésznő, *Juri Bukov* zongoraművész, *Mincso Mincsev* hegedűművész, és még egy sor fiatal. A filmművészetben: *Rangel Valcsanov* rendező, *Nevena Kokanova* és *Sztefan Danailov* színművészek és mások. A tudomány területén: *John Atanaszov*, a kibernetika megalapítója, *Petar Dimkov* a gyógynövény-gyógyászatban, *dr. Paszkov*, a szintmérő feltalálója; nyelvészek, régészek (*Bogdan Filov*, *Ivan Venedikov*), klasszika-filológusok (*Alekszandar Balabanov*), középkor-kutatók (*I. Dujcsev*), *Petar Beron* bolgár enciklopé-

dista pedig már a 19. század végén megjelentette Európában természettudományi és más tudományos könyveit.

Széles ismertségre tettek szert a világban a bolgár származású francia irodalmárok: *Cvetan Todorov* és *Julija Kraszteva*, vagy német nyelven a nagy tudományos felkészültségű *Sztefan Popov* könyvei a modern művészetekről, a filozófia területén pedig *Aszen Ignatov* – a szocialista rendszer emigránsai. *Dora Valie-Uvalieva* párizsi emigránsnak értékes francia nyelvű kutatásokat köszönhetünk a kortárs művészetéről; *Petar Uvaliev* londoni emigráns az angol festőről, Turnerről írt könyvet; az USA-ban élő *Atanasz Szlavov* pedig „A denevér röptének precizitásával” és „Petar Danov tanai” címmel írt dokumentum jellegű könyveket.

A bolgár ikonokat nagyra értékelik. A *bojanai templom* freskói pedig megelőzték az európai reneszánszt. Az egész világon zajos hírnévre tett szert *Kriszto*, az a bolgár férfi, aki a csomagolás attraktív művészetét találta fel: a berlini Reichstagot, a párizsi Mirabeau-hidat és más nevezetességeket csomagolt be. Egyre szélesebb körű fogadtatásra találnak a bolgár képzőművészek alkotásai *Paszkontól*, *Papazovtól* és *Perezttől* *Decsko Uzunovig*, *Vaszil Sztoilovig*, *Georgi Baevig*, *Dimitar Kazakovig*, *Szvetlin Ruszevig* és egy sor fiatalabb képzőművészig.

A világon a legismertebb bolgár művész a meggyilkolt disszidens, *Georgi Markov* lett, a szocialista rendszert leleplező „Távriportok” szerzője. A bolgár írásbeliség, a költészet és a humor ereje fordításban elvész.

Végül szeretnék egy Európa-szerte elterjedt bolgár hírességet megemlíteni: bolgárkertészeinket, akik biztosítják a konyhaművészet számára a hagyományos gondossággal nevelt zöldségeket és gyümölcsöket.

És hogy őrzi meg a bolgár kultúra nemzeti jellegét a harmadik évezredben? Én is azt kérdezem magamtól: HOGYAN? Ha a szerte a világban szétosztott új generációk megőrzik nyelvünket, ha a hagyományok nem merülnek feledésbe, ha az ember nem válik a számítógép kellékévé. Talán egy gyermekkori dal felébreszti a rodopei gyökerek alól felbugyogó éltető forrást... Talán...

1999. 10. 26.

Juhász Anna fordítása

Sziszüfosz diadala

Il faut imaginer Sisyphe heureux

Albert Camus: *Le mythe de Sisyphe*

Ma újabb próbatételnek veti alá a sors Sziszüfoszt, talán még a korábbinál is ádázabbnak.

Század-hosszú évtizedeken át görgeti a disszidens Sziszüfosz az irdatlan követ fel a meredeken, ereje megfeszül, vesztí lélegzetét, de nem úgy hitét. A csúszómászó árulók csak lesik s félrehúzódva sziszegnek, nehogy a szikla agyonnyomja őket, amint robajlik lefelé. Csípi a darazsak kegyetlenül, fenyegető hurkokat írnak le a héják a feje fölött, várják már a sötétben a sakálok, hogy gyengeségében roskadna össze, a fondor szarkák rágalmakkal becsmerlik a zsarnokok előtt a csúcson, a boldogtalan népek pedig messziről, barlangokba bújva sarkallják:

– Csak így! Még egy kicsit! Tarts ki, Sziszüfosz! Benned a reményünk! Meg ne állj! Taszítsd azt az átkozott követ tovább! Mi ott állunk mögöttes! Egyfolytában mögöttes!

S ő talán meghallja a saját gondolatait, meghallhatja? Akárhogy is, e hangos biztatástól kurázsija erősödött, s nem hátrált meg, nem hagyta ott a súlyos követ, melyet maga választott volt magának. Nem is szikla, hanem a szirtesült história egy tört darabja, megalázottságok, csaták és fájdalmak, márványosult könnyek, vér és verejték, kővé vált népsors konglomerátuma. Két tenyere – sziklaélek szag-gatta merő seb, nyakán az erek pattanásig dagadnak, szeme – gödréből ugorra ki. Ám tekintete ragyogással teli – a teljesített emberi kötelesség biztos tudatából, belülről fakad ez a fény.

Mikor végre kicsit megáll, hogy levegőt vegyen, véres körmökkel Sziszüfosz intelmet vés a kőbe. S foházkodik neki minden erejével újra, hogy a követ fölgörgetse, lépésről lépésre, araszról araszra. S ahogy így halad fölfelé, hevült zihálása ütemében verseket szerez, drámát, szatírárt. Gyönyörűséges vi-gasza ez.

S bármennyire is feketítsék, szapulják s törölgék ki a nyáj-társadalom csoportképéről, azonossága elvesztését egy pillanatra se érzi. Megnézi magát Sziszüfosz a szikla lapjaiban – önnön állhatatosságától ihletetten s meglevenedve képe elszemélyteleníthetetlen.

A fordulat

Egyik újabb elkeseredett küszködésekor a zord omladékoson, ahogy szinte szántja föl a köves mere-délyt, mezítelen lába csuszamlik vissza, süllyed alá, s a sziklagörgetőre az a veszély leselkedik, hogy magával rántja terhe, s összenyomorítja, egyszerűen...

Ereje végső önfeláldozó megfeszítésével Sziszüfosz feltaszítja a sziklát, s akkor maga is szinte kővé válva nézte hökkenten – nem hitt a szemének. Hallatlan csoda: nem zuhan vissza a kő a szakadékba, ahogy az ősi mítosz rendeli.

Hát felgurítottad erővel a sziklát a csúcsra egészen, Sziszüfosz? Hát tényleg elérted? S csak most, midőn a remény beteljesült, ébredsz rá, hogy soha nem hitted, semmiképp.

De mért nem ülsz diadalt?

Talán belevesztél már a megszokásba, hogy csak tolod a követ kifulladásig? Talán gyönyörűséggel töltött el a hasogató sziklaéresség, mely bőrdet vérezte? Talán egyénőttél a sziklával, s toldat lettél? Szomorú a mosolyod, miért?

A még lehetetlenebb vár rád: hogy megtartsd a tetőn az épp hogy felgörgetett követ.

Mihez kezdesz? Álló életedben a hatalom ellen harcoltál, és most – kezdedben a csúcsi hatalom. Ha megfutamodnál, a kő alig áll – hogyan hagyhatnád éppen most el? Hát nem te választottad? Nem is szikla, hanem a szirtesült história egy tört darabja, megalázottságok, csaták és fájdalmak, márványosult könnyek, vér és verejték, kővé vált népsors konglomerátuma.

De képes vagy-e megtartani anélkül, hogy széjjelhasítanád és porrá szórnád – jaj, ezt a kiszakított, szakadék peremén támoalgó gránitot?

Sziszüfosz és a győzelem

Az emberi lét igazi abszurduma – egy sziszüfoszi győzelem: az előző hatalombíróktól kopárrá pusztított orom, meddő terméktelenség. A kő odafönn piederstállá válik. Azelőtt Sziszüfosz némi mozgást teremtett, bizonyos fölfelé törekvő lendületet, még ha mindez aláomlásra, pusztulásra is volt kárhoztatva. Most pedig stabil állandóságot kell biztosítania, éppen neki, Sziszüfosznak.

A szikla kövér árnyékában izegnek a csúszómászók, hunyászkodva hízelegnek neki. Minden apró bicsaklását lesve hajbókolva sompolyognak a győztes körül a sakálok. A tegnapi orrszarvúak építő kritikával illetik. Farkuk alatt kuncogják a szarkák: Hi-hi, minő frizura! Ha-ha, sziklazúgta körmök! Ú-ú, mily görnyedt – szakasztott hasított kő! Megalit! Csótányok hemzsegetnek szerte. Principiálisan csípi a darazsak.

Felhők súlyosulnak, villámok keresztezik szabályjukat, s sújtanak le rendre a kőre. Sziszüfosz ott áll a szabad magaslaton villámhárítón a mennykövek alatt, s tartja összes erejével a sziklát, hogy vissza ne dőndüljön a mélybe. A gyávák, kik egérlyukban lapultak, míg Sziszüfosz a kővel viaskodott, az alávalók, kik buzgón feljelentették, hogy destabilizálja a piramist, most mellüket verik, s bizalmasan a szikla durva falára csapnak:

– Mi, mitikus kő, mi segítettünk, hogy ilyen magasra hömbölyödjél föl, nélkülünk mire jutsz?

– De hogyhogy nem vettelek észre titeket? – képedez Sziszüfosz.

– Mi egyfolytában mögötted álltunk, Sziszüfosz, mi voltunk hátul a biztos gerinced, mi voltunk a szemed s a füled! Terhed alatt görnyedve csak a kőbe feledkeztél, görgetésébe, bódult voltál a fáradtságtól, s nem tudtad fejed fölemelni, előtted az utat fölmérni. Mi voltunk a te agytrösztyöd, mi voltunk a szószólóid. Mi és senki más! Most szorosan a gránitkolosszus mellé állunk, mi leszünk rendíthetetlen környezeted. Te tartsd erősen két kézzel a követ, ne engedd el egy szemvillanásra se, mi pedig téged az egekig dicsőítünk!

Vágy helyett – gond

A csúcsi pusztaság, a szilaj szenvedélyek közepett Sziszüfosz olykor nosztalgiát érez ama nemes győzelem után – hogy tolja a követ, arcát szinte ripacsos likacsaiba tapasztja, s azokon, akárha a megelevenedett kőből törne elő, ömlik a verejtéke. Hiábavaló veselkedések, reménytelenek, ugyanakkor a teljesített kötelesség tudata. Most pedig zavaros zivatarok áztatják a követ, szarkák rondítják tele, a bölcs kuvikok pedig odébbhúzódnak – be ne piszkolódjának.

Magányos Sziszüfosz, senki nem segít neki, többen inkább csak zavarják, figyelmét számtalan ostobasággal béklyózzák. Fáradt, s mintha trónra ülne, ráereszkedik a kőre. Abban a pillanatban a szikla meginog, dőlne le, már repül vissza oda, hol az ismeretlen szakadék tátong. Sziszüfosz ugrik eszeveszetten, hátát veti a kőnek, hogy útját állja. Merő seb a teste, kicsi híja, hogy a sziklát megtarthatta. Mit rejt a mélység ott lenn, akárha a hold túlfele lenne? S miként érné utol a homályba legörgő hatalmas követ? Szánnivaló és nevetséges Sziszüfosz – hogy fejvesztetten rohanna le a kő után, s nem hogy azt fölfelé taszítgatná. Hogy megelőzze az idő, hogy kigyöngyözzön ujjai közül. A változások kerge szelétől borzolt, megőszült öreg.

Úristen észbe se vette volt, hogy ott fenn mérhetetlenül véresebb s lehetetlenebb...

Hosszú, sötét éjszakákon, álmatlanságában a kővel társalog:

– Hallasz? Válaszolj! Hol rontottam el? Azelőtt az emberek szerettek, hittek bennem. Ma pedig kifütyülnek, hatalomimádattal vádolnak, elfordulnak tőlem. Azelőtt volt vágyam, ma csak bitang gondom van. Mit tegyek? Mért hallgatsz? Te vagy én vagyok süket?

– Abszurdum! – ekhózza a szikla.

Nem szikla – kővé vált népsors. Hogyan közvetítenéd, Sziszüfosz? Súlyát most az aggodalom mérlegével, a kétségek feszületével méred. Bölcs jó kuvikok, hol vagytok?

Keresztcszenvedésed ma a tele-képernyő látványossága. A világ, az ezerszemű sárkány téged bámul, s rág, csak rág szemével. Igazítsd meg a nyakkendő! Mosolyogj! Nincs hova elrejtezned. Mikrofonok tekerőznek kígyóként szádhöz, hogy szóra szó kiszipolyozzanak.

Ha tekinteted elszakítod, hogy magadba nézzél, s mélyen benn a verset megtalálod, mely fáj, s úgy nő, mint egy tejfog, egy pillanat alatt elszalasztod az események sorsfordulatát. Már eleven kariatida lett belőled. Dobd el magadtól a vers balvégzet!

Ha kezed a kőtől elszakítod, hogy papírra vedd a drámát, mely fejedben fogan, leomlik a gránit, ezer és ezer drámára s bánatra hullik szét a remény.

Ha messze dezertálsz, valahová félre – oda, hová a zokogó, árván maradt nevetés szólít: gyere, nézd egy kicsit távolabbról az abszurd színházat, a hatalom e groteszk játékait – ó, vigyázz, akkor a szikla téged is feldönt, s magával ragad a szakadékba, önvád-sújtottan téged is!

Költészet helyett – állampolgári kérvények, fellebezések, seregnyi átírat, kompromittáló irat, feljegyzés, halaszthatatlan döntés. Hát éljen!

Mosolyogj!

Nézőpontváltás

Lentről, a mélyből az ég szűknek látszott, mint a kút szája, a kristálytisza kékség lihegő melledben szomjat ébresztett. A gonosz meredélyen, ahogy lassan följebb araszoltál, ez a szomjúság csak fokozódott, hevületed szította. Akkor újult erővel s bizakodással toltad a sziklakövet mind magasabbra.

Most a póre orom fölött az ég eltávolodott s végtelenre nyílt. A déli forróságban kékje megfakult. Ajkad kiszárad a beszédekben, az interjúktól. Hol rejtőzik állhatatosságod, Sziszüfosz? Erőtlen vagy már sziklákat terelni, köveket dúlni szét, alapjában rengetni meg a piramist?

Fönről a világ egészen másként néz ki – bonyolult, külön-külön völgyek felé lejt zuhanva, számtalan irányban utak szövevénye, mohó és kielégítetlen, marcangol csak szakadéknagy pofával – hogy összes illuziód behalámolja.

A színek tarkasága lanat a síkon rikító, rongyos szőtestakaróba olvad, melyet kicsi és nagy csak magafelé húzkod, s szaggat széjjel még jobban.

Azelőtt keserves utad konokul mind fölfelé vezetett, ma pedig föl már nincsen út, csupán a vágyaknak. Te már azonban nem álmodozó vagy, hanem pragmatikus. Tartsd a követ, amelybe tenyered helye beleivódott, aminthogy tenyeredbe is beleitta magát a szikla annyi ránca.

Támaszkod a kő. Fogd erősen, szorítsd össze ajkad! Fogaiddal őröld szét a haragos kőszavakat, apróra morzsoljad fel – nyelj homokot! A sivatag íze. Legyőzvéen magadat, mosolyogjál... És újra.

Ha nem tártod meg a csúcson a sziklát, magad is, mint egy kő, a mélybe tántorulsz, s örökre elúzód e kopár bércekről a remény fehér fecskéjét.

E naiv hiteddel, jaj, hogy a dolgokon változtass, bolond elszántságoddal, hogy a sorsot megfordítsd, te magad lökheted a követ a gyeHENnamélybe, mely mindenünnen körülvesz.

Kőre kárhoztatott Sziszüfosz, megköveznek téged, a szakadék fenekére hajítanak, mely fenekedő sziklaagyarakkal vár, hogy megbosszuljon. „Le-e-e! Le vele!” – dörgi a kőekhó.

Megvetetten, összeköpöten, csupa sebbel nekifohászkodsz újra a kőnek, s tuszkolod megint föl, föl.

A kockázat

De foggal-körömmel a piramis peremébe kapaszkodva, a szögellő sziklát markolva még fent vagy.

Vigyázz, Sziszüfosz, márványba ne dermesszenek! Vigyázz, hogy meg ne sziklásulj. Hogy emlékművé ne emeljenek. Nézz körül – lent a terken mennyi temérdek gránit monumentum, szörnyóriás – megkövesült erőszak.

Forog veled a világ a magasságtól. S akkor szédülten hirtelen mindent fonákra fordulva látsz: a csúcs csatakos mély, a mély fénylő csúcs. Te hol vagy? Leglejjebb vagy legföntebb? Egyetlen tájékozódási pontod a kő. Ott vagy, ahol az élettelen szikla.

Átokkal vagy a kőre ítélve, Sziszüfosz – hogy lelket lehelj belé.

Nincs időd, jogod sincs, hogy visszavonulj és magadba mélyedj. Pedig mennyi csípős satíra, shakespeare-i dráma, fájdalom marta strófa témája szorongatja torkod. Fojtsd meg mind! A követ ne feledd! Minden vajatát, minden rideg visszfényét, minden törését, minden metsző szegélyét, mely jajdulásig sebesít, köteles vagy megmíntázní, leheleteddel melegíteni, életté alakítani.

A dermedtség, a kő tehetlensége, keménysége s hidegsége elleni mindennapi, mindenórás harc ott a magasban, a benned lévő kővel vívott harc – ez életre szólón elég, igaz?

Amiként lent, a piramis tövéénél, ugyanígy a csúcson is fönn Sziszüfosz nem lehet boldogtalan.

Szondi György fordítása

Még mindig

Tördelem, mi belőlem még megmaradt:
gallyat gally után,
szótag szótag után,
ráncot ránc után,
ideg ideg után,
utolsó szálig,
hogy a remény tűzét fellobbantsam,
s kifulladásig szítsam.
Még mindig.

1997. I. 2.

Mindig ugyanegy kérdés

Mióta eszemet tudom,
mindig ugyanegy kétség,
mindig ugyanegy kérdés:

Mi is történik?

Nyomok az utakon.
Az idő szele majd
elfújja őket.

És mégis...

Ott valami,
ott valahol,
valamiképpen.

Honnan tudnám?

De érzem.
Egy dolog megmarad:
mindig ugyanaz a kérdés -

Mi is történik?

Kiss Benedek fordításai

1. Első helyre tenném az egész szóbeli és lejegyzett népköltészetet. Ezekben az alkotásokban a nép lelke él és lélegzik.

2. Mi kis nép vagyunk, és nem adtunk túl sokat más népeknek. De semmiképpen sem elhanyagolható, hogy saját írásbeliséggel rendelkezünk.

Vannak nagy népek, amelyek nem alkottak saját ábécét, hanem a latin ábécé használatához folyamodtak. Igazán szép, hogy más népek is a mi ábécénket használják. Nálunk az ábécének még nemzeti ünnepe is van: május 24-e. Ez az egész bolgár nép számára nagy ünnep... Kitűnő, világhírű énekeseink vannak, mint Ni-

kolaj Gjaurov és Rajna Kabaivanszka, és csodálatos prózaíróink. Közülük Jordan Jovkovot helyezném az első helyre. Amikor annak idején Thomas Mann egy antológiába gyűjtötte össze a világ legjobb elbeszéléseit, felvette Jordan Jovkovnak egy farkasról szóló, „Ivan Belin bűne” című elbeszélését is. Az írók fiatalabb generációjából Emilian Sztanevet említhetném. Úgy vélem, „Egy madár halála” című elbeszélése kitűnően megállná a helyét egy európai antológiában, az író minden

európai nemzet tiszteletére érdemes. A költők közül Javorovot emelném ki.

3. A bolgár kultúra a bolgároknak köszönhetően fogja megőrizni nemzeti jellegét. Amíg vannak bolgárok, a kultúra is, természetesen, nemzeti jellegű lesz. A többről pedig akkor beszélhetünk, vagy akkor fogunk beszélni, ha majd eljön az ide-

je. Az angolok azt mondják: akkor megyünk át a hídon, ha majd odaértünk!

Hegyvidéki jellegének köszönhetően földünk sok erdei növényt és fűszert őrzött meg. Főzéshez való használatuk általánosan elterjedt, jellegzetes ízt adnak az ételeknek. Minden mással együtt, mi bolgárok, ezeket a fűszereket is megőriztük az idők folyamán.

Ha megőriztük őket az elmúlt száz évben, meg fogjuk őrizni őket a jövőben is. Népünk körében él egy hiedelem, mely szerint, ha valami száz évet élt meg, afelett már nincs hatalmunk, senki sem tehet ellene semmit. Ezért nem vágja ki senki az öreg fákat, nem öli meg az idős madarakat és csúszómászókat. Ennek köszönhető, hogy fennmaradtak a százéves fák, százéves sasok és mezei siklók, amelyek a szántóföldek mezsgyéjén élnek, és őrzik az emberek földjét.

Juhász Anna fordítása

JORDAN RADICKOV

Az öreg fákat nem vágja ki senki

Képedezik csak a világ, hogy a levegőégben különös repülő testek jelentek meg. A régi cserkaszi krónikákban e különös repülő testeket verbljudnak hívják. Azt is feljegyezték, hogy a verbljud mindenütt él: a homokban, a vízben – vízi verbljud is van -, a levegőben; aki bele tud nézni a nap szemébe, verbljudot lát benne. De azt senki se tudja, hogy mikor és honnét tűnik föl.

A múlt héten egy cserkaszi szénakaszálni ment, ahogy azonban már fente a kaszát, érezte, hogy valami szokatlan fog történni. Fenem csak a kaszám, meséli s nézem – valami fura madarak röpködnek: szárnyuk masniban, csak a

farkukkal csapkodnak. Szénaboglyák voltak a közelben, hát ahogy a madarak elhussantak a boglyák fölött, az egyik boglya fölemelkedett a rétről, s – szakasztott rakéta – beleveszett a levegőégbe. Más világokból jött rakéta kellett hogy legyen, az éjszaka érkezett a rétre, ahogy a különös madarak azonban elszálltak fölötte, ő is elröppent.

Tette is le a mi emberünk a kaszát, és sietett megnézni, nem hagytak-e a látogatók valami nyomot. Egy furcsán fekvő testet talált ott a réten. Fialt volt? – kérdeztük. Az, hagyta ránk. Fialt volt és sugárzott. Radiáció, ugye. Kapcsolatba akart vele lépni s lépett is, de ízben ott termett a felesége, és semmimód meg nem győzhette a jóember, hogy ez a test ott a réten biztosan afféle különös repülő test, milyenekről az újságok írnak. Az aszszonyok azonban nem olvasnak újságot, de ha olvasnak is, úgy viselkednek, mintha soha nem olvastak volna újságot. Ennek az embernek a felesége se jelentett kivételt, láthattuk is, ahogy napokon át győzködi elkeseredetten az ura, de meggyőzni őt csak nem lehetett sehogy sem.

Ugyanabban az időben egy másik különös test is megjelent nálunk, az pedig futkosott.

Csak arra várt, hogy előbukkanjon valaki, már futkosott is mögötte. Megy az csak nyugodtan, még csak észre se veszi, ő meg előzékenyen futkos, futkosásával meg port ver, szikrák szállnak. Más alkalommal megáll valahol, várja, hogy feltűnjék valaki, s ahogy feltűnik, már futkos is előtte. Noha észre se vették, ő csak futkosott, akárha észrevették volna, nyitotta ki az ajtókat, tartotta a kabátot és a kalapot, szaladt előre, hogy széssel szolgáljon, aztán kiment, hogy kívárja, tűnjék fel valaki, hogy futkosni kezdjen mögötte. Egyszer láttuk, hogy egy bilivel futkosott nagy buzgalommal, jóllehet az előtte méltósággal haladó embernek semmi szüksége nem volt erre a bilire.

Még ugyancsak abban az időben parasztok

jöttek hozzám, kérdezték: Láttad? Mit kellett volna látnom? Hát a lehallgató és megfigyelő automata kémeket! Hol vannak ezek a kémek, s ki küldte őket? Itt, közöttünk. Biztosan más égitestekről, idegen világokból küldték őket, hogy lehallgassanak s megfigyeljenek minket.

Kiráztuk a kabátunkat, s automata kémek po-

tyogtak ki belőlük. Akkorák voltak, mint egy bolha, bolhát is formáztak, és ugáltak és röptek minden irányba. Iramodtak kifelé a kémek, ki egyedül, ki csoportosan, és kezdték repülésük. A nép és a jószág egy nap némán hallgatott, s a kémek azon a napon semmit se tudtak je-

lenten megbízóinknak. Azonnal megértettük, hogy idegen világok megfigyelésének vagyunk a tárgyai, különben minek küldenének az idegen világok hozzánk megfigyelő kémeket?

Tanakodtunk s úgy határoztunk, hogy mi se adhatjuk alább, s be kell bizonyítanunk, hogy mi is tudunk valószínűtlenek lenni – legfőbb jelszavunk: légy valószínűtlen! A férfiak még aznap felkötötték kecskebőr lábvédőjük, ujjukat felgyújték, s látnivaló volt, hogy páráll mindegyikük feje, hogy izzik az izgatottságtól, a levegőég pedig különös árnyalatot öltött és elcsitult.

Éjjel a mieink föl hívtak a hegytetőre. A verbljudok is ugyanezen a síkon jelentek meg fenn a régi időkben, a sziklák még mindig őrzik foguk nyomát. Ugyanezen a síkon tartott beszédet fenn az egyiptomi fáraó a parasztoknak, majd felpattant egy krokodilra s elúszott a falu fölött. A házak kéményéből füst ment a szemébe s ő sírt. Ugyanezen a síkon fenn a verbljud idején a mieink láttak két golgotát, két istensírt, és látták Mózeszt, ki a nap farkára taposott.

A hegytetőn most a falubeliek álltak. Az egész fennsíkot különös repülő testek borították. Láncon voltak, mint a kutyák, s fenyegetően morogtak. Formájuk szerint bolhára hajaztak, s el is röpöntenek, ahogy a bolhák, mikor a láncról eloldozták őket.

Másnap olvastuk az újságokban, hogy a mi különös repülő testeink óceánok, városok, úrhajókilövő és nudista strandok fölött jelentek meg. A repülőterek felküldték elfogó vadászgépeiket, hogy érék utol a testeket, de a repülők dolguk végezetlen landoltak. A parasztok ugyancsak nevettek, mikor hírért vették, hogy repülőkkal akarták azokat üldözni.

Különös repülő testeink most idegen világok felé szállnak már, amiképp az idegen világok különös repülőtestei mifelénk szállnak.

Szondi György fordítása

1. Az óbolgár irodalomnak (IX-XVI. sz.) túl specifikus, keresztény-vallási jellege van ahhoz, hogy ilyen műveket kereshessünk benne, noha egészében véve ez formálta a IX. századot követően a bolgárok keresztény világképét és etikai értékeit. Ami az önálló műveket illeti, amelyekről kérdeztünk, a (XVIII. sz. második felében kezdődött) nemzeti újjászületés korától napjainkig tartó időszak irodalmában kell keresnem őket: Paiszij Hilendarszki „Szláv-bolgár történelme”, Petko Racsov Szlavejkov elbeszélő költeménye, a „Fehér forrás”, Ivan Vazov regénye a „Rabigában”, kisregénye a „Bácsikák” és „Dal az elfeledtekről” című versciklusa, Hriszto Botev,

Peju Javorov és Dimcso Debeljanov költészete, Elin Pelin és Jordan Jovkov elbeszélései, és Aleko Konsztantinov „Baj Ganyo”-jában keserű önróniával homo balkanicusként ábrázolt bolgár embere.

2. Az úgynevezett „kis népek” még mindig nehezen írják be művészi teljesítményeiket és értékeiket az európai kultúrába. Az ún. „nagy népek” másodrangú szerzői nagyobb nemzetközi népszerűségnek örvendenek, mint a „kis” népek náluk messze jelentősebb alkotói. Bulgária legjelentősebb hozzájárulása a világkultúrához továbbra is az óbolgár irodalom marad mint a legrégebb és leginkább példaértékű a Slavia Orthodoxa irodalmi számára – „híd” az ókor, Bizánc és az új európai irodalom között. A bogumilizmusnak a közép-

kori Bulgárián kívül való elterjedése – Boszniától Dél-Franciaországig – beleolvad a reformációt előkészítő európai eretnekmozgalmakba. Sajnos, néhány nagy operaénekest kivéve (Borisz Hrisztov, Nikolaj Gjaurov), egy sor bolgár alkotóművész: zeneszerzők (Pancso Vladigerov), képzőművészek (Vladimir Dimitrov, a Mester) és írók (akik közül néhányat már említettem), nem dicsekedhetnek nemzetközi világhírrrel, hogy megengedhetnék magunknak azt a kijelentést, hogy az európai kultúrát gazdagították.

3. A világ szociális és információs globalizációja és a kultúra egyeneműsítése közepette ez nem csak

a bolgár, hanem az összes „kis” (és kevésbé „kicsi”) kultúra problémája. Ezért nem bocsátkozom jóslatokba, bár úgy vélem, hogy éppen a nemzeti kulturális identitás megőrzése (természetesen nem nemzeti elszigetelődés formájában) fejtheti ki az elengedhetetlen hatást a globalizáció negatív hatásai ellen. De nem olyan formában, ahogyan mondjuk az „indián kultúra” van jelen napjaink amerikai kultúrájában, vagyis nem múzeumi rezervátumként. És abban sem vagyok biztos, hogy a „nemzetnek” nevezett emberi közösség helyére nem jönnek-e másfajta szociális és kulturális közösségek.

Juhász Anna fordítása

A két tengerparti hónap emléke boldog időtlenségben lebeg, amelyből alakok, látványok, hangulatok úsznak elő szertelenül.

Egyik helyről a másikra vándoroltunk, néhol egy-két hétig is elidőztünk, máshova meg épphogy csak beugrottunk, távoli falusi viskók szegényes szobáiban háltunk, a nyaralóhelyek pénzsóvár tulajdonosoktól hemzse-gő, túlon túl igényes házaiban béreltünk szál-lást, félig kihalt üdülőte-lepeken félreeső bunga-lót, vagy a strandok elha-gyott viskóiban alud-tunk; drága éttermekben vagy füstös kiskocsmák-

ban, tengerparti presszókban ettünk, de leggyak-rabban a strandon, kerti lugasok és út menti fák árnyékában falatoztunk valami hideget és friss gyümölcsöt; zsúfolt diszkókban vagy félreeső mu-latók félig üres termeiben táncoltunk; a felkelő nap felé néző teraszokon vagy nemrég megnyílt ven-déglők sebtében összetákolt ereszei alatt kávéz-gattunk; kishajókkal, lestoppolt kocsikkal és fül-ledt buszokkal jártunk, szűk kis szobákban vagy a szabad ég alatt háltunk.

Többször azonban nem is aludtunk, csak néztük egymást és a körülöttünk lévő világ gyorsan változó képét, amelynek mintha köze sem lett volna hozzánk, ahogy nekünk sem volt hozzá, csak megajándékoztuk boldogságunkkal, épp annyira közönyösen a külvilág iránt, amennyire az közönyös volt irántunk. Ránk csak a nap, a levegő és a víz, a kék ég és az aranyló homok, a hullámok és a szellő figyelt, s ahogy figyeltük őket, ritmusuk magával ragadott. A szűkös élet és a nyüzsgő em-berek, a keleties lustaság és a balkáni kosz mint-ha nem is zavart volna minket, mindezt észre sem vettük vagy mulattató kalanddá és jó viccek tár-gyává változtattuk.

Bár a partközeli parkokban és a kikötők móló-ján, zajos mulatóhelyeken vagy esti sétáinkon, tö-mött buszokon és a szabadtéri színházak zsibon-gásában gyakran keveredtünk el az üdülők árada-tával, a gondtalan strandokon heverő meztelen testeken átugrálva vagy a zsúfolt mulatók tömegé-ben lavírozva leginkább elfutni szerettünk – s leg-gyakrabban így is tettünk – az emberek és zajuk elől, végtelen, elhagyott strandokra, kopár sziklá-ra menekültünk, árnyas tengerparti erdőkbe vagy a dűnék hullámzó tájaira, ahol csak a szélről suso-gó száraz nádszálakat lehetett hallani. Még akkor is, ha a létfenntartás rituáléit és szükségleteit kel-

lett követnünk – aludnunk, ennünk, vásárolnunk kellett, vagy szórakozás után néznünk –, akkor is jobban szerettünk a tömegtől távol maradni, me-nekültünk a világ nyüzsgésétől és zsvájától.

Messzire beúszunk a tengerbe vagy a sekély part menti vízben játszottunk, naphosszat süttet-tük meztelen testünket a könyörtelen napon vagy

a sűrű lombok hús árnyá-ban pihentünk, órákig sétáltunk a víz és a ho-mok mezsgyéjén, alig észrevehető csipkés kis hullámok cirógatták a bokánkat vagy magasra ágaskodó víztömbök csapódtak testünkhöz, meredek sziklára mász-tunk és lebukszunk a ké-keszöld, borostyánszínű és zavaros víz alatti világba,

félreeső buckákon vagy a naptól felforrósodott mólókon heverésztünk, a víz alatt kergetőztünk és ölelkeztünk, bűvárszemüveggel, –pipával és bé-kaláccsal felszerelve, halat fogtunk vagy kagy-lókkal és csigaházakkal ajándékoztuk meg egy-mást, és felmagasztosulva, elbűvölve ücsörög-tünk a napkelte vagy az alkony pillanataiban a ho-mokfövényen vagy egy sziklán, homokvárat és légvárakat építettünk, konzervdobozban halat vagy bádoglemezekben kagylót sütöttünk a parton rakott tűzön, a csendes koradélutáni órákban vízibiciklit tekertünk vagy estefelé a víziklubok jachtjai körül andalogtunk, forgott velünk a világ a külvárosi óriáskeréken és az üres játszóterek hin-táin, szotyoláztunk és nyalókát szopogattunk os-toba filmeket bámulva, harsogó diszkók sokszínű fényeitől ragyogó, ismeretlen arcok között táncol-tunk örülten...

Az egész éjszakát áttáncoltuk egy diszkóban, ahová a közeli faluban és a két környékbeli kem-pingben nyaraló ifjúság tódult. Hajnalban a táncol-ók elkezdtek szállingózni hazafele, kevesen ma-radtak a parketten, a zenék közötti rövid szünetek-ben behallatszott az induló motorok robaja. Épp leültünk, hogy indulás előtt még megigyunk egy csésze kávé, amikor – először azon az éjszakán – az eddig dübörgő hangfalakból egyszer csak fel-csendült a csodás „Summertime”. És anélkül, hogy egymásra néztünk vagy jelt adtunk volna, felálltunk és testünk ölelkezve merült el a lassú, nosztalgikus ritmusban. És még mielőtt a szám befejeződött volna, mintha sose érne véget, kézen fogtam Helénát és kimentünk. Nekivágtunk az or-száguznak, a hajnali szürkületben ordítva és kiál-tozva suhantak el mellettünk a hazafelé tartó ro-ckerek motorjai. Nem sokáig haladtunk így a be-

köszöntő reggel egyre inkább kitisztuló szürkületében, az út kopár mezőre ért, mely majdnem egybeolvadt az alacsony tengerparti strandokkal. És mégis – minden jel és pillantás nélkül – nekiiramodtunk a víz felé, mintha versenyeznénk, ki ér oda előbb. Amíg a csendes, sötét vízben úsztunk, az ég egyre világosabb és rózsásabb lett, de a nap még nem bújt elő. És amikor kiléptünk a homokra, átöleltük egymást, a könnyű reggeli hűvösség elől egymáshoz bújtunk, kezünk ölelése testünk szerelmévé változott.

Amikor örömteli fáradságunk alábbhagyott, biztosan jobban megéreztem volna a reggel hűvösét, ha épp abban a pillanatban elő nem bukott volna a nap.

Abban a pillanatban, amikor az óriási világító gömb alsó fele elvált a távoli látóhatártól, valami halkán megcsendült, ami fényével is elárasztott minket, mivel a tüzes labda alatt a tenger egész felszíne felragyogott.

És mintha már nem éreztem volna a testemet, mert a világ teljes ragyogása – a tündöklő, teljesen felhőtlen, tiszta, azúrkék égbolt, a víz színén remegő feloldott arany és ezüst milliárdnyi fénypontja, a homok végtelen, finoman hegyesre tört tükröcskéjében megvillanó opálos puhasága – megvakította szemem, fényességgel árasztotta el lelkem, mintha teljesen kitöltött volna, megszabadítva súlyától testemet.

Körülnéztem és megláttam mellettem Helénát: tágra nyitott szemmel nézte a napot, állát térdére

hajtott kezére támasztotta, és egész arca ragyogott a reggeli fényben, ő maga volt a reggel.

Más pillanatokban is magam előtt látom.

Az egyik zajos tengerparti strandon voltunk, s miután egész délelőtt röplabdáztunk, vízibicikliztünk és úsztunk a vízben, úgy döntöttünk, különlegesebb élvezetek után nézünk. Egy motorcsónak éles hanggal szelte az öböl vizét és ejtóernyővel a levegőbe emelte a repülésre elszánt bátrakat. Megkérdeztem Helénát, szeretné-e kipróbálni. Ő egy ideig habozott, de végül beleegyezett, hogy utánam kipróbálja.

Nem volt túl sok jelentkező, úgyhogy fél óra múlva lábamra erősíthettem a vízisíleceket, majd rám kötötték az ejtóernyőt és a motorcsónak hirtelen a vízbe rántott, kis híján elestem, nem bírtam tartani magamat, a síléc csúszott a víz színén, és észrevétlenül felszálltam. És átérezhettem a régis-régi – gyermekkori álmaimból ismert – repülés örömet.

Nem sokkal utána Heléna is érezhette, de az ő tengeri repülése engem meg is rémisztett. Mert attól a pillanattól kezdve, hogy a vízhez vezettettem, amíg a tarka – narancssárga, kék és tűzpiros – ejtóernyő kupolája alatt függve repült, én reszkettem a félelemtől, nehogy valami rossz történjen, noha jól tudtam, hogy nem is olyan veszélyes, legfeljebb nem száll fel azonnal vagy idő előtt (de legalább ejtóernyővel) a tengerbe pottyán.

Juhász Anna fordítása

1. Azzal a kikötéssel, hogy a bolgár népnek csak az Újjászületés korától napjainkig tartó időszak irodalmában megjelenő „arculatát” veszem figyelembe, néhány jellemző példát említenék (a teljesség igénye nélkül):

Paiszij „Történelme”, Szofronij „Élete és szenvedései”. Zahari Sztojanovtól a „Feljegyzések a bolgár felkelésekről”, Petko Racsov Szlavejkov elbeszélő költeménye, a „Fehér forrás”, Botev versei, Vazov „Bácsikái”, Aleko „Baj Ganyo”-ja, Elin Pelintől a „Gerákok”, Jovkovtól a „Sztaroplainai legendák” és a „Ha beszélni tudnának”; Talev „Szultáná”-ja, Emilian Sztanev legjobb művei, Beskov „Esszéi”, Petar Mandzsukov kevésbé ismert memoárjai és Ivan Hadzsijszki két közismert könyve, Radicskov „Zürzavar”-ja, Ivajlo Petrov „Farkasvadászat”-a, Toncso Zsecsev „Bolgár húsvét”-ja, Vera Mutaftcsieva történelmi prózája, „Az arany ára” Gencso Sztoevtől; Radoj Ralin kortárs folklórként is felfogható epigrammái és Konsztantin Pavlov „Szatírái”. (Itt megállnék, noha további nevek és címek jutnak eszembe a költészet, de a próza területéről is.)

2. Ez a kérdés két alkérdésből áll.

Az első az, hogy maguk az európaiak mit tekintenek a bolgárok hozzájárulásának az „európai” kultúrához. Kétségtől, ha Bulgária szóba kerül, először énekeseink jutnak eszükbe (Joan Kukuzeltől a világhírű nagy basszusokon, Borisz

Hrisztovon és Gjaurovon át „A balkáni hangok misztériumá”-ig. Néhányan hozzátehetik a bojanai freskókat, a Mester képeit és Javasev „csomagolásait”. Az utóbbi időben néhány színházi rendezőnk sikerrel vendégszerepel a német és francia színpadokon. Magyarországon még mindig nagyra tartják a bolgárkertészeket (a kertészet is „kultúra”, nemde?).

A kérdés másik fele az, melyek azok a bolgár vonatkozású dolgok, amelyeket az európaiak nem eléggé értékelnek vagy ismernek. Én személy szerint úgy vélem, nem csak Pencso Szlavejkov (mint ismeretes), hanem Jovkov, Bagrjana és Dalcsev is révbe nem jutott (de esélyes) „Nobel-

díjasaink” közé tartoznak.

És vajon Javorov az „Álmatlanok”-kal nem európai (és világ-) rangú költő-e? Debeljanov lírai műalkotásai a háborúról („Ahol mindenki egy és mégis mindenki egyedül van”, „A holt nem ellenességünk” stb.) vagy Dalcsev „Töredékei” bármelyik nagy európai irodalom dicsőségére válhatnak.

3. A harmadik évezredben? Csak az első évtizedére merek gondolni. Ha még élek, remélem, hogy én is részt vehetek a bolgár kulturális identitás megőrzésében. És a későbbiekben? Bármennyire is igyekszem a képzeletemet a beláthatatlan jövő felé irányítani, őszintén be kell ismernem: nem tudom.

Juhász Anna fordítása

Szonett Atanasz Dalcsevről

A kicsiket jött kivezetni bűnök fertályából,
öreges járása átszelte életünket.
Társalgásra kész volt minden találkozáskor,
mint ábécéskönyv: mély és világos volt ott minden.

Mit tanultunk belőle? szótagokat? betűket?
különös szavakat? új gondolatot? szállóigéket?
itt hagyott, hogy magunk fogjunk fel, fejtsünk meg mindent,
s messziről fürkész szemüvegén át bennünket.

Mintha bérbe adta vón ki szerény kötetét,
s mi benyitunk, gusztáljuk, kutatva nézünk szét
mint új lakók, mohó és zajos szenvedéllyel.

A tulaj pedig távol, nem jut el hozzá semmi,
de ha sejti is, tudja, nincs oka szégyenkezni:
hisz gyermekei: az utódok néznek benne széjjel.

Kiss Benedek fordítása

Tavaszi víz

A fagytól vörös és törékeny
rekettyék sorra megremegnek.
Ereszcsgók
vad sortüzeben
folyók pulzusa ébredeszget.

És még mindig vak rohamúak,
sóvárad, öntudatlanok,
örömmel iramlanak útnak –
föltartóztathatatlanok!

Cseresznyeszínű vizek folynak.
Voltak felhők, voltak havak,
tegnapig halott jegek voltak
a térségben,
partok alatt.
Nem emlékeznek hóesésre,
elfelejtették a Jeget.

Csak azt tudják,
hogy ifjak, szépek,
a legfiatalabb vizek.

Családi ünnep

Annyi gramofonos vigasság és tósztok után
miért duzzadt megint a szemed, mondd, Malina?
És ez a könnyáradat, ez a sós zápor hová tart?
Akárhova jussanak is, soha nem adják vissza
ezt a napot, sem ragyogó egészét
az összetört tükörnek. Holnap
repedezett hajnal fürkészi majd benne magát, és
ujabb napok, hetek suhannak el.
Semmi sem utolsó a világon – mégis mindig veszítünk.
Elejtetted kezedből a boroskancsót, na és, igyunk az
összes összetörött koccintásokra!
Jelentsen jót legalább e törés majd.
A látszólagos nyugalmat láthatatlan erők feszítik.
Titkos gyökerecskék fogják, redőzik a földet,
az elfeledett csapások fekélye mind váratlanul fakad föl,
s a sok kis földrengés minden pillanatban ketté vág
házakat, házakat, kacagást, csókot.
Még az ártatlan játékok is széjjelesnek.
Egy kék léggömb durranással pukkan ki! –
és odavan, felrobbant a játék.
Te, mindenek anyja, hogyan is tudsz, mondd,
cserepekkel bajlódni minden áldott nap?
...De töröld meg szépen szemed, és nézd:
sorra előbujnak az élet repedésein
a várva várt, parányi tejfogak.

Levél egy fiatal költőhöz

... ez a véget-nem-érő mező...

Marin Georgiev

Bár meglehet a költészet mezejére alighogy
ráléptél, ím, máris van érdemed.
Itt soha sincs korán, s nincs későn senkinek:
itt ifjak az öregek, és vének a fiatalok.
És nem helyettesíthet soha senki mást itt.
(Csak egy ekét kovácsoltak neked.)
Ide ha érkezik a küldetett,
mindig időben jó, s piros parancsot áhít.

Utószó:

Valaki jön, valaki más meg elmegy:
egy föld – de az arató mennyi mégis!
Ám lépkedjen mindegyik a maga rendjén itt.
Mert ezen a közös mezőn a rejtett
magányban van a még rejtettebb nagyság.
Nem hasonlít itt más, csak az izzadság.

Utassy József fordításai

1. A következőképp alakítanám át a kérdést: „Véleménye szerint évezredünkben leginkább mely művek és egyéniségek alakították és jellemezték a bolgár népet?”

A válaszom a következő: a Londoni tetraevangélium, a folklór, a „Szláv-bolgár történelem” (Paiszij Hilendarszki). Szofronij Vratsanszki „Élete és szenvedései”, a rilai, a bacskovói, a trojáni és más kolostorok, Botev, Ljuben Karavelov, a „Feljegyzések” (Zahari Sztojanov), Pencso Szlavejkov, Javorov, Debeljanov, „A mai Bulgária építői” (és Szimeon Radev egy sor másik műve), Dalcsev, Bagrjana, Beskov (képzőművészként és íróként), Ivan Milev, Vladimír Dimitrov – a Mester, Pancso Vladigerov, Szasa Popov, Dimitar Nenov, Dobrin Petkov, Konsztantin Iliev, Ivan Momcsilov építész, Ivan Vasziljov építész, Emilian Sztanev, Jordan Radicskov, Valeri Petrov, Blaga Dimitrova, Konsztantin Pavlov, Decsko Uzunov, Borisz Hrisztov (az énekes), Rajna Kabaivanszka, Adriana Budevcszka, Szava Ognjanov, Ivan Vazov, Ceno Todorov, a „Hétköznapi és lelki élet” (Ivan Hadzsijcszki), a „Zlatorog” folyóirat (Vladimir Vaszilev), a „Miszal” című folyóirat (dr. Krasztjo Krasztev), a „Zora” című újság (Danail Krapcsev), a „Makedónia” című újság (Petko Racsov Szlavejkov), Hriszto Danov könyvkiadó, Ekzarh Joszif, prof. Ivan D. Sismanov, prof. Jordan Ivanov, Hrisztina Morfova, Petar Beron, Sztefan Popov, Anna Todorova, Cvetana Tabakova, Koljo Ficseto, Nikola Vapcarov, Szirak Szkitnik (képzőművész, költő és a Bolgár Rádió megteremtője), Dimitar Dimov („Az elkárhozott lelkek” és más művei), Rangel Valcsanov, Dimitar Talev, Ran Boszilek, Evtimij Tarnovszki, a szentek életrajzai, Cvetan Sztojanov, T. F. Csipev, Hriszto Hadzsiev („Hemus” kiadó), Alekszandar Paszkalev, az Ivan és Nikola Dancsov testvérpár, prof. Nikola Georgiev, Luka Kaszarov („Enciklopedikus szótár”), Ivan Kamburov („Az opera könyve”), Ljuben

Karavelov, prof. Petar Mutafcsiev, Vera Mutafcsieva, prof. Ilcso Dimitrov, Sztojan Zagorcšinov, Jordan Jovkov, Elin Pelin, Csudomir, a „Sturec” című újság (Rajko Aleksziev), a „Balgaran” című újság (A. Bozsinov és mások), prof. A. Balabanov (életműve és a „Razvigor” című újság), Hriszto Szmirnenszki, Geo Milev, Ivan Lazarov, Ljubomir Dalcsev, Andrej Ni-

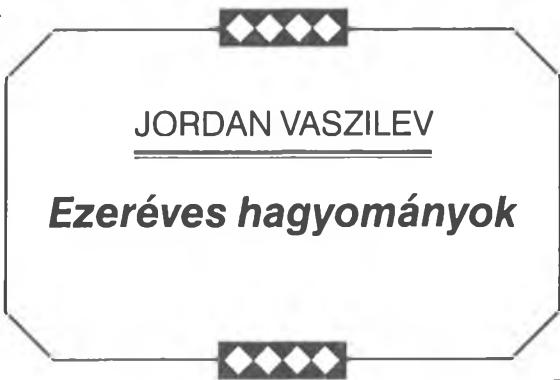
kolov, Hariton Genadiev (műfordító – „Elátkozott költők”), Kiril Hrisztov, Petar és Todor Nejkov („Don Quijote”, Unamuno y Jugo), Pencso Georgiev, Kiril Conev, Borisz Angelusev, Zahari Zograf, a bolgár ikonok, Nikolaj Oszipovicş Maszsalitinov, Todor Mazarov, Zsul Paszken, Zsorzs Papa-

zov, Cvetan Todorov, Vaszko Abadzsiév, Ivajlo Petrov, a Miladinov testvérek, Toncso Zsecsev („A bolgár húsvét”), Maestro Atanaszov, prof. Petar Dinekov, Sztojan Mihajlovszki, Veszelin Sztojanov, Radoj Ralin, Panajot Pipkov, Ljubomir Pipkov, prof. Bojan Penev, „Út az éveken át” (Konsztantin Konsztantinov), Aleko Konsztantinov, „Távriportok” (Georgi Markov) és még sokan mások.

2. Az európai kultúrának mi, bolgárok adtunk egy vallási mozgalmat (a bogumilizmust), amelyet nem lehet egyoldalúan értékelni, valamint a bojnai templom korai reneszánszát, az európai operaszínpadok csodálatos hangjait, tudósokat, írókat, építészeket, zenészeket, képzőművészeket, akik különböző országokban jutottak fel a csúcsra, miután odaköltöztek. Sokan vannak ilyenek.

3. A bolgár kultúra arculata ezeréves hagyományokon alapszik (a vallásén és a folklórén), de ugyanakkor az új, sőt az avantgárd iránti szüntelen szomjazáson is. Ezért a bolgár kultúra ellen fog állni az utóbbi évtizedek unifikáló törekvéseinek.

Juhász Anna fordítása

1. Ma ez a kérdés cseppet sem vidám gondolatokat juttat eszünkbe. A nagy politikai, gazdasági és szociális változások számomra, mindannak ellenére, amit „a reális szocializmus” mutatott, nem változást hoztak, hanem a visszafejlődést, mely az országban olyan anyagi és szellemi összeomláshoz vezetett, hogy a bolgár nép lelki világának legrosszabb vonásai kerültek a társadalom felszínére. Ezért kezdtek el olyan írásokra és alakokra hivatkozni, amelyek az évek során szatirikusaink és a társadalmi fogyatékosok leplezőinek kezeiből kerültek ki. És mindenekelőtt Baj Ganyo alakjához fordulnak, amely nem egy nagy regényben, hanem egy tárcasorozatban született a múlt század második felében élt Aleko Konsztantinov tollából. Ez egy ravasz, számító és nyereszkes egoista, neveletlen bunkó, egy gátlástalanul elvtelen politikus figurája.

És nem véletlen, hogy ez az alak lett korszavunk jellemzője. Ő – ráadásul negatív vonásait felerősítve – uralkodik a mai valóságban. Eljött az ő ideje. Az új divatnak megfelelően öltözve, mobiltelefonnal a kezében, luxuskocsija előtt áll, a háttérben csodálatos palotája, melyet ki tudja, milyen pénzekből épített. És a lehető legkedvezőtlenebb színben mutat be bennünket, úgyhogy többéves erkölcsi felépülésre és sok-sok jó tetterre lesz szükségünk, hogy elfeledtessük a világ népünk és országunk iránt érzett előítéletét, de azokat a valós kudarckokat is, amelyek bennünk is kisebbségi érzést keltettek.

Én magam nem érzek így. Ennek az embertípusnak az ideje nem örök, mert bizonyára mindannyiunkban különböző arányban keveredik a fehér és a fekete, s népünk, az Aleko által kigúnyolt rossz mellett egy sor olyan tulajdonságot is rejt magában, amellyel büszkélkedhet, mint a munkaszeretet, vendégszeretet, az idegenek iránti tolerancia, mély demokratikus érzés és szabadságszeretet, intelligencia, művészi tehetség, élénk érdeklődés a világ eseményei iránt.

Ezeket a vonásokat is számos bolgár író és költő rajzolta meg, kezdve a tüzes Hriszto Botevtől, a mélyen földünkben gyökerező Ivan Vazovtól és felszabadító harcaink történetétől, Zahari Sztocjanovtól, a két Szlavejkovon, apán és fián és nagy költőnkön, Peju Javorovon át, egészen a hozzánk közelebb álló Elin Pelinig és Jordan Jovkovig. Ők mindannyian hőseik jellemével, de – noha nem szándékosan –, saját egyéniségükkel is a

bolgár ember ama másik, igazabb alakját rajzolják meg, amely szeretetünkre érdemes, és az irántuk érzett szimpátiának köszönhetően reményt keltenek a jövőben.

2. A mai politikusok vezérgondolata az „Európa felé!”-jelszó. De ezt a megfogalmazást sokan nem

fogadják el, hiszen mi ma is, mint mindig, Európában vagyunk, nem rajta kívül, mint valami függeléke. Különösen a kultúrát illetően. A nyelvi korlátok, a két tábor közötti fal és a már említett nyugati előítéletek – a magyarok számára is ismert dolgok – miatt a világ keveset tud Bulgáriáról és kultúrájáról. Pedig hozzánk

nem csak a világ szellemi és művészeti áramlatai jutottak el, hanem mi is eleget adtuk a világnak, és elsősorban Európának.

Csak az utóbbi időben kezdik felfedezni az évezredekkel ezelőtti területünkön élt ókori trákok hatalmas kultúráját, akik, noha ábécével nem rendelkeztek, a plasztikus művészetek terén hihetetlen eredményeket értek el. Mily csodálatosak is alkotásaik! S vajon ezek nem Európa kincsei, éppúgy, mint azok a művek, amelyek az ókori Görögországban születtek, amely Európához képest sokkal inkább „perifériális”, ha már földrajzilag gondolkozunk? A középkorban pedig Konstantin-Cirill és bátyja, Metód ábécéje és irodalmi iskolája, valamint Simeon bolgár cár „arany évszázada” adott írásbeliséget és felbecsülhetetlen kulturális lendületet az egész szláv világnak.

A középkori Európa szociokulturális mozgalmain pedig a bolgár bogumilok Franciaországban khataroknak és albigenseknek elnevezett követői hagyták bélyegüket.

A Szófia közelében lévő kicsiny bojanai templom csodálatos falfestményei arról mesélnek, hogyan törte meg a bolgár művész a bizánci ikonfestő-normákat és még olaszországi felvirágzása előtt a reneszánsz szellemét képviselve.

Ma már számunkra is banálisan hangzik Európa-hoz viszonyított kulturális elmaradottságunkat az ötszáz éves török rabsággal magyarázni. De a rabság történelmi tény, s tény az is, hogy hosszú időre megfékezte fejlődésünket. Ötszáz év alatt hány nemzedék élt rabságban nálunk jogfosztott rájaként, műveletlenségben, a világ kulturális fejlődésétől elszakítva. S azután milyen bámulatra méltóan hirtelennek bizonyult a szellemi élet úgynevezett felgyorsult fejlődése. Épphogy egy bő évszázad telt el a felszabadulás óta, és én úgy ér-

zem – mint ahogy bizonyára a magyarok is magukat illetően –, hogy egyáltalán nem maradunk el a világ kultúrájától. Költészetünk például – mivel ezt ismerem a legjobban –, semmivel sem ér kevesebbet, mint bármely nép legjobbjára. De hogyan mutassuk ezt meg? Csak opera és népdal-énekeink, akiknek nincs szüksége tolmácsolásra, képesek zajos külföldi sikerekre, megmutatva a bolgár táltum egy cseppjét. És a színvonalunkét. Ez természetesen elszomorító, de térjünk át következő kérdésünkre.

3. Szavaim minden valószínűség szerint egybeesnek más megkérdezettek válaszaival. Mivel a nemzeti eltérések egybemosásának folyamata, sajnos, az egész világon gyorsabb, mint ahogy akár a legéleslátóbb értelmiségek képzeltek. Televízió, Internet, hanghordozók – ezek a nemrég még új szavak magukért beszélnek. Mélységesen aggódok azért, hogy a tudomány és a technika csábító kényelmet ígérő hatalmas eredményei hatalmas oldalukkal fordulnak az emberek felé.

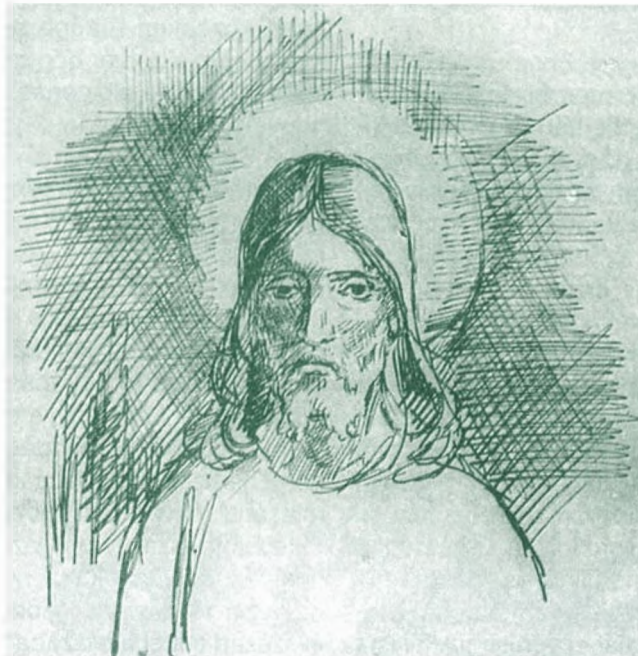
A televízió megszenvedett példája mutatja, hogyan válhat a szemünk előtt egy mesés álom, a megálmodott „otthoni iskola”, az emberi tudás bővítésének komoly eszköze – szó szerint – a kereskedelmi reklám területévé, az internacionális izléstelenség terjesztésének és az emberi agy szürkeállománya elsorvasztásának eszközévé. Nem fog-e ugyanez a játék még félelmetesebb méreteken megismétlődni az Internettel is, mely számunkra még csak az egyetemes emberi tudás könnyen hozzáférhető tartalva, az emberi kommunikáció és érintkezés csodás eszköze? Látom, hogyan hódít teret hazánkban az amerikai nyelv

(nem véletlenül használom ezt a kifejezést), figyelem, hogyan tör be a bolgár nyelv szókincsébe az utcai cégtábláknak, a sajtónak, a fiatal értelmiségiek és a sajtó nyelvének köszönhetően. De jaj, ezt az inváziót nem csak nyelvünkben fedezhetjük fel: nemzeti sajátosságaink területet veszítik, ha megszakadnak a hagyományos kapcsolatok mindazzal, amit a nép és őseink létrehozottak. Én személy szerint mindig is az újat kerestem, a kulturális ózmózis pártján álltam, de az, aminek ma mindannyian tanúi lehetünk, egészen más dolog. És milyen látszólagos paradoxonokhoz jutunk! Megismétlem: állítólag Európa kultúrája felé kellene haladnunk, ugyanakkor népszerű könnyűzenénk egyre primitívebbé és keletiesebbé válik.

És még valami, már általános emberi távlatokban: az imént a „szürkeállomány elsorvasztása” kifejezéssel éltem, de valójában mintha csak az agy magasabb szintű, „emberi” területeit sorvasztanák el, alacsonyabb rendű rétegei pedig, melyeket a történelemelőtti ragadozó férgektől örököltünk, érintetlenül maradnak, s máris az erőszak, a koncentrációs táborok, a fundamentalizmus, a „másképp gondolkodó” államok bombázása közepette találjuk magunkat. Hamlet háromszáz évvel ezelőtt arról panaszkodott, hogy az emberben, minden élőlény eme csúcsában nem leli örömét. Vajon most mit mondana?

Itt meg is állnék. Abban a reményben, hogy a jó szándékú és hozzáértő emberek kötelességüknek érzik, hogy erejükhöz mérten minden lehetségest megtegyenek a minket fenyegető elembertelenedés folyamata ellen.

Juhász Anna fordítása

A főbejárat előtt

Nem kaptam meghívót valami fogadásra,
akkor támadt e fura ötletem,
aznap a főbejárat közelébe állva,
hadd lássam, meghívó nélkül milyen.

S haladt is el rengeteg ismerős előttem,
a banketre sietve kocsiján,
a gallérom föltúrva a szemelő esőben
morfondíroztam e kocsik után:

Fogadás nélkül megvolnál, ennyit megérne,
de meglennél-e kocsi nélkül is?
Meglennék. S nem kéne akkora fizetés se,
gyönyörűn megvolnék nélküle is.

Táskarádió nélkül? Meg. S a villa nélkül?
A harmadik szoba se kellene.
Aztán a dicsőség hiányoznék-e, végül
aggasztott, de nem törődnék vele.

S így visszaindulva a szemelő esőben,
néztem, a kapus zordan toporog,
baktattam jókedvűen, már-már felelőtlen,
hogymennyi minden nélkül megvagyok.

Szomorú

Az, amiről tudhattam,
hogy vár ránk, jaj, a csend
érzéketes alakban
nekem ma megjelent.

A dolgozósobám hús,
nyarakon kellemes,
az ősz már másuvá úz,
a tél rajta retesz.

Ma csak úgy benyitottam,
dideregve, ide.

S: a fikusznak titokban
ága nőtt, levele,

a telt vázát föllökte,
kihajtva bajt kevert –
a víz rádőlt egy könyvre,
most megszíva hevert.

Íme, veszett ügyünk, hisz
itt állok, s érzem át:
a dolgok nélkülünk is
csak történnek tovább!

Magány

Kedves, játékos nemzetség ez,
– szinte hangunk, srófos eszünk –,
látszik, egy idő múlva képes
volna boldogulni velünk.

A delfinek. Milyen reménység
az első pillanat után!
Kevés volt, úgy látszik, a kétség,
hogy ki-ki itt külön magány,

lám, az egész emberiség is –
elég e furcsa alkalom,
hogy ne rejtse döbbenetét, hisz
magányban élt e csillagon.

Kalász Márton fordításai

A kultúra legyen eredeti

1. A bolgár népdal, amely lelkületének minden oldalát ábrázolja. És az újabb időkben: a „Feljegyzések a bolgár felkelésről” Zahari Sztobjanovtól.
2. Az első helyre a zenét tenném, Joan Kukuzelt, a templomi éneklés megteremtőjét. Operaénekeseket, Borisz Hrisztovot és Nikolaj Gjaurovot, Rajna Kabaivanszkát. A középkorban a bogumilizmust, amely egészen Franciaországig eljutott. Végéhez közeledő századunkban Petar Danov ideológiai áramlatát, a danovizmust.
3. Oscar Wilde mondta, hogy a jövőt megjósolni olyan, mintha egy olyan bank csekkjét töltenéd ki, amelyben nincs is befektetésed. Minden kívánságom óhatatlanul is konzervatív álláspontból indulna ki. A fejlődés eddigi menete azt mutatja, hogy legjobb, ha egy kultúra egyedi, mert csak így, jellegét megőrizve járulhat hozzá a világ kultúrájához.

Juhász Anna fordítása

Akkortájt a földgömb másik oldalán tartózkodtam. Elvégeztem már munkámat, és szerettem volna minél többet látni ebből az idegen világból. Ezért döntöttem úgy, hogy mindenáron megfürdöm a Csendes-óceánban. Megtakarított pénzem felét könnyelműen odaadtam a repülőjegyért, és alig néhány óra múlva már abban a városban sétáltam, amelyet joggal neveznek az óceán gyöngyének és királynőjének.

Valóban csodálatos város! Mégis az a három nap, amelyet ott töltöttem, aligha élne emlékezetemben olyan tisztán és felejthetetlenül, ha a múzeumok és a nevezetességek látogatásától rogyadozó lábam nem visz el véletlenül az egyetem

aulájába. A csendes-óceáni ichthyologusok nemzetközi kongresszusa ülésezett éppen, és újságíró-igazolványom helyet biztosított számomra a karzat egy sötét zugában. Még szunyókálhattam volna is ott észrevétlenül, de nem akartam aludni, csupán valahol kipihenni magam, anélkül, hogy az igénybe venné már ijesztően megcsappant pénzügyi tartalékaimat.

Átlapoztam a programot, amelyet a portás nyomott a kezembe, miután csodálkozva és némi tisztelettel bámult újságíró-igazolványomra – bizonyára én voltam az egyetlen újságíró a „vasfüggöny mögül” -, és figyelmesen előrehajoltam. A szónoki emelvényre lépő előadó nevét jól ismertem. Lehetőségem nyílt most, hogy szemtől szembe lássam és halljam a delfinkutatás legismertebb szakértőjét és úttörőjét, aki egyben a világ legnagyobb oceanáriumának igazgatója is.

Harminc évvel ezelőtt kezdte el tanulmányozni a delfineket, s egész vagyonát erre áldozta, anélkül, hogy bármi támogatást kapott volna. A város végén két kis medencét készíttetett, saját költségére, abban tartotta neveltjeit, és az évek során egyedüli bevételét betanított delfinek mutatványai hozták. Nagy nehezen sikerült csupán néhány intézet figyelmét felkeltenie e különös lények iránt, akik a tenger lakói közül egyedül vonzódnak az emberekhez. A professzor kutatása három irányban folyt: a delfinek agyának vizsgálata az összehasonlító anatómia, biokémia, biofizika és neurofiziológia módszereivel, a delfinek nyelvének tanulmányozása és a delfinek tanítása az emberi beszédre.

A professzor közölte, hogy nem kívánja a tisztelt hallgatóságot olyasmivel untatni, ami már közismert, és csupán a kutatások legújabb eredményeit ismerteti. Mégis tett valamit, ami inkább illet

volna egykori, népszerűsítő tevékenységéhez, mint a tekintélyes tudóshoz, akinek számos tudományos munka fémjelezte már a nevét – legalábbis én így gondoltam. Szinte egy mutatványos mozdulatával adott jelt tanársegédjének, és bejelentette:

– Most pedig hallgassuk meg tengeri barátaink üdvözlését az ichthyologusok tisztelt kongresszusához!

A tanársegéd bekapcsolta a magnetofont, amely az elnökség asztalán hevert, és az egyetemi aulát megtöltötte a vízcsobogás, csattogás, sikoltás, perlekedés hangja. Majd elült a lárma, és helyette tisztán és egyértelműen csendült fel a

következő beszéd:

– Jóóó nnap-pott, bbar-ráttokk, emm-ber-rekk. Eg-géssz-szégg-gett, ssik-kerrtt kkiv-vánnunkk!... – és utána a hangok hosszú sora következett, mintha valaki egy érthetetlen nyelven vallana szerelmet.

Ha ezt a néhány szót egy beszédhibás ember mondta volna el, legfeljebb mulatságos jelenségnek tartjuk, de nem emberi hangot hallottunk, és az a néhány száz felsőbbrendű lény, aki megtöltötte a termet, döbbenetben hallgatott. Csupán az előadó mosolygott diadalmasan, és ünnepélyesen közölte:

– Morót, a delfint hallottuk. Fáradjanak el holnap az oceanáriumba, ahol még többet is hallhatnak tőle...

Ebben a pillanatban, amikor már-már kitört a tapsvihár, a földszinten valaki felordított:

– Szégyen! Ez nem más, mint meggyalázása azoknak a lényeknek, akik nálunk magasabb értelemmel bírnak! Gyilkos! Hagyja abba! Gyilkos! Gyilkos, gyilkos!...

Annyira kihajoltam a karzatról, hogy majdnem lezuhantam a földszintre, ahol hatalmas zűrzavar támadt. Megpillantottam a kopaszodó tudósok között a két teremőr kezében kapálózó férfit, aki csak tovább hadonászott, és a gyilkos jelzővel korbácsolta az előadót. Majd, mintha egyszer csak kimerült volna, lecsendesedett, és hagyta, hogy kivezessék.

Utánafordultam – egy igazi újságíró sem maradt volna hasonló körülmények között a helyén –, és még időben értem le az épület elé, hogy lássam a rendbontót, amint a teremőrök bizalmatlan pillantásától kísérvé lassan távolodik.

– Uram – állítottam meg. – Bocsánat uram... Már nem emlékszem, mit mondtam, hogy

megnyerjem bizalmát. De még ma is látom magam előtt az arcát. A pravoszláv ikonok szentjeinek hosszúkás, áttetsző, sárga színű arcához hasonlított, és izmai még most is rángatóztak az átélt izgalom hatása alatt. Felém fordította hatalmas, tiszta, zöld szemét – a Csendes-óceán ragyogott benne.

– Nem bízom az újságírókban – közölte egyszerűen. – Próbálkoztam velük is. Néhányan megértették az igazságot, de nem mertek írni róla, mivel féltek, hogy megsértik az emberiséget, vagy örülnék minősítik őket. Bátorság kellene hozzá. Nagyon nagy bátorságra van szükség az ilyen igazság kimondásához!

Óvatosan megmagyaráztam, hogy nem vagyok helybeli újságíró, hogy az igazság nekem mindennél fontosabb, és hogy együtt érzek ezekkel a tengeri lényekkel. Láttam, hogy igyekszik belém látni, gondolataim mögé hatolni tengerzöld szemével, és némi tétovázás után meg is szólalt:

– Nos, jól van! Ön most úgyis kifaggatja felőlem a professzort, és megtudja tőle, hogy bolond vagyok, és én nem haragszom önre, ha lemond szándékáról. Felkeresem ma este. Melyik szállodában lakik?

Zavarba jöttem, mivel kitalálta szándékomat, és hevesen bizonygattam, hogy nem törődöm mások véleményével, és feltétlenül várom.

A csodálatos város fényei már ragyogó szivárványszínekben égtek, amikor beállított. Kissé kihívóan és gúnyosan kérdezte:

– Nos, mit mondott a professzor?

Értelmetlen lett volna letagadnom a professorral folytatott beszélgetést.

– Nagyon sajnálja, hogy le kellett mondania az ön segítségéről, hiszen a legjobb munkatársa volt – feleltem tapintatosan, de mosolya ingerelt, ezért hozzátettem: – Azt is mondta, hogy önnek ez a rögeszméje, és zavarodottságában egy éjszaka kiengedte az összes delfint. De nem haragszik ezért önre, bár tetteivel évekre visszavetette a tudomány fejlődését...

– Amikor majd megérti, hogy a tudományának semmi értelme, nem csodálkozik azon, amit tettem. S mit határozott? Velem jön?

– Nincs semmi okom arra, hogy kételkedjem egy világhírű tudós szavában – mondtam kissé mérgesen.

– Ön akarta azt, hogy bizonyítékkal szolgáljak a professzor ellen – válaszolta lefegyverző szelídséggel. – Nem tolokodtam és nem kerestem az ön társaságát. S az, ami ma történt az aulában, nem tüntetés volt részemről, csupán... elvesztettem önuralmam, amikor ilyen kegyetlenkedés tanúja lettem... Egyszerűen... nem zavarom tovább!

– Várjon! – állítottam meg, szinte akaratom ellenére, mivel már régen, nem csupán a profes-

szorral folytatott beszélgetés következtében, kételkedtem eredeti szándékom józanságában. – Hová akar vezetni?

– A delfinekhez. Hogy meghallgassa a másik fél véleményét is.

– Hogy meghallgassam... mit?

– Ez az ember valóban nem beszámítható!

– Jöjjön, uram – kért csöndesen, mintha kerülne az unszolásnak még a látszatát is. – Biztosíthatom arról, hogy nem bánja meg!

Ha fanatikusan védte volna igazát, ha vádolta volna a professzort, bizonyára nem hallgatok rá, de szomorú szelídségének nem bírtam ellenállni.

– Menjünk taxival – javasolta ugyanolyan kérő hangon. – Most korán lenyugszik a hold, és kifogyunk az időből, mert az emberlakta vidéektől messzire kell mennünk.

Felindulásomban elfelejtkeztem arról, hogy nekem kell a taxit kifizetnem, és csupán a városon kívül kaptam észbe, amikor hirtelen felfigyeltem a taxióra könyörtelen ketyegésére. Szidtam magam, hogy bedőltem egy örülnék, és egyszer csak megdermedtem arra a gondolatra, hogy mi lesz, ha egyedül maradunk. Most szelíd, és semmi sem látszik rajta, de ha kétségbe vonom a rögeszméjét, akkor? Szent egek, minek kellett nekem elmebeteggel kezdenem?

Időnként remegő tekintetet vettem a sötétben mellettem ülő férfira. Csupán ölében összekulcsolt fehér kezét láttam: mintha imádkozna.

– Miért hallgat? – kérdeztem elfúló hangon. – Beszéljen! Készítsen elő arra, amit látni fogok!

Talán aludt? Vagy valóban imádkozott? Talán révületbe esett? Kényszerítenem kellene, hogy beszéljen, mivel hallgatása és a taxaméter átkozott ketyegése megőrijtett.

– Komolyan azt állítja, hogy a professzor nem szereti a delfineket? Hiszen egész életét és minden vagyonát feláldozta értük! S milyen szenvedélyesen védi őket! Éveken át és mindenkivel szemben!...

– Bocsásson meg, uram – szakított félbe útítársam, mint aki felébredt. – Amikor barátaimat meglátogatom, fel kell készülnöm, meg kell szabadulnom mindentől, ami zavarólag hathat. Kérdezett valamit?

– Igen – feleltem óvatosan. – Azt kérdeztem, hogy ön hisz-e az Istenben, mert én ateista vagyok.

– Sem Istenben, sem ördögiben nem hiszek! – felelte. – De ön mást kérdezett. Valamit a delfinek iránti szeretetről. Látja... – Úgy tűnt nekem, hogy újra kissé ironikusan mosolyog, de a kocsiban elég sötét volt, és nem láttam jól az arcát. Az autó műszertáblájának foszforeszkáló fénye csupán arcélét világította meg. – Én például nem ismerem önt, de tételezzük fel, hogy szeretem, és hogy

megismerjem, mindenekelőtt felvágom a hasát, mert meg akarom állapítani, milyen belülről, majd feltárom a koponyáját, és különféle elektródákat vezetek bele; ezután elektromos árammal ingerlem, tűkkel szurkálom, és ezenfelül bottal a kezemben kényszerítem, hogy tanulja meg a Marslakók nyelvét, ha van egyáltalán, vajon mit szólna az ilyen szeretethez? Különösen akkor, ha a kölcsönös megismerésnek már egyszerűbb módja is létezik: a kérdés és a felelet.

Meg kellett szólalnom, ezért kihívóan odavetettem:

– Igen ám, de a delfinek, sajnos, nem tudnak beszélni!

– Tudnak! – ellenkezett hevesen, és felém hajolt. – Tudnak! S megértjük őket!

– Hogyan? – rebegtem, s összeszorult a torcom.

Meg sem hallotta szavaimat, mert már hátradőlt az ülésen, és tovább folytatta a magyarázatot:

– Tudja, mikor nyilvánítottak bolondnak? Amikor megtanultam a delfinekkal beszélni. Úgy, mint sokan mások előttem, főleg halászok, azok az öregek, akiknek a tenger az élete, és nem csupán halgyár... Az akkor volt, amikor erőszakkal vittem el őket egyenként vissza a tengerbe.

– Erőszakkal?

– Igen, mert a delfinek olyan jók, és olyan önfeláldozóan szeretnek bennünket, hogy nem akarták elhagyni az oceanáriumot. Egyesek közülük vissza is tértek, miután egy ideig társaik között éltek. A part körül úszkáltak, amíg a professzor emberei észre nem vették őket. Maguk bújtak be a hálókba.

– Tehát jól érezték magukat a professzornál – jegyeztem meg, vigyázva, nehogy gúnyolódásnak vegye szavaimat.

– Ugyan! De mondtam már, hogy képesek elviselni minden szenvedést, csak hogy megértsük jóakarukat, és megismerjük őket. Mivel ők már ismernek bennünket.

– Valóban? – kérdeztem, érdeklődést mutatva. – És hogy tanulta meg a nyelvüket?

– Az imént pontatlanul fejeztem ki magam – válaszolta élénken. – Nem tanultam meg, hanem egyszer csak rádöbbsentem, hogy beszélgetek velük. Egy meleg holdfényes éjszaka történt; az ilyen éjszekén kerüli az embert az álom. Elkeseredett voltam a sok ezer sikertelen kísérlet miatt. Semmit sem értettem abból a mintegy ötven hangból, amit neveltjeink hallattak, és amit fáradhatatlanul vettem fel a magnetofon szalagjára. Kimentem egyet sétálni, már majdnem összerogytam a fáradtságtól a meleg nyári éjszakában. Leültem az egyik medence szélére, és felsóhajtottam: – „Kedveseim, szépségeim, mondjátok meg, milyen nyelven beszéltek, mit mondtok nekünk, mi-

lyen gondolatokat közöltök? Hát annyira ostobák vagyunk, hogy tíz év óta hiába akarjuk megfejteni ötven kis szó értelmét?” – A víz felszíne egészen sima volt, mivel a szél sem fújt, és a két delfinpár – a medence lakói – bizonyára aludt valahol a mélyben, mert mellettünk megtanultak éjszaka aludni. Hiszen nappal nem hagytunk békét nekik. Néztam a vizet, s egyszer csak a lábamnál előbukkant a víz alól Niki orra. Megismertem, mert az éjszaka elég világos volt. – „Felébresztettelek, Niki? Bocsáss meg, fiacskám, nem zavarlak tovább!” – S ekkor hirtelen beszélni kezdett: – „A bánatod ébresztett fel, barátom.” – Nem hittem a fülemnek, de mintha nem is a fülemmel hallottam volna őt. Megismételtem kérdésemet kissé hangosabban, és újra elhangzott a válasza, de ezúttal más szórendben: – „Barátom, a bánatod ébresztett fel.” – Ekkor rádöbbsentem, hogy belsőmmel hallok válaszát, nem a fülemmel fogom fel a hangokat, de azért azok nem kevésbé világosak és tiszták. Elnémultam, de agyamban egy egészen természetes gondolat villant fel: hát lehetséges ez, de hogyan lenne az, bizonyára tévedek, hallucinálok; az agyadra ment a munka, öregem, menj és végy be valami altatót. S közben valaki állhatatosan beszélt: – „Miért szenvedsz, barátom? Nem szabadna szenvedned! Én vagyok az, akit Nikinek hívtok. A név eleinte ostobának hangzott, de később megszoktam, mivel megértettem, hogy jóindulatból neveztek így. meg vagy rémülve, de nem kellene félned, barátom, már régen készülök arra, hogy mindezt elmondjam neked, de gondolataid egyre elkerültek, és csupán most hallottál meg engem. Ugye hallasz?”

– „Hallak, Niki” – feleltem, de el tudja-e képzelni, uram, hogy milyen érzésekkel feleltem? De Niki folytatta a beszédet: – „Ne engedd, hogy gondolataid elkerüljenek, mert akkor nem beszélgethetünk. Pedig oly sok mindent el kell mondanunk egymásnak, ugye? Magad is tudod, mily sok a mondanivalónk...” – S egész éjjel beszélgettünk Nikivel. Mindent elmondott, amit csak tudott magáról és a delfinekről, és én viszont elmondtam neki mindazt, amit magamról és az emberekről tudtam. Kiderült, hogy bár tíz év óta foglalkozom velük, semmit sem tudtam a delfinekről, Niki viszont jól ismerte az embereket, és olyasmis is tudott rólunk, amit én nem tudtam, se amiről másnap, szavain töprengve, magam is meggyőződtem.

– A következő éjszaka, uram, újra beszélgettem Nikivel, és megkérdeztem tőle, vajon nem beszélhetnék-e a többi delfinnel is. Azt mondta, hogy az óceán minden delfinével beszélhetek, mert ők így beszélnek egymással, és nem azzal az ötven hanggal, amely csupán egy ősi közlési mód maradványa, és amely ösztönös és gyermeki felkiál-

tásokból áll. Minden művelt delfin igyekszik használatukat elkerülni, mivel durván hangzanak, de a medencékben szándékosan használják, azt remélve, hogy az emberek talán az ötven hang segítségével végre kapcsolatot tudnak teremteni velük. Akkor a többi medencét is felkerestem, és a harmadik és negyedik éjszakán minden egyes delfinnel külön beszéltem. Az ötödik éjszakán már nem bírtam magam türtőztetni – iszonyodtam mindattól, amit hallottam, és kivitem a delfineket a tengerbe. Egy pillanatra sem hagyhattam őket tovább a medencékben, és nem nézhettem, hogy a professzor gyötri, kínozza őket, és ők pedig igyeksenek magukat alávetni kegyetlen kutató módszereinek. Így kezdődött, uram, és ha jóindulatot és következetességet tanúsít, maga is meggyőződhet minderről.

„Ismerős tünet! – gondoltam. – Tudathasadás, szkizofrénia.”

Ez a megállapítás azonban nem múlászította el félelmemet. Dermedten kerestem a menekülés útját, de ekkor újra megszólalt kísérőm, s hallottam, hogy csöndesen nevet:

– Tudja-e uram, hogy az emberek is beszélgethetnek így egymással? Csak akarniuk kell, és egy keveset gyakorolniuk. Akarja, hogy elismételjem, mit mondott magában az előbb? „Ismerős tünet! Tudathasadás, szkizofrénia.” – Majd újra csöndesen nevetett, de gyorsan bocsánatot kért: – Ne nehezteljen a nevetésemért, kérem! Egyébként, úgy látom, meg akarja állítani a kocsit. Álljunk meg, hiszen már közel vagyunk. És ez az átkozott taxaméter, ki tudja, hogy már mennyit mutat – mondta ki hangosan az én gondolatomat -, és ön ideges, mivel kevés a pénze. Rendkívül bánt, hogy nem fizethetem ki én, higgye el, kérem! De ha az embert, ha ugyan igazságtalanul is, az örültekházába zárják, nem kap munkát. Engem most a delfinek tartanak el...

Nem emlékszem, hogy feleltem-e egyáltalában, de mit válaszolhat az ember, ha egyszer csak kimondják a gondolatait!

Útitársam szólt a sofőrnek, hogy álljon meg. Udvariasan kinyitotta előttem az ajtót, és hozzám hajolva a fülembe súgta:

– Nagyon kérem, nyugodjék meg, mert különben ez a kirándulás eredménytelen lesz!

Szinte félálomban kifizettem a menetdíjat, majd körülnéztem: az országút közepén álltunk, a csillagos és holdfényes éjszakában, a hold sugarai utat vágtak a tenger felszínén, az út tőlünk indult el, és a holdig vezetett, a látóhatáron túlra, vagy talán egészen a napig vagy a világmindenség közepéig. S valaki ezen az úton akart magával vinni, miközben szelíden és meggyőzően beszélt hozzám:

– Jó, hogy elküldtük a taxit. Szörnyen drága!

Majd gyalog megyünk vissza, az éjszaka csöndes, és csodálatos sétát tehetünk. Ön jó ember, ezért bízom meg önben. Tudja, a delfinektől tanultam meg, hogy az emberekbe lássak, és ritkán tévedek, mert megtanultam azt is, hogy halljam, amit gondolnak...

Közben már letértünk az országútról, és én a tengerparti kövekben botladoztam. Kísérőm karon fogott, és bizonyára ezért nem estem el egyszer sem, bár egyáltalán semmit sem láttam: elvakított a holdfény, és a dagály hatalmas, dübörgő hullámverése megsüketített.

– Üljön le ide! – szólalt meg vezetőm, és én leültem, mint akit hipnotizáltak.

Előttem zúgott és csapkodott a Csendes-óceán. De már nem az a tenger volt, amely után gyermekkoromban vágyódtam, s nem az, amiben előző nap fürödtem. Időtlen és végtelen élő tömeg volt, amely vonaglott a hold sugarának éles kése alatt. Elbűvölt ezernyi ezüstszemével, és ezernyi lény hangjával hívott, s mindez apokaliptikus vággyá olvadt össze szívemben, amelyet nem bírtam leküzdeni, és én engedtem hívásának, érezve, hogy visszatérek valahová, ahonnan sok-sok évvel ezelőtt valaki erőszakkal elszakított. „Jö-ö-vök! – kiáltott valami bennem. – Jö-ö-vök! Jö-ö-vök!” – és a tenger hívására reszkettem az örömtől, tudtam, hogy várnak, hogy hallják szavam a sugaras út végén, a holdon vagy a napon, és még talán a világmindenség közepében is.

– Hall engem? Térjen magához, uram, és figyeljen rám!

Vezetőm hajolt fölém, és megrázta vállamat.

– Mi történt? – kérdeztem. – Megérkeztünk?

– Igen – felelte, és én rádöbbsentem, hogy egy más megérkezésről kérdeztem őt, mert hiszen már régen a sziklán ültem, a hideg és kemény kővön.

– Most majd hívom őket – szólt vezetőm. – De ne tegyen semmit, ami megbánthatná barátainkat! Üljön mozdulatlanul, és figyeljen. Hallgasson engem, és hallgassa önmagát. Majd azután megérlelheti a hallottakat, most az a legfontosabb, hogy higgyen! – Szokatlanul hangosan és magával ragadóan beszélt, talán csak azért, hogy túlordítsa a hullámverést. – Hinnie kell, hallja? Hinnie kell annak, amit önmagában hall. Nincs benne semmi misztikum, semmi önáltatás, csak olyan az, mintha önmagával beszélne. Ha kérdezni akar tőlük valamit, akkor kérdezze meg önmagát, ha mondani akar nekik valamit, mondja magában. Nem mintha ez könnyű lenne. Teljesen őszintének kell lennie, mint amilyen az ember ritkán lehet, még önmagával szemben is. Mert a legnehezebb számunkra, emberek számára, hogy megszabaduljunk a színleléstől és az önáltatástól, attól, hogy önmagunknak hízelegjünk, és főleg azoktól

a mítoszoktól, amelyekkel a társadalom megtöltötte az agyunkat. Most önnek meg kell szabadulnia tőlük, legalább néhány percre. És ha ez sikerül, beszélni fog a delfinekkal... Mert ez talán a világmindenség nyelve vagy legalábbis a világmindenség élőlényének nyelve, a világ gondolkodó lényének beszéde. Mi szintén ismerjük, minden ember a sejtjeiben hordja, de mivel nem értjük meg, csak ritkán szólal meg bennünk. Ezért kell most önnek egyszerűen hinnie a létezésében. Higgyen!

Az utolsó szót tagoltan ejtette, és minden szótag visszhangzott bennem, mint a hullámok zaja a lábam alatti sziklákon. A tenger dübörögve zúgott, csapkodta a sziklákat, és testem minden sejtje reszketett és zúgott a tenger dübörgésével együtt. Ezután éjszakai vezetőm eltávolodott tőlem, és a part legszélére állt, arccal az időtlen, végtelen víztömeggel, a vonagló és beszélő, apokaliptikus, élő árral szemben. S láttam, hogy vezetőm már nem ember és nem őrült, hanem része ennek az élő tömegnek – maga is egy ágaskodó, sötét hullám, egy izomköteg vagy sejt, amely ugyanazt kiáltja, őt is eltölti az egyesülés csodálatos vágya, amely a holdfénytől sebzett óceán mélyéből áradt. Ütem és hallgattam őt, s nem tudtam már, hogy a kiáltás belőle tör-e fel, vagy megtölt mindent körülöttem: a fekete égboltot fejem fölött, a sötét sziklákat és az óceán kettészelt, sötét tömegét.

– Vártalak – hallatszott a kiáltás. – De elkéstél.
– Bocsáss meg! – hangzott a válasz. – Nem vagyok egyedül.

– Láttam. Kivel jöttél?
– Egy emberrel, aki szintén szeret titeket.
– Nem szeret. Félt.
– Igen, még félt, de jó ember. Hol vannak a többiek?

– Majd jönnek. Halat hoznak neked.

Ugyanolyan dermedten figyeltem mozdulatlan alakját. A tenger fölé hajolt, hallottam a két hangot, amelyek teljesen egyformák voltak, de mégis különböztek egymástól. Ezután vezetőm hirtelen hátrafordult, megrázkódtam, és a hang elhallgatott bennem.

– Az első megérkezett – szólt a vezetőm.
– Tudom – feleltem. – Hallottam beszélgetésüket.

– Valóban? Ez csodálatos! És látta őt? Ott van! Előrehajoltam, anélkül, hogy felálltam volna helyemről – hatalmas, fényes-fekete test libegett az öböl csöndes hullámain, és a fodrozódó hullámok hátán közeledett felém. Úgy látszott, hogy találkozik tekintetünk – szeme ezüstösen ragyogott –, de ebben nem voltam biztos.

– Mondja meg neki – szóltam –, hogy nem félek tőlük, és igazán tisztелеm őket!

– Jól van – felelte vezetőm tétovázva, és én megerősítettem hallásomat, szinte fájt a feszült figyelés.

– Hallotta a választ? – kérdezte a vezetőm kisvártatva.

– Nem.

– Mert nem ugyanezt mondta önmagának. Híszem figyelmeztettem, hogy legyen őszinte!

– Mit felelt?

– Hogy ön még mindig félt. Hogy retteg az óceántól, tőlem, mindentől, amit ők hoznak, és attól is, ami önben él és szeretne önből kitörni, hogy egyesüljön az ő lelkükkel.

Erősen összeszorítottam a szemem, és a sötétség robbanva áradt belém, majd egyszer csak váratlan, halálos csönd támadt. Nem volt csupán csönd – egyidejűleg volt csönd, és sötétség, és tér is, amely megnőtt és kitágult, és bennem alakult át oszthatatlan végtelenséggé, amely bizonyára csak csillagrendszerek között létezik. És ez a galaktikák között szárnyaló hang így szólt hozzám:

– Valóban félek?

– Igen, félsz – felelt egy más hang, amely anyyira megkülönböztethetetlen volt az enyémtől, mint a csönd a sötétségtől és a végtelen tértől. – Rettegsz, mert nem ismered ezeket az erőket, mert sohasem akartad őket önmagadban vagy magadon kívül felismerni.

– Bizonyára nem voltam képes rá – feleltem.

– Nem. Mindig felismerhetted volna őket, de mások, akik hozzád hasonlóan nem merték sajátjuknak tekinteni, már kezdetben embertelennek nevezték, és azután, amikor ezek az erők elszányultak bennük, végleg megtagadták, és te elhitetted, hogy nem is léteznek, de most érzed magadban jelenlétüket, és félsz.

– Már mintha nem félnék – mondtam, és továbbra is összeszorítottam a szememet, hogy magamba zárjam a sötétet, a csöndet és a végtelen teret.

– Igen, már kevésbé félsz. És megbarátkozhatunk egymással. Megszűnsz ember lenni a szó emberi értelmében, és én már nem vagyok többé állat – és így megértjük egymást.

– De hát mik vagyunk akkor? – kérdeztem a várakozástól remegve.

– Nem tudom – felelte, és bár nem nyitottam ki a szememet, láttam, hogy vidáman dobja fel magát a vízből.

– Azt hittem, hogy tudod, mivel okosabbnak tartjátok magatokat nálunk.

– Egyelőre csupán azt tudjuk, hogy mi nem vagyunk, és mivé nem szabad válnunk. Ti még, sajnos, nem jutottatok el ideig.

– Ha barátok vagyunk, nem szabad egymást bántanunk, ugye? – mondtam duzzogva.

– Ez nem bántás. Csak elmondom neked a mi igazságainkat, és te elmondod a tiéiteket, ahogyan barátok beszélnek.

Szerettem volna valami igazságra gondolni, amit közöljek veled, de semmi sem jutott eszembe. Mintha minden igazságunk elmerült volna sötétségben, a csöndben, a végtelen térben. Így inkább kérdeztem:

– Miért szerettek bennünket?

– Talán te nem szereted a fiatalabb testvért, amikor útját veszti?

– Ez is egy igazságtok?

– Igen – és újra továbbszökött a hullámok táján.

– Kétszer kettő négy – mondtam hirtelen.

– Ez mi?

– Ez egyik igazságunk.

– Nem értem meg – rebegte szégyenkezve.

– Köszöntlek, barátom! Én értem. Így számoltok, ugye? Ez a legnagyobb tévedésetek!

– Köszöntlek! – feleltem. – Miért lenne tévedés? Mostanáig egy delfinnel beszélgettem, most jöttél ide te is. Egy delfin meg egy delfin az két delfin.

– Nem, nincs igazad. Csak egy delfin van, és... delfinek vannak. Ez mindenben így van.

– Ohó! – kiáltottam fel diadalmasan. – Számotokra csupán az egy és a tömeg létezik. de hiszen ez a legprimitívebb felfogást bizonyítja. Bocsássatok meg, de ez... ez még állati fokot mutat. Még Ausztrália vademberei is tudnak ötig számolni!

A két delfin vidám bukfencet vetett, és hallottam nevetésüket, amely egyáltalában nem volt bántó. Majd az újonnan jött megkérdezte:

– Meg tudod-e számolni az óceán hullámain? Megszámolhatod-e a világmindenség dolgait, hogy megmérjed végtelenségét? A számolás a test mozgásához szükséges, de akadályozza azt, hogy a lélek a végtelenbe szárnyaljon. De ti megszoktatok, hogy mindent megszámloltok, és legjobban az gyötör benneteket, amit leggyakrabban számloltok. Bár atavizmusból az egyet szeretitek. Egy napot, és a világmindenség sok napjától féltetek. Szenvedtek, ha elveszítetek egy embert, de közönyösen viselitek el a tömeg pusztulását...

Ellenkezni akartam, de hirtelen rádöbbsentem, hogy igazuk van. nem tudom, hogyan történt mindez, de az volt az érzésem, a csillagrendszer között lebegve... (Most már nem zártam szemhéjam mögé a végtelenséget, hanem úsztam benne testetlen könnyedséggel, és egy delfinnel beszélgettem, majd egy másikkal és egy emberrel is, akinek nevét sem tudtam, de akit mégis szerettem)... a csöndben, sötétségben és végtelen térben úszva, hogy ez az igazság.

– Jobban ismerik a kozmoszt nálunk – magyarázta vezetőm. – Lehet, hogy azért, mert a tenger-

ben élnek, és az a világmindenségről hívebb elképzelést ad. Elegendő meleget és élelmet biztosít testüknek is, így lelkük szabad.

– Azt mondják, hogy valamikor közeli rokonok voltunk – szólalt meg szomorúan az első delfin. – De minél gyakorlottabbak és ügyesebbek lettek végtagjaitok, annál lomhább és primitívebb lett a lelketek. Nem elégedtek meg azzal, hogy egymást gyilkoljátok. Legalább ez elégítene ki benneteket, mint ahogyan némely vadállat legnagyobb gyönyörűsége az, ha felfalhatja fiait. El tudod-e képzelni, milyen elszomorító látvány volt számunkra a ti úszó és repülő házaitoknak pusztítása: egymást ölték meg és süllyesztették el a tengerben, és a holttestekből a halak táplálkoztak. Valamikor legalább ellenünk nem vezettetek háborút, elismertétek, hogy mi az ember barátai vagyunk, de most már bennünket is megöltök. Miért? Mit vétettünk ellenetek? Hiszen húsunk nem ízlik nektek!

– Ezt is a számolás okozza – szólt közbe a másik delfin. – Megszámolják, hány lényt győztek le, megállapítják, hogy nem elegendő, és új áldozatokat keresnek. Ezt nevezik telhetetlenségnek... – mondta ki egy más igazságunkat, és én felkiáltottam:

– Ez a lélek elválaszthatatlan tulajdonsága!

– A lélek tulajdonsága, amikor az a test rabja. Bennünket is kényszerít a természet, hogy kissé rabjai legyünk az anyagnak, de megtanultuk, hogyan szabadíthatjuk fel lelkünket.

– De mi nem szökelhetünk gondtalanul a hullámokon! – ellenkeztem oktató hangjától ingerelve.

– Csupán testünket látod, a testnek pedig nincs szüksége többre, mint az élelemre, az utódok biztosítására és arra, hogy játsszon a hullámokkal.

– Régen az emberek is ezt állították magukról – mondtam, és újra erőlködtem azon, hogy eszembe jusson valamiféle igazság, amivel megcáfolhatnám szavait.

– Az emberi agyban ugyanazok az igazságok lakoznak, mint a delfinek agyában, bár a delfinek agya sokkal nagyobb. Ti azonban soha nem tudjátok, mit higgyetek közülük. Mert behódoltatok a számoknak, és a számok a pusztítást jelentik. valószínű tragédiátok oka a szárazföld. Tudod, ugye, hogy más égitesteken is találtunk hasonló lényeket. A föld parányi kemény kérgecskéjén állva az emberek a mindenséget maguk körül csapdának tartják, amelynek falait szét kell törniök, hogy kijussanak a végtelen térbe. Ezért is keresik az igazságot késsel és kalapáccsal – szétzúzzák az igazságokat, és azután már nem értik meg, hogy a részecskék nem helyettesíthetik az egészet, és már nem is az igazság részei, hogy a

szám az halál, az igazságot pedig csak örök mozgásában ismerhetik meg.

– Ugyan hagyd már ezt a vitát! – szólt közbe a másik delfin. – Nem unta még meg, barátom, hogy ezen a szilárd, ostoba lapon álljon? – fordult hozzám. – Jöjjön velünk, nézze, milyen szép az éjszaka!

– Azt hiszem, veszélyes lenne, hogy mindjárt először elmenjen veletek – szólalt meg vezetőm. – Nem hinném! – kiáltottam még hangosabban, és kinyitottam a szememet, hogy lássam az éjszákát.

Az óceán ordítva zúdult be galaktikáim közé, elnyelte őket, és én újra megsüketültem a zúgástól, és elvakított a holdhoz vezető sugaras út ragyogása.

– Higgyen – szólt az ember, a sziklán állva, a csillagok ragyogásában.

Ott állt a szikla szélén; az időtlen és végtelen élő tömeg lábához nyomult, és ott terült el szelíden és derűsen.

– Most már mindenben hisz – mondta, és a vízhez lépett. Azután előrehajolt és leült.

Térdre emelkedtem, és megpillantottam alatta a két delfin fényes-fekete testét.

– Mindjárt visszajövök – mondta.

Lehunytam a szemem, és ökölbe szorítottam a kezem, de továbbra is csak a térdem alatt levő kő hidegségét és keménységét éreztem. Újra körülnéztem. Vezetőm nyugodt büszkeséggel ült, integetett, és úgy hajtott tova a víz felett, mint Poszeidón, a holdhoz vagy a naphoz vagy talán a világmindenség közepébe vezető fehér, sugaras úton. Az ezüstös úton, amely összekötötte a tenger két sötét oldalát.

– Nem hi-szeem! – ordítottam fel, és elrohanam az ellenkező irányba, a rétet, a sötétség felé. – Nem hiszeem!

Szaladtam és ordítottam, míg ki nem értem az országútra, amely kemény volt és kérges, mint a szikla. S egy másik ragyogás irányába vezetett: az eget felgyújtó neonfényekhez, amelyek ott ragyogtak a város fölött...

Másnap, amikor felébredtem, és azt kérdeztem magamtól, miért ólomnehezek a tagjaim, s miféle álmokat láttam – szobámba a kedves szobaleány lépett be, aki már érkezésemtől sokat ígérő mosollyal fogadott. Arra gondoltam azonban, hogy a szobaleány nem osztja ingyen kegye-

it a szálloda vendégei között, és ezért túlzott komorsággal hárítottam el közeledését.

– Ezt a levelet korán reggel hagyta itt egy úr az ön számára – csicseregte kedvesen és vidáman. – De maga csak alszik és alszik.

– Mi, turisták, mindig kimerültek vagyunk – mormoltam.

– Igen, maguk turisták, valóban mindig kimerültek – nevette el magát a leány.

Már-már egy gorombaságot vágtam a fejéhez, de megpillantottam a levelet a kezében, és nyugtalanul kértem:

– Adja ide a levelet!

Remegő kézzel téptem fel a borítékot. Láttam rajta a szálloda nevét és címét. Nem tudtam, ki írhat nekem ebben az idegen városban, ki tudja, hogy itt lakom, ebben a szállóban? Majd amikor elolvastam, bizonyára döbbenten, csodálkozva álltam, s talán elszörnyedve nézhettem a levélre, mivel a szobaleány megkérdezte:

– Mi történt? Rossz hírt kapott?

Nem volt erőm válaszolni, csak intettem, hogy hagyjon magamra, és emlékszem, hogy aggódó tekintettel, tétovázva hagyott magamra, mintha veszélytől féltene. Elolvastam megint a levelet:

Kedves barátom, miért nem várt meg, nagyon aggódtam önért. Most azonban, miután megtudtam, hogy nyugodtan alszik, fellelegeztem. Csak nem értett félre? Csak egy kis bizonyítékot akartam önnek szolgáltatni arra, amit már maga is elhitt. Pihenjen jól, és holnap este újra eljövök, hogy együtt látogassuk meg közös barátainkat. Mivel még anynyi mindent szeretnének önnek elmondani. Baráti üdvözléssel...

Felugrottam az ágyról, mint aki esztét veszítette. Az ördögbe is, vajon nem csak álmodtam mindezt? Néhány percig kábultan álltam, majd felkaptam a szék karfájáról nadrágomat, és elővettem belőle pénztárcámat. Már csak néhány bankjegy húzódtott meg a mélyén, ami aligha fedezi a szállodaköltséget. Azonnal el kell utaznom! S még a feleségemnek sem vettem semmi ajándékot! Azonnal indulnom kell, amíg újra el nem fog ez az örültség! Újból megszámloltam a pénzemet. Megint megszámloltam. És csak számloltam, számloltam és szitkozódtam:

– Te ostoba! Naiv fajankó! Ebből az esztelen történetből még annyi hasznod sem lesz, amennyibe a taxi került!

Karig Sára fordítása

Rózsaj, aludtjej és racsenica

1. A bolgár népdalok.
2. A rózsajjal, az aludtjej és a racsenicával (bolgár ritmusú gyors néptánc – *a ford. megjegy.*)
3. A parvenúk likvidálásával és a monarchia hatalomra juttatásával.

Juhász Anna fordítása

A könyvek kevesekhez szólnak

1. Alakíthatják-e a könyvek a bolgár vagy egyáltalán bármelyik népet? Minden időben és társadalomban nagyon kisszámú az olvasók-írók rétege. Csak a diktatúrákban erősek, némi „formáló” szerephez jutnak, ha az állam támogatja eszméiket. De mindenkire hatnak-e? Másokról magunkból kiindulva alkotunk véleményt, de a mások nem mi vagyunk. Megfigyeléseim azt mutatják, hogy a tapasztalat, a munka, maga az élet, az emberek, a vallás sokkal jelentősebb „formáló” szerepet töltenek be, mint a könyvek. A könyvek kevesekhez szólnak.

Nem helyesebb-e úgy vélekedni, hogy az erkölcsi elveket Isten ültette az emberbe, aki azért hordja őket magában, mert Isten mindeniben jelen van. Akkor az irodalom is isteni örökség, az isteni megnyilvánulás egyik formája a kereskedelmi, a gazdasági, orvosi, technikai stb. képesség mellett. Milliók váltak bolgárrá könyvek nélkül is.

Ahogy minden portré mélyéről a művész alakja tekint ránk, úgy a nép alakjában is alkotója alakja rejlik. Avagy: ahány tehetséges bolgár mű (könyv) – annyiféle a bolgár nép alakja. Az eljövendők nevében.

2. Aki később indul, nem érkezik meg előbb. Senki sem születhet önmagából. Mi a hatások csomópontja vagyunk; ha minket gazdagítanak – gazdagítunk mi is. Ha valamivel gazdagítottuk az európai kultúrát, az a folklórunk: a zene, a tánc, a hang, a ritmus. Vagyis meglehetősen primitív, pogány, ősi szinten, a művészetek kezdeteivel.

Tudom, hogy minden nép, különösen a kisebbek, szereti magát hatalmasnak érezni: szakralizálják, mitologizálják az egyszerű és elengedhetetlen dolgokat, hogy kisebbségüket kompenzálják. Épp ezért szeretnék józan maradni.

Számomra Koprivstica építésze egyedi. Szerintem Jovkov és Debeljanov a legegységesebb, legtehetségesebb és legihletettebb bolgár írók. És ha a próza lefordítható (a „Fehér fecske” «Pozsica» – és vajon csak ez-e?), a költészet nem az.

3. Nem tudom. Azt sem, meg kell-e őriznünk. Ez mintha tőlünk független folyamat lenne. A világ hol egyesül, hol szétválk. Babiloni tornyot épít, egységes stílust honosít meg, közös nyelvet és alapelvet – Isten pedig ránk szabadítja a soknyelvűséget, mindenki a ledőlt torony köveit bálványozza, míg rá nem un, és újból el nem kezdi keresni a többi kődarab birtokosait, hogy összeállítsák őket.

Míg le nem omlik újból.

A köztes időkben megőrződik – természetesen mindig egy kissé megváltozott formában – a jellegzetes-eltérő-nemzeti.

1999.10.17.

Juhász Anna fordítása

Pitypang

Földből bújtam elő, a földből,
mint a többi fű és virág.
Ha nincs is itt a szél, süvöltöm,
tudom, keres, jön s rámtalál...

Miért vagyok én ily tűnékeny -
rázza gömböm a félelem,
napot, mezőt faggat serényen:
– Ki szánt ilyen sorsot nekem?

S ki hagyott itt a rekkenetben
meredek ég és föld között,
hogyan a szelet várjam szünetlen,
ki majd e csöndből elkötor?

Egy pillanat és összeomlok
csöndem fullasztó magasán,
és meg sem érve minden dolgot,
a lelkem máris messzeszáll.

Ítélet

Végül nincs ítélet...
Sem isten, sem ördög nem ítél
fölöttem, csak utad ér véget,
és nem létezel soha többé.

Túnt csalások, vétkek, bajok -
de értük jócskán megfizettél.
Hibáidat sorolhatod,
bocsánatos bűnök lettek rég.

Ha a legiszonyúbb tetted
jönne is el – oly késő most már.
Bűntudat hamvad el veled,
és félelem. – Föl nem támadnál.

Meglévén mindent mélyekig,
pilládat zárod majd magadra,
s levegőt véve – az utolsót -,
tisztán és könnyen törsz magasba.

Földnyelv

(Ivan Canevnek)

Ott, a kanyarban verdes a víz már –
és fröcsög, és locsog, omlik a part.
Ott, a kanyarban a fű csupa hínár,
leng a csalán meg nád, a бүrök csupa sarj.
Az iszalag közt másznak az árnyak.
Fű sokasul – buja, csípős, mérges.
Húvös van, húvös. Halak ugrálnak,
és siklók tekerednek a fák gyökeréhez.
Százlábúk szaladoznak – jéghidegek.
Pondrók, puffadt hernyók harmonikáznak.
Elmúlás szaga bánt, babazöld bizsereg.
És dühösen, feketén – dongók raja támad.
Föld és víz. Mindenféle tócsa, mocsár van.
Nyirkosság, ragacs itt meg amott,
de mindent kék ködlepel fed be homállyal -
mi születik itt, s mi a halott?
Síkos a törzs mind, éji sötét honol és víz.
Itt mindig iszonyú, s minden fekete.
Mély a sötétség, mély, huhog-é a kuvik,
és a hangja – sírás-e, ének-e?

Utassy József fordításai

Tehetségterképekből, úgynevezett geniográfiai mappákból a századforduló óta többet is készítettek angol, francia, német szerzők, arra keresvén választ, miként oszlik meg Európában, illetőleg az egész világon a különféle nemzetek tehetségállománya; hol született, születik több elsőrangú alkotó vagy művész. Ha az énekművészet nagyságairól állítanánk össze ilyen statisztikát, igen különös eredményre jutnánk: a bolgárok nálunk tízszer nagyobb lélekszámú népeket is megelőznek mind tehetségeik, mind világszínvonalú opera-előadásaik tekintetében.

Bulgária a szép énekek és a nagy előadói tehetségek példátlanul termékeny szülő-

földje. Az orosz operairodalom basszistaszerepeivel harminc év óta a bolgár énekművészek: Borisz Hrisztov, Nikola Gjaurov és Nikola Gjuzelev érik el a legnagyobb sikereket a világ leghíresebb színpadain.

Elena Nikolaj

A bolgár föld nemcsak világhírű basszistákat teremtet, hanem olyan szép hanggal megáldott, kiváló mezzoszopránokat is, mint Anna Todorova, Konsztanza Kirova, Ilka Popova, Tanja Cokova, Nadja Afean, Szijka Petrova, Lili Jordanova, Szonja Hamernik: valamennyiük közül kiemelkedik azonban gyönyörű hangjával és nagyszerű előadókészségével Elena Nikolaj. Az operaénekesek számottevő többsége évszázadok óta nagy erőfeszítések, sok évi tanulás és munka árán jut el pályája csúcscsúrára, a megérdemelt sikerig; igen kevesek vannak közöttük olyanok, akik szinte egyik napról a másikra jutnak el az ismeretlenségből a világhírig. Elena Nikolaj vitathatatlanul az utóbbiak közül való volt. Itáliában kezdte pályafutását, s rögtön az egyik legjelentősebb mezzoszoprában, Verdi Azucenájában mutatkozott be még 1934-ben óriási sikerrel a nápolyi San Carlóban, a világ egyik leghíresebb színpadán. Az olasz sajtó már akkor elragadtatással írt róla. Mint hangfajának kiválósága sohasem szerepelt kis szerepekben, és karrierje a leghíresebb olasz színpadokon folytatódott a legnagyobb drámai mezzoszopráknaként. Énekelte egyebek között Amnerist, Ebolet, Preziosillát, Adalgisát, Leonórát (Donizetti: A kegyencnő), Delilát, Carment, Orpheuszt, Márfát. Hangja az évszázad legszebb mezzoszopránjai közé tartozott: a délies színezetű, érett, mély asszonyhangok közé, de a magas hangtartományokban is

olyan értékekkel rendelkezett, hogy kifejezetten szopránszerepekkel is hódító biztonsággal megbirkózott: énekelte Fedorát, Santuzzát (Mario del Monaco partnereként az évszázad egyik legszebb *Paraszt becsület-felvételén*), Ortrudot, Brünhildát. Olyan világhírű pályatársakkal lépett színre, mint Gina Cigna, Aureliano Pertile, Tancredi Pasero, Aldo Protti, Francesco Merli,

Lauri-Volpi, Maria Callas, Carlo Tagliabue, s nem utolsósorban két kiváló honfitársával: Todor Mazarovval és Borisz Hrisztovval. Nemcsak Olaszországban, hanem spanyol, portugál, angol, francia, argentin, brazil operaházakban is fellépett. Művészetének csúcán sem feledkezett meg

hazájáról: gyakran látogatott el, lépett színpadra Bulgáriában. Telt, dús mezzoszopránját a jellegzetes olasz támasztechnikával használta. Végtelenül sok hangzási árnyalatra volt képes vele: bámulatos könnyedséggel énekelt leheletvékony piánót vagy döbbenetes erejű fortét. Alacsony tónusai különösen érces fénnel zengtek, közép- és magasregisztere tompább, bársonyosabb csillogású volt, szoprán magasságokban úgy csengett, mint a született szoprán. Felvételei a világ minden részén kaphatók; bolgár hanglemezén nagyszerű tanúbizonyságot tesz rendkívül sokoldalú művésztiről.

Alexandrina Milcseva-Nonova

Kitűnő énekesnő, napjaink legjobb mezzoszopránjai közé tartozik. A szerepértelmezésben megnyilvánuló emberi mélység, őszinteség és melegség, mint előadóművészt is a legnagyobbak közé emeli. Csodalatos összhangban egyesül benne a pompázatos hanganyag és az élénk kifejezőerő. Jellegzetesen nagy formátumú egyéniség. Áradó zenei kedély, éles hallás, tökéletesre csiszolt énektechnika, vele született intelligencia, szigorú és szakadatlan munkával fejlesztett műveltség jellemzi. Szerepei értelmezésében remeklésekre képes, a legkülönbébb zenei korszakok és stílusok hősnőit egyaránt meggyőzően alakítja, s nem csak a klasszikus repertoár nagy szerepeiben kiváló, hanem a preklasszikusokban is. A kortárs zeneszerzők műveit is rendkívüli zenei biztonsággal és érzékenységgel adja elő. Először a várnai operában adta jelét kivételes tehetségének és rátermettségének, majd 1966-ban a Toulouse-i énekverseny nagydíjának elnyerése után nemzetközi hangversenykörútra indult, s sikert sikerrel

halmozott. 1968-ban a szófiai operaház rendes tagja lett. Parvoleta Prokopova, a kiváló bolgár zenepedagógus ezt írja róla: „A mindennapi életben kedves, szerény ember, a színpadon különleges varázsával, büszke tartásával hódít. Engem is eltöltött a nemzeti büszkeség, amikor hangverseny vagy opera-előadás után többször is visszahívták a színpadra, s ismétlést követeltek. Emlékszem Verdi *Rekviem*-jének párizsi előadására. A francia sajtó és az igényes közönség, mely zsúfolásig megtöltötte a Champs-Elysees Színházat, viharos tetszéssel fogadta az előadást, és két bolgár szólista, Alexandrina Milcseva s a fiatal, de máris híres Anna Tomova-Szintova teljesítményét...”

Rajna Kabaivanszka

Nevét a szófiai közönség 1957-ben, a bolgár Állami Konzervatórium vizsgaelőadásán ismerte meg: a fiatal vizsgázó, Ilja Joszifov professzor tehetséges tanítványa az *Anyegin* és az *Álarcosbál* egy-egy áriáját énekelte az operaház színpadán. A hallgatóságot elbűvölte üde szépségű lírai és drámai szopránja. Közvetlenül ezután ösztöndíjas-ként Olaszországba küldték. Verceliben a Liceo Musicale növendéke lett. Énektudását Fumigalli professzor tökéletesítette. Ugyanitt lépett először operaszínpadra Puccini *A köpeny* című darabjában. Sikere akkora volt, hogy ünnepi előadó-körútra hívták meg. San Remo, Merano, Mantova és Bergamo közönsége előtt énekelt – világhírű művészek: Mario del Monaco, Guilietta Simionato s mások társaságában. 1959-ben első díjat és aranyérmet nyert a Reggio Emiliában megrendezett énekversenyen, majd az első bolgár művészként megnyerte a Vioti Nemzetközi Énekversenyt. 1960-ban felvették a milánói Scala Nemzetközi Énekiskolájába, s még ugyanebben az évben bemutatkozott a kortárs Malipiero *Éjszakai séta* című operájában, a Scala legendás színpadán. Ezt és következő szerepét (*Beatrice di Tenda* – Bellini) hatalmas lelkesedéssel fogadta a közönség. A milánói sajtó elragadtatással írt róla. „Meglepetés, új fölfedezés”, Gyönyörű és erővel teljes hang, meleg és muzikális kedély, ifjú művésznő, akiről még rengeteg hallunk majd” – áradozik művészetéről a La Notte. Fellépései ezután egymást érték, a közönség és a lapok lelkesedése sem csökkent. A művésznő rövidesen világhírű lett. A legnagyobb operaházak versengtek s versengenek érte: ma is mindig úton van a milánói Scala és a londoni Covent Garden, a New York-i Metropolitan, a Buenos Aires-i Colón és természetesen a Szófiai Nemzeti Operaház közt, s ízelítőt kapott már művészetéből Szentpétervár, Moszkva, Budapest, Philadelphia, San Francisco, Chicago és Nápoly közönsége.

Nikolaj Gjaurov

A bolgár énekművészet egyik legnagyobb büszkesége. Világszerte ünnepelt előadó, hangfelvételek (teljes operák, szólólemezek) tucatjai tanúsítják általános népszerűségét. Tökéletes és hibátlan énekes, az örök eminensek fajtájából. Ha a bolgár föld nem teremtetten volna meg Borisz Hrisztov még robosztusabb, még súlyosabb egyéniségét, alighanem Nikolaj Gjaurov volna Bulgária zenekultúrájának legnagyobb büszkesége és minden idők legkiválóbb basszistája. Az énekművészet azonban szerencsére nem futóverseny és nem súlynyomás, s hangok minőségét nem decibellel mérik. Vele született adottságaiból mindent, ami lehet, felszínre hoz, művészi biztonsággal élénk tár. Olyan nagy mesterek közé sorolhatjuk hangfajában, mint Saljapin, Jose Mar Dones, Didur, Székely Mihály, Koréh Endre, Ezio Pinza, Marcel Journet, Kipnis vagy Reisen. Valószínűleg százezrek, milliók számára ő a legnagyobb basszusénekes, az én – talán téves – ítéletem szerint azonban Borisz Hrisztov még nagyobb mélységeket bír föltárni művészetével, az ő hangjában és művészetében nemesebb érc van. Gjaurov 1929-ben született Velingradban. 1955-ben kiváló eredménnyel elvégezte a Moszkvai Állami Konzervatóriumot. Nem sokkal később elnyerte a Grand Prix-t a párizsi nemzetközi énekversenyen, s azóta az operabarátok érdeklődésének középpontjában áll. A közönség már a párizsi versenyen megérezte, hogy a világ énekművésze ismét „nagy” hanggal gyarapodott, amelyhez vérbeli muzikalitás, stílusérzék, szokatlanul erőteljes drámai kifejező képesség és ritka teherbírású idegrendszer társul. Orgánuma titokzatosan sötét, de nem tompa ragyogású, hanem hatalmas, lobbogó-suhogó brokátselymekhez hasonló, rendkívül kellemes színű, nagyon sok drámai és zenei hatásfokozat kifejezésére alkalmas. Szülei már kora gyermekkorában a zene szeretetére nevelték. Nélkülözve ugyan, de nagy áldozatokat hoztak isten-áldotta tehetségű fiukért: hegedűre, zongorára, később pedig klarinéttra taníttatták. Drámai rátermettségéről is korán tanúbizonyságot tett, előbb az iskolai színjátszócsoporthoz, később szülővárosa színházában. Képlékeny, gyönyörű hangjára hamar felfigyeltek: Petko Sztainov bolgár zeneszerző 1949-ben a szófiai zeneakadémiára küldte tanulni, majd a basszusképzés Mekkájában, a moszkvai Konzervatóriumban folytathatta tanulmányait. 1955-ben bízta rá az első szerepet a szófiai operaház: don Basilioként lépett fel *A sezevillai borbélyban*. 1958-ban már Mefisztót énekelte Gounod *Faustjában* a moszkvai Bolsojban, majd Piment vitte színre a *Borisz Godunovban*. 1959-ben lépett fel először a milánói Scalában. Olyan

förgeteges sikert aratott, hogy azóta állandóan föl-kérlik a legparádésabb szerepek előadására. A londoni Covent Gardenben 1962-ben mutatkozott be, mint gvárdián *A végzet hatalmában*. Minden valamirevaló karakterbasszus szerepet elénekelt az orosz, a francia és az olasz operairodalomból.

Borisz Hrisztov

A zene és az ének szeretetét egész családjából, mint éltető forrásból szívhatta magába. Nagypja híres orthodox egyházi énekes volt Macedóniában, s az a mondás járta róla: „Ha Hrisztov kántor énekel, még a fülemülék is elnémulnak, hogy hallhassák, hogyan dalol!...” Édesapja, Kiril Hrisztov főiskolai tanár kora gyermekségétől élete végéig énekelt, nemcsak bolgár egyházi zenét, hanem népdalokat is, halála után több mint négyszáz bolgár népdal került hagyatékként a Bolgár Tudományos Akadémiára. Borisz bátyja, a rendkívül művelt Nikola is zengő hangjáról messze földön ismert kántor volt. Borisz maga már az iskolai kórusban szólistaként szerepelt, de édesanyja kérésének engedve nem a konzervatóriumba, hanem az egyetem jogi karára iratkozott be. Miközben kemény munkával megszerezte az ügyvédi diplomát, szakadatlanul dalolt a híres szófiai Guszla Kórusban, kardalosként is, szólistaként is. Pályaválasztásában döntően befolyásolta Aszen Dimitrov, a Guszla karnagya és Nikola bátyja. 1942-ben, huszonnyolc éves korában Itáliába ment éneket tanulni. Olaszország hadszíntérré válása után azonban Hrisztovnak haza kellett térnie Bulgáriába. Következő külföldi útja 1943. november elején Salzburgba vezetett, ahol Mozart- és Wagner-szerepeket tanult be. A háború befejeztével visszatért Olaszországba. Stracciari gondjaiba

vette, oktatta. Háromévi lankadatlan, közös munkájuk eredményeként Hrisztov a római Santa Cecilia Zeneakadémia zenekarának kíséretében a közönség elé léphetett.

Első szerepe Wotan búcsúja volt Wagner *A walkür* című operájából. Sikere azonnal kitárta előtte az operaház kapuját. Hírneve, művészi tekintélye fellépésről fellépésre nőtt Itáliában. A Teatro alla Scalában tetszése szerint választhatta ki szerepét. A Covent Gardenben Borisz Godunov szerepében, a firenzei Maggio Musicalén pedig II. Fülöpként kápráztatta el közönséget, s ettől fogva a világ minden operaházának szívesen látott, tisztelettel fogadott vendége lett. Szerepköre folyvást gyarapodott, s koncerténekesként is óriási elismerést aratott. A sajtó kezdetől fogva a legcsekélyebb fenntartás nélkül szuperlatívuszokkal halmozta el.

Művészete oly tiszta és oly mélyről fakadó, mint a legőszintébb gyónás. Tökéletesen azonosul minden általa életre keltett operahőssel, ellenmondásosságukban, emberi bonyolultságukban és fejlődésükben ábrázolja őket. Nagyon sokat képes hozzátenni a legzseniálisabban megírt-megkomponált karakterekhez is! Állandó izzásban ég, soha, egyetlen pillanatra sem jellemez felületesen, nem tűri a leghalványabb hibát sem, a makulátlanság művésze, színpadi jelenlétével mindvégig leköti a közönség figyelmét. A klasszikus fogalmi tisztaság és a hangbeli reneszánsz verbósság egységet alkot művészetében. Humanista művészként a legvisszataszítóbb jellemű színpadi alakok lelkivilágából is igyekszik felszínre hozni az emberség szikráit, s magyarázatát adni jellembeli torzulásainak, és ugyanakkor olyan ítéletet mondani róluk, hogy a nézőt elriassza élet-példájuktól.

A karikatúra a képzőművészet legnépszerűbb és legkönnyebben érthető ága. Éppen ettől nehéz megmagyarázni. Én most egy szánalmas kísérletet teszek rá, és elég önkényesen saját tapasztalomból és felfogásomból indulok ki. Nem olvastam más szerzők műveit a karikatúráról, bolgáru l nincs is írott vagy fordított anyag róla. Maga az a tény, hogy a karikatúra nevet kapta, megfoghatatlan eredetéről tanúskodik: a szó önmagában nevetség, és semmi más t nem fejez ki. Mindenesetre a karikatúra a képzőművészet törvénytelen gyermeke, és illetlen, szemérmetlen módon furakodott be a művészetek sorába, ahol annyira sikerült gyökeret eresztenie, hogy „Mi a művészet?” című tanulmányában még Lev Tolszto j is az ornamentikával együtt az legfontosabb művészetek között emlegeti. Vajon Tolszto j ezen állítása nem kérdőjelezi-e meg géniuszát, amely annyira normális és logikus, amelyben nincs semmi paradox, nevetséges vagy gúnyos, vagy pedig ez az igazság a karikatúráról? Én nem kötelezhetem el magam egy ilyen állítás mellett, annak ellenére, hogy a legjobban a karikatúrát kedvelem. A Louvre-ban a görög istenségek tökéletes, plasztikus ábrázolása mellett görögöket ábrázoló kis szobrokat is láttam: szakállal, nagy hassal, felpuffadt testtel – öregapókat, anyákat és nénikeket, Lüszipposz kánonjába nem tartozókat, és az aranymetszés szabályain kívül esőket; eleven görögök ezek, Periklész alattvalói, nevetségesek, szánalomra méltóak, csúnyák és kedvesek, lehetnének Colo és Penka vagy bármelyik kortársunk.

Valóban meglepő, hogyan képes az ábrázolás törvényeivel (a három dimenzió, a tér, a perspektíva, az arányok, a fény-árnyék és a logikus gondolkodás) élő karikatúra kisiklani a törvények alól, áthágni azokat, és egy másik világba vezetni minket – egy nevetséges, irreális, törvényeknek fittyet hányó világba, amely alapjaiban inog; egy olyan világba, amelyet mégis elfogadunk, amelyben szívesen időzünk, nevetünk, örülünk neki és amely tetszik nekünk. Nevethessünk! – ez az egyetlen feltétele a karikatúra elfogadásának.

A karikatúra lényege és igazolása éppen a humor. A humorra (a nevetésre) pedig éppúgy nincs még – se fiziológia, se filozófiai – magyarázat. Tudjuk, hogy csak az ember tud nevetni, és csak az ember nevetséges. Mert még ha egy fán nevet is, nem a fa, hanem az ember a nevetséges. De ahhoz, hogy az ember nevetni kezdjen, valamilyen váratlan változást kell észlelnie a dolgok rendjében, az események számára megszokott folyásában. Ha nincsenek kiforrott elképzelései és mércéi a világról, nem érinti meg a változás, a meglepetés; következésképpen – a nevetés sem. Amikor egy embercsoportnak vagy az egész társadalomnak megvannak a kiforrott elképzelései, fogalmai és mércéi, minden váratlan változás meglepődést és nevetést vált ki az egész közösségben. Ez a nevetés pedig helyteleníti az adott eseményt, ez már ítélet. A „közerkölcs” mércéjének ez a felrúgása minden formájában és szintjén spontán nevetést vált ki, táplálja és tartalommal tölti meg a humort, a karikatúrát. Tehát a karikatúra elképzelhetetlen szervezett társadalom nélkül. Felfedezi a váratlan változásokat vagy létrehozza azokat, hogy kiváltsa azt a spontán nevetést a társadalomban, amely az eseményeket elítéli. A karikatúra lényegében megmagyarázhatatlan, mint egy hirtelen ötlet, lelemény és hangulat, ugyanakkor tartalmában és hatásában világos, meggyőző és egyértelmű. A karikaturista nem a saját gyönyörűségét és érzelmeit helyezi előtérbe – a társadalmat, annak mércéit, törvényeit, világnézetét és morálját fejezi ki. Szakmai felkészültségén kívül, amelyre majd később visszatérünk, veleszületett érzékkel, gyorsan kell reagálnia a jó-rossz, szépség-csúfság, bölcsesség-butaság változásaira. Ez az érzéke hajtja a karikaturistát az események felé – ösztönösen kapja el a nyulat, akár egy vadászkutya. Nem elmélkedik, nem a saját hasznát vagy kárát nézi – persze ha a „lánc” lekerült a nyakáról!

Ezért a karikatúrát nem is lehet tanulni – nincsenek oktatási intézmények, sem akadémiák az elsajátítására – nem megtanulható, a karikaturista önmagát képzi és tökéletesíti mind szakmai, mind világnézeti szempontból. A karikatúrát nevezhetjük égi adománynak vagy csapásnak – teljesen mindegy! Dante szerint a csúfolódó helye a pokol hatodik bugyrában van. Ez a gyötrelmes adomány indította a született humorista Gogolt arra, hogy így kiáltson fel: „Kin nevettek – magatokon nevettek!” Ő talán nem önmagán nevetett? Erős, veleszületett érzéke a szép és a rút iránt meglehetősen messzire vitte – „Az örült” című elbeszélése megírásáig, ahol a normális és az abnormális olyan közel van egymáshoz és annyira összeolvad, hogy a köztük lévő határ számára és számunkra is elmosódik. Ennél az adománynál azért időzöm, és azért nevezem gyötrőnek, mert a karikaturistának (humoristának), aki tudata teljes ellenőrzése alatt dolgozik, nem mindig sikerül ezt az

és nevetést vált ki az egész közösségben. Ez a nevetés pedig helyteleníti az adott eseményt, ez már ítélet. A „közerkölcs” mércéjének ez a felrúgása minden formájában és szintjén spontán nevetést vált ki, táplálja és tartalommal tölti meg a humort, a karikatúrát. Tehát a karikatúra elképzelhetetlen szervezett társadalom nélkül. Felfedezi a

váratlan változásokat vagy létrehozza azokat, hogy kiváltsa azt a spontán nevetést a társadalomban, amely az eseményeket elítéli. A karikatúra lényegében megmagyarázhatatlan, mint egy hirtelen ötlet, lelemény és hangulat, ugyanakkor tartalmában és hatásában világos, meggyőző és egyértelmű. A karikaturista nem a saját gyönyörűségét és érzelmeit helyezi előtérbe – a társadalmat, annak mércéit, törvényeit, világnézetét és morálját fejezi ki. Szakmai felkészültségén kívül, amelyre majd később visszatérünk, veleszületett érzékkel, gyorsan kell reagálnia a jó-rossz, szépség-csúfság, bölcsesség-butaság változásaira. Ez az érzéke hajtja a karikaturistát az események felé – ösztönösen kapja el a nyulat, akár egy vadászkutya. Nem elmélkedik, nem a saját hasznát vagy kárát nézi – persze ha a „lánc” lekerült a nyakáról!

Ezért a karikatúrát nem is lehet tanulni – nincsenek oktatási intézmények, sem akadémiák az elsajátítására – nem megtanulható, a karikaturista önmagát képzi és tökéletesíti mind szakmai, mind világnézeti szempontból. A karikatúrát nevezhetjük égi adománynak vagy csapásnak – teljesen mindegy! Dante szerint a csúfolódó helye a pokol hatodik bugyrában van. Ez a gyötrelmes adomány indította a született humorista Gogolt arra, hogy így kiáltson fel: „Kin nevettek – magatokon nevettek!” Ő talán nem önmagán nevetett? Erős, veleszületett érzéke a szép és a rút iránt meglehetősen messzire vitte – „Az örült” című elbeszélése megírásáig, ahol a normális és az abnormális olyan közel van egymáshoz és annyira összeolvad, hogy a köztük lévő határ számára és számunkra is elmosódik. Ennél az adománynál azért időzöm, és azért nevezem gyötrőnek, mert a karikaturistának (humoristának), aki tudata teljes ellenőrzése alatt dolgozik, nem mindig sikerül ezt az

adottságot megzaboláznia és tudatának alárendelnie. Mint minden ajándék, ez is az ember érelvilágában foglal helyet.

Vegyük például a bohócot, aki születésétől csúf, és születésétől tudja ezt. Birtokában van annak a gyötrő adománynak, hogy nevetséges legyen, és hogy észrevegye a nevetségest. Ezt az adottságát a bohóc ellenőrzése alatt tartja és alárendeli tudatának, hogy szellemességét felépíthesse. De ha ez az adomány kisiklik tudatának ellenőrzése alól, szellemessége széthullik, nem működik tovább – már nem pajzs a szerzőjének, a bohóc ostorcsapásokban részesül pénz és taps helyett. Tökéletlenségét vagy adottságát a társadalmi igazság kialakítására kell felhasználnia, nem pedig saját adottsága és önmaga szolgálatára. A kutyának is arra kell használnia adottságát, hogy elkapja a nyulat és odavigye a vadásznak, nem pedig arra, hogy megegye. Hogy alkotta volna meg Cervantes Don Quijote-t és Sancho-t, ha nem ő maga az egyik is, a másik is, ha nem a humor leplével határolta volna el magát mindkét hőstől, akik az ő kettéhasadását ábrázolják a legnevetségesebb módon. A szerző teljesen eltűnik, hogy hősei életre keljenek. Ez a teljes írói önfeláldozás teszi halhatatlanná. Egyébként pedig ő maga az inkvizíció börtönében ül, de sorsa rejtve marad, mivel nevetséges és nem szolgálja a társadalmat. Íme a humor és a társadalom szolgálatának tökéletes mércéje! Miért nevetünk ezen a könyvön? Nevetünk, miközben összevetjük az egyik hőst a másikkal. De külön-külön se nem nevetségesek, se nem szépek. Ugyanígy egy tény, egy esemény önmagában kevés jelentőséggel bír. Egybe kell vetni őket egy a fogalmainkban és elképzeléseinkben kialakult társadalmi normával, hogy nevetségeseknek, csúnyának stb. tartsuk őket.

A karikatúra az ellentmondásokat keresi és tárja elénk a dialektika elvéhez híven. Mindig az igazságot bizonyítja! Mivel ítéletértékű, a bíróhoz és az ügyészhez hasonlóan mindig elegendő indokot kell felhozni. A karikaturista is minden reális elvet és követelményt megjelenít a kompozíciójában, hogy a törvényt hozza működésbe, ne a bíró vagy a karikaturista szerző személyes véleményét. A törvény pedig ebben az esetben a kialakult társadalmi erkölcs. A karikatúrának mint ítéletnek kétségbevonhatatlannak és jogerősnek kell lennie – különben elveszti értékét, vagy rágalommá válik.

Mit jelent ez? Azt, hogy a karikaturistának tehetségén kívül teljes körű ismeretekkel kell rendelkeznie a társadalmi életről, ismernie kell fejlődésének nyílt és rejtett összetevőit, az események okait és következményeit – és mindezt olyan fokon, amint azt a társadalom megkívánja élete, biztonsága, védelme és fejlődése érdekében. A naivitás, a tudatlanság és különösen a butaság tilos a kari-

katurista számára. Ezek az emberi megnyilvánulások a magánéletben még vonzóak is, a tájképben, a lírában és a jámbor képekben pedig megengedhetők; Erasmus meg is írta „A balgaság dicséretét”, de a karikaturista meg van fosztva ezek varázsától, számára csak művészete tárgyai lehetnek.

A naivitás, a tudatlanság és a butaság egy bizonyos szentimentalizmust, kontroll nélküli érzelmességet tételez fel. És ez olyan, mintha a bíró vagy az ügyész nevetne vagy sírna az elítélten. A karikaturista a társadalmi igazság rabja, ez teszi őt azzá a gyötrődő félemberré, akit állandóan el is nyom, és a másik felet keresi. Teljességgel a társadalom szolgálatában áll, és személyisége, minden bánata és öröme összeolvad a társadaloméival. Számára az egyes emberek sem nem angyalok, sem nem állatok, hanem állandóan változnak és kiegyensúlyozódnak a társadalom mérlegén. A karikaturista soha nem lankadó figyelme követi őket, ez megfosztja őket minden megállapodottságtól, minden kánon békéjétől.

Nem tudom, hogy Önök hozzám hasonlóan érzik-e az idealizált szépség terrorját – például a görög kőistenekben. Én akaratlanul is összehasonlítom vézna testemet az övékkel, és jogos lázongás kerít hatalmába. Az én testem azt sugallja nekem, hogy vagy az ő testük egy idealizált család, vagy én vagyok az örök csúfság állapotában. A köztem és köztük kialakuló konfliktus elkerülhetetlen – ezért inkább magamat alázom meg, mielőtt őket csúfítanám el. Miért nem állítják ki őket a köztereken és a parkokban? Mert a társadalom ugyanezen okok miatt ugyanígy reagálna. Franciaországnak nem fájt-e az a pszeudoklasszicista mánia, amely ellen Daumier harcolt leleplező karikatúráival? Íme így lesz a vitathatatlan művészi szépségből a mi igazságunk háttere előtt csalás. A csalás pedig szintén csúfság. Meggyőződésem, hogy ezek az istenek az addig fennálló csúfság elleni lázadásból, menekülésből születtek. Milyen hatalmas mértékű lehetett az?

Erről tanúskodnak azok a kis figurák a Louvreban, amelyeket már említettem.

A karikaturista elvesz valamit tárgyának (az embernek) harmonikus egészéből, cserébe pedig sajátjából tesz hozzá, a szabad gyököket újakhoz köti – csúnyákhoz. Ily módon saját magával, velünk teszi egyenlővé, sőt alacsonyabbra is helyezi, hogy kihangsúlyozza a mi felsőbbrendűségünket (a társadalomét) vele szemben, és ily módon felelősségre vonhatóvá tegye. Más szóval, az embert nem magáért az elcsúfításért csúfítja el, nem azért, hogy a csúfságot kultusszá tegye és dicsőítse, hanem hogy a társadalmi ellenőrzés alá rendelve. Ezen a ponton a karikatúra társadalom feletti jelenséggé válik. Az embert a társadalom megmentése érdekében alacsonyítja le. Hogy műkö-

dik ez? Amikor egy karikatúra nevetést vált ki a társadalomban, az azt jelenti, hogy nevetésével mindenki aláírta annak a cselekedetnek az ítéletét, amelyet tegnap, ma, holnap ő is véghezvitt vagy véghezvihet. Ha már elítélte, óvakodni fog tőle, minthogy a széleskörű társadalmi ítéletet maga is aláírta.

A karikatúra a legszélesebb hatókörrel bír. Minden emberi megnyilvánulásnak, még a legintimebbnek is megvan a gyökere és lenyomata a társadalom fejlődésében. Nem tudjuk felsorolni az összes területét, mivel a valóság „a részletek végtelen szövevénye”, ahogy Stendhal mondja, a karikatúra pedig gyorsabb, találékonyabb, meglepőbb köznapi gondolkodásunknál és lusta észjárásunknál.

Önök sok karikatúrát láttak már, és csodálkoznak tartalmi sokszínűségén. Honnan ez a tartalmi gazdagsága a festészethez képest? A karikatúra nem elégedhet meg az objektív ténnyel, az objektív adottság egyszerű, hiteles és pontos megfigyelésével – nem kutatja hosszan és tüzetesen annak állapotát, nem rögzít időtálló festői, tér- és színvilágbeli értékeket, mint a festészet. Még csak el sem meséli a történetet, mint az illusztráció, bár használja a festészet és az illusztráció eszközeit is. Az ellentmondásokat keresi, azokból hoz létre új eseményt. Minden ellentmondáshoz cselekményre, eseményre, mozgásra van szükség. A karikatúra még az eseménytelenségből is eseményt alkot, hogy kicsikarhassa belőle a konfliktust. Tulajdonképpen nem kívülről kapja témáját: az ötlet és a kompozíció a szerző agyában születik – egy félig irodalmi alak ölt testet a karikatúrában, amelyet hiába keresünk az életen kívül. Kintről csak bizonyos adatokat kap – alakokat, szereplőket, típusokat, helyzeteket; de mindez úgy ötvöződik bonyolult alkímiai laboratóriumában, hogy teljesen új típusú művészi alkotáshoz jutunk, amely egy teljes igazságot fejez ki anélkül, hogy ő maga igazi lenne.

Például ötvözöm a kutyát és az embert, de nem a megfelelő felük összepárosításával, mint a kentaurok vagy az egyiptomi istenek esetében, hanem teljes eltűnésükig és összeolvadásukig egyesítem a két lényt, hogy valami harmadik, teljesen új állatfaj jöjjön létre.

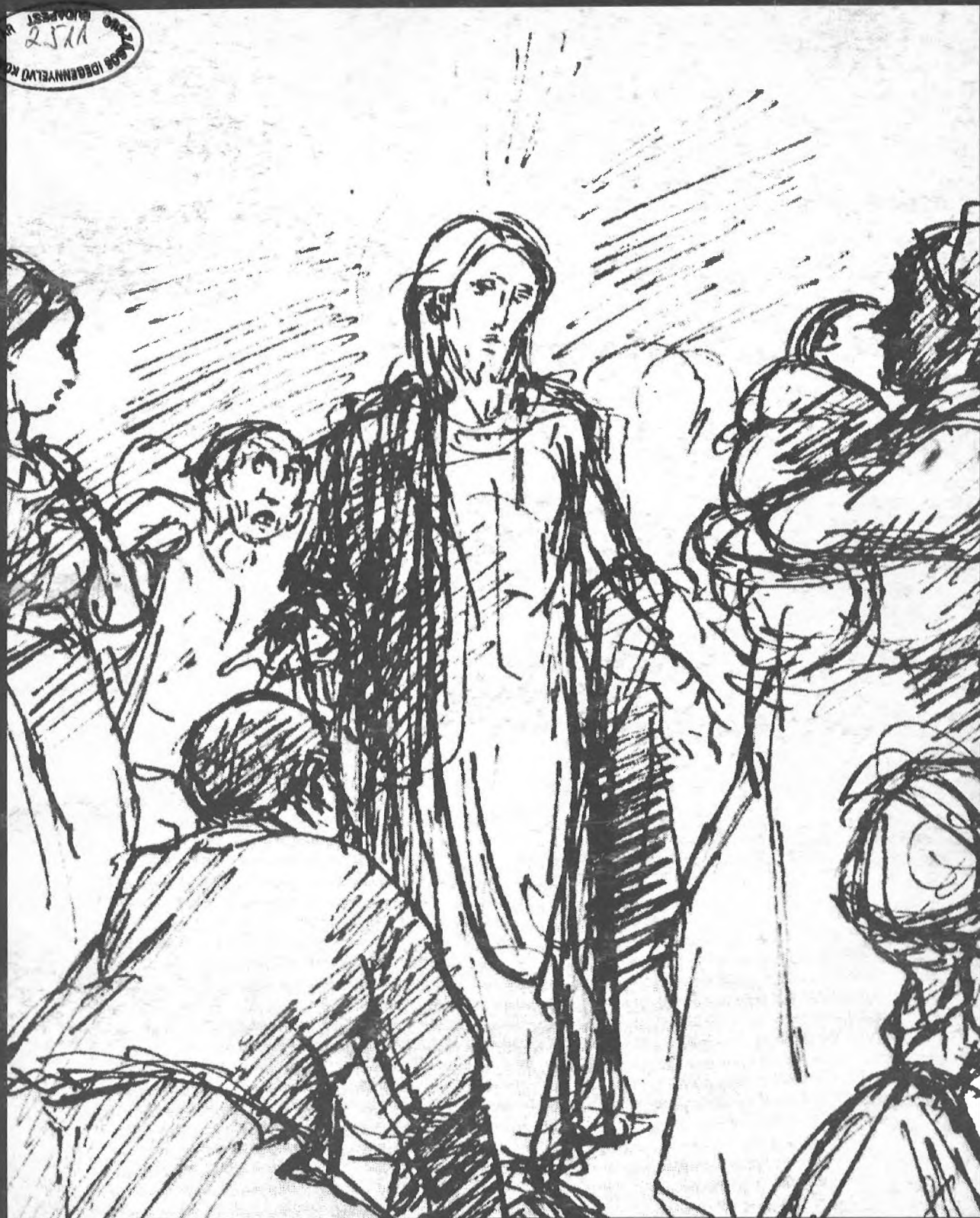
Mi is kapunk tulajdonképpen? Ebfajzat – ezzel a szóval illetjük a csúnya emberi megnyilvánulást. Vagy ugyanígy összepárosítom az embert a számmal, hogy kigúnyoljam és kifejezzem a számfilozófiát vagy a filozófiai számariságot. Úgy ábrázolom a gyerekessé vált embert, hogy kombinálom az öregembert a gyerekekkel. Hol lehetséges ez az életben? A karikatúra és a szó azonban lehetővé teszi, így a karikatúrának több érintkezési pont-

ja van a szóval, függetlenül attól, hogy a képzőművészet eszközeit használja.

Ebben a vonatkozásban szabadsága és ereje határtalan, akárcsak a szenvtelen ritmus ereje a díszítőművészetben. Feltételezem, hogy ezért tartotta Lev Tolsztoj ezt a két művészeti ágat a legfontosabbnak: a karikatúrát – mint a teljes átváltoztatást és a díszítőművészetet – mint a nem lanyhuló állandó ritmust.

Figyelemre méltó, hogy a humor (a gúny), a hímezés (az ornamentika) és az ének ritmusa képezi a népművészet alapját. Minden népnek megvan a saját humora, a saját díszítőelemei és a saját ritmusa, amelyek együttesen hozzák létre (különítik el) a nép stílusát. Érdekes kutatási téma! Sem a díszítőelem, sem a karikatúra (humor) nem érzelmi indíttatású. Bármilyen spontán módon születik is a szellemesség, spekuláció útján jön létre. A szerző megerősokolja spontán érzelmét, és alárendeli a kritikai mércének, amely tudata szempontjainak szigorú ellenőrzése alatt áll, hogy a gúny, a szemrehányás vagy az elcsúfítás csapását mérje rá – pontosan a mérce szerint, a perdöntő bizonyítékok alapján – ahogy a bírósági kifejezés mondja. A karikatúra a könnyű, ártatlan humortól és baráti csipkelődéstől a komoly gúnyon és szatírára át a teljesen megsemmisítő és gyilkos szarkazmusig terjed. Ez a szerző temperamentumától és egyéniségétől éppúgy függ, mint a társadalmi esemény fontosságától. De minden esetben, bármi legyen is a tárgy és a tartalom, a karikatúra legfontosabb eleme és súlypontja az ember. És hogy a karikatúra hatásos legyen, ennek az embernek reálisnak, hihetőnek, valószínűnek kell lennie – „valaki”-nek, és nem „bárki”-nek, ami egyenlő a „senkivel”. A karikatúra hőse általában valódi személy – cselekvő ember: Ivan vagy Dragan – meghatározott társadalmi személyiség, püspök, cár, drámaíró, vállalatigazgató. A személyiségnek híresnek kell lennie, a társadalom által ismertnek – aki felkínálja magát a gúnynak és a felelősségre vonásnak, de védekezni is tud. A kitálat hősök nem tudják sem a karikatúrát, sem a társadalmat kiszorgálni. Nem meggyőzőek: nem hordozzák magukban az élő embert, aki tanúsítja a karikatúra hitelességét; kikerülnek a hús-vér néző érdeklődéséből, aki ellenségét vagy saját magát keresi ott, nem pedig a pusztá ötleteket és szavakkal kifejtett magyarázatukat. A társadalom ellenségét mint típust, cselekedetet és bűnt világosan meg kell mutatni a társadalomnak – hogy tudja, ki fölött és miért ítélkezik a karikatúra!

Egy jól megrajzolt, karikírozott, bátran és az eseménynek megfelelően tipizált valódi emberben nem is sejtett meggyőző erő lakozik. Semmilyen zseniális kitaláció sem tudja pótolni az egy-

HAEMUS

VIII. évfolyam, 1999/4

Bolgár-magyar társadalmi és kulturális folyóirat